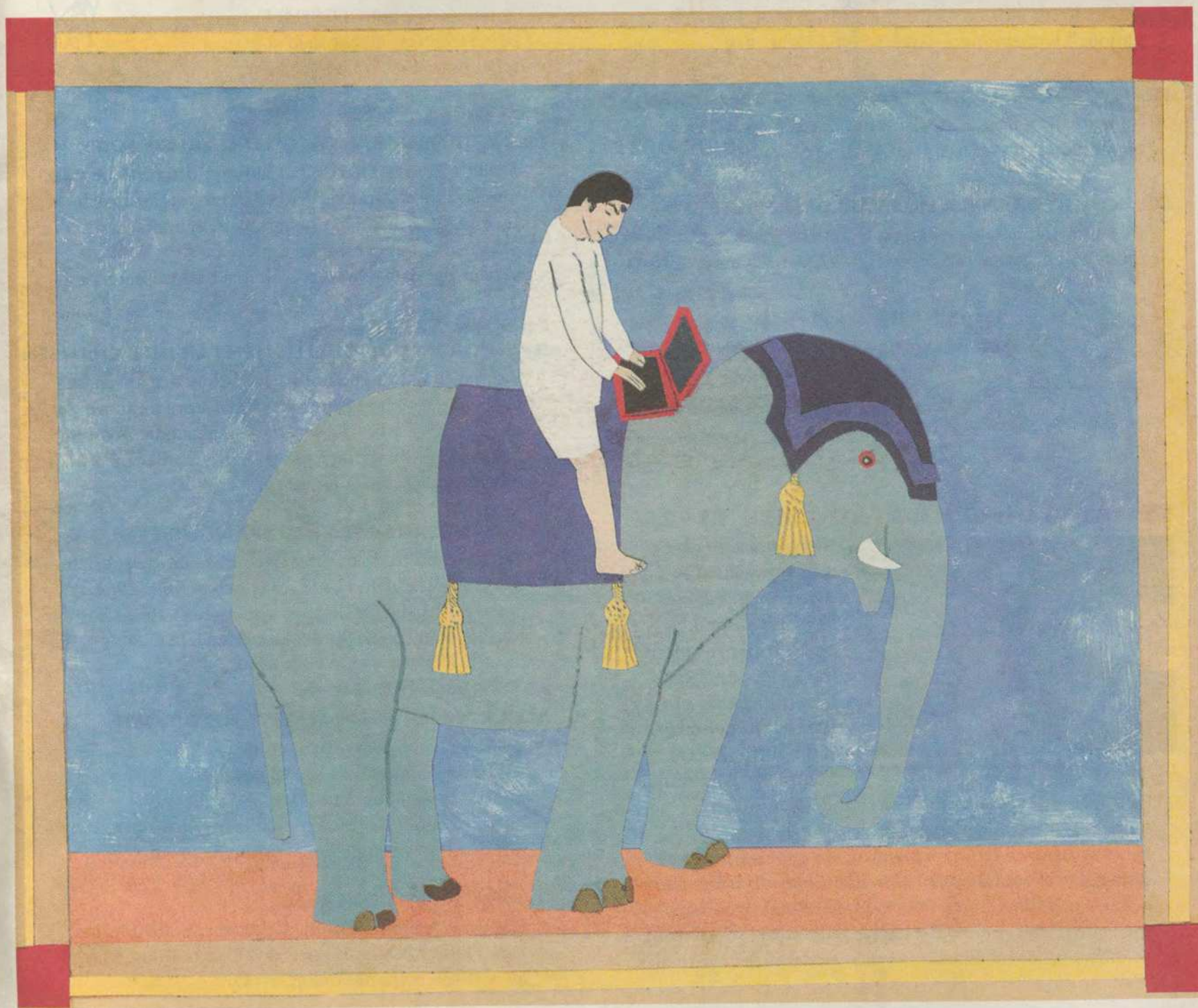

AXess

Nummer 2 Mars 2004 Årgång 3

Pris: 40 kr

TEMA: INDIEN KASTAR LOSS

AXELERATION

Elituniversitet vinner mark i Tyskland, skriver **HÅKAN FORSELL**. Moderaternas kluvenhet analyseras av **SVEND DAHL**.

INTERVJU

Tv-kanalen al-Jazira har skapat turbulens i den arabiska etern. **THOMAS GÜR** har mött redaktionschefen **WADAH KHANFAR**.

FRIZON

Fler kvinnor än män vill bli chef, visar **MONICA RENSTIG** i en ny studie. De är frustrerade över reella barriärer för karriären.

RECENSION

Vi har blivit överkänsliga mot känslor. **MERETE MAZZARELLA** resonerar om terapi för alla mot allt.

AXELERATION 4-12**ELITUNIVERSITET VINNER MARK**

Håkan Forsell återger diskussionerna om att inrätta lärosäten för spetskompetens i Tyskland. 4-7

INVANDRINGSPOLITIKEN SOM VÄRDEMÄTARE

Moderaterna slits mellan kosmopolitisk liberalism och nationell konservatism, skriver **Svend Dahl**. 8-9

FRANSK KOCK RÄDDADE LIVET PÅ ENGELSMÄNNEN

Ingmarie Froman återupplivar minnet av krigskocken, uppfinnaren och mångsysslaren Alexis Soyer. 10-11

SELEKTIV MEDKÄNSLA HOS VÄRLDSSAMVETET

Konst finns inte i en neutral zon. **Nathan Shachar** summerar debatten om debaclet på Historiska museet. 10-11

"Presenterna verkade endast skänka dem kortvarig glädje. I endast ett fall rörde det sig om besvikelse över att något högrankat på önskelistan uteblivit."

Ur Niklas Söderbergs krönika

TEMA: INDIEN KASTAR LOSS 13-25

Foto: Quidu Noel/Gamma/IBL Bildbyrå

Kina framställs ofta som stormakten i Asien, men Indien kan göra anspråk på att bli regionens mest framstående nation. Utvecklingen är kraftfull på kulturernas och kontrasternas kontinent. Författaren

Pankaj Mishra berättar hur västerlandet har influerat indiernas historieskrivning och identitet. Redaktören **Subhash Agrawal** tecknar en bild av hur 1990-talets liberaliseringar av ekonomin föder välstånd för en allt större medelklass och statsvetaren **Sten Widmalm** beskriver den politiska situationen inför valet i april. Både större social rörlighet och växande hindunationalism är en del av det nya Indien.

INTERVJU 26-28**"VI ÄR VÅR EGEN MEGAFON"**

Det har sagts att arabvärldens motsvarighet till CNN, al-Jazira, gått islamska fundamentalisters ärenden, men också att den varit antiarabisk. **Thomas Gür** diskuterar nyhetsarbetets villkor med al-Jaziras redaktionschef, **Wadah Khanfar**.

Ill: Claes Jurander

TRADITION 29-31**MEDVETANDET KÄNNES IGEN I LEVANDE FORM**

Sedan 1990-talet har en rad filosofer och forskare velat upphäva motsättningarna mellan tanke, känsla och biologi. Efter hand har många av dem upptäckt att Susanne K. Langer förekommit dem. **Erik Wallrup** skriver om en banbrytare som förvisats till noterna.

FRIZON 32-37**KVINNOR VILL BLI CHEFER MEN FÅR INTE CHANSEN**

Kvinnor har ett uppdämt karriärbehov och anser att utvecklingen går för långsamt, men stora förändringar är på gång, visar **Monica Renstig** i en ny studie. Kvinnor satsar nämligen alltmer på att avancera, medan allt fler män tappar intresset för att stiga i graderna. 32-34

STRUKTURERNA SPÖKAR I SPRÅK OCH POLITIK

Dolda strukturer har blivit Noam Chomskys specialitet, och han hittar dem i både språk och politik. **Thomas Steinfeld** hävdar att detta gjort Chomsky till en hårdför idealist utan känsla för det individuella. 35-37

RECENSIONER 38-47**ALLA KÄNNER ALLAS SMÄRTA HELA TIDEN**

Politiska ledare faller gärna en tår. Folk som drabbats av katastrofer anses alltid ha fått ett trauma. Barn får undervisning i hur deras känsloliv är beskaffat. **Merete Mazzarella** har läst böcker om den nya känslsamheten och den framväxande terapikulturen. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Jonathan Fenby, Jack Birns, Bertil Lintner, James Gleick, Gilles Lipovetsky, Elyette Roux, Marcel Hénaff och Richard Popkin. 41-47

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig utgivare: Kay Glans
Redaktionssekreterare och researchansvarig: Sofia Nerbrand
Redaktör: Erik Wallrup
Recensionsansvarig: Jan Söderqvist
Redaktionsassistent: Hedvig Andersson
Grafisk form: Lars Andersson
Redigering: Charlotte Arwedsson och Lotta Brandt
Korrektur: Karin Olsson
Bild: Bo Lindell
Repro: Samuel Elers-Svensson
Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén
Gästredaktör: Lynn Åkesson
Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm, Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans
ISSN: 1651-0941
Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm
E-post: redaktionen@axess.se
Telefon: 08-791 52 50
Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 325 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Den medelklass som börjat få allt tydligare konturer i Indien står inför ett vägsval. Antingen slår den in på den liberala vägen mot individualism eller så väljer den en hinduisk identitet. Vi bör dra oss till minnes att Europas medelklass stod inför ett liknande ödesdigert val före de båda världskrigen.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

O m Samuel Huntingtons *The Clash of Civilizations* (1996) blir en klassiker är tveksamt, men boken tycks redan dela klassikernas villkor

att vara omtalad av många, men läst av få. Paradoxalt nog står Huntington i centrala frågor nära de vänsterkritiker för vilka han blivit ett rött skynke. Han kritiserar uppfattningen att västliga ideal och värden är universella och att USA bör eftersträva global dominans. En världsordning måste byggas på att civilisationer organiseras kring en kärnstat, som sedan skapar ett *modus vivendi* med andra civilisationer. De verkligt farliga konflikterna uppstår när civilisationer bryter in i varandra.

Det finns en myriad invändningar att rikta mot hans bok. Pankaj Mishra visar till exempel i sin essä i detta nummer av *Axess* hur konstruerad föreställningen om en hinduisk civilisation är. Men en del idéer hos Huntington förtjänar att begrundas. Föreställningen att kulturell tillhörighet blir mer, inte mindre, viktig genom globaliseringen har mycket som talar för sig. Ju mer tekniken förenar oss, desto mer upptagna tycks vi bli av det som skiljer oss åt. Hans ståndpunkt att man kan modernisera utan att bli förvästligad är heller inte så lätt att avfärda. Inte minst liberaler antar att om bara en modern marknadsekonomi uppstår, kommer liberalism och individualism också att bli förhärskande. Men kanske kommer andra kulturer att finna annorlunda kombinationer mellan marknadsekonomi och kultur.

På vissa sätt är Huntington en variation på Oswald Spengler när han varnar för att Väst kommer att förlora sin dominans. Prognosen att USA skulle förlora sitt militära övertag får väl anses vara vederlagd, fastän kriget i Irak visar att det är en sak att vinna slaget, en annan att kontrollera ett

territorium. Men ser man till utvecklingen i framför allt Asien, är det svårare att avvisa tanken att Väst kommer att bli mindre dominerande globalt sett. Kina med sin enorma befolkning befinner sig i en intensiv utveckling och samtidigt som de flesta blickar är riktade ditåt, har kanske det nästan lika folkrika Indien påbörjat sitt uppstiggande till ekonomisk och politisk världsmakt.

Fast mycket kan kullkasta sådana prognoser. Kina har fortfarande den avgörande övergången till politisk demokrati framför sig, och det är svårt att veta hur tumultuär en sådan passage blir. Indien är förvisso redan en demokrati, men den utmanas av totalitära krafter inom den hindunationalistiska rörelsen. Hur den framväxande medelklassen i Indien kommer att orientera sig kan ses som en prövning av Huntingtons tes att man kan modernisera utan att bli förvästligad. Kommer denna klass i allt högre grad att omfatta liberala värderingar och en individualistisk hållning eller kommer den tvärtom att bli bärare av en väsentligen konstruerad – hinduisk identitet? I dagsläget tycks båda tendenserna bekräftas, som framgår av essäerna i temablocket om Indien.

Händelser som kullkastar prognoserna kan naturligtvis också äga rum mellan Indien och Kina. För att befara detta behöver man inte skriva under på Huntingtons uppfattning att det är konflikter mellan civilisationer, i det här fallet den kinesiska och den hinduiska, som är mest förödande. Kan Asien genomgå en modernisering utan att drabbas av förödande hegemonistrider? Eller kommer Asiens tjugoförsta århundrade att påminna om Europas tjugonde?

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Elituniversitet vinner mark

UTBLICK/ Tyskland. Diskussionen om hur Europa skall kunna frambringa fler personer med spetskompetens har bara börjat.

HÅKAN FORSELL

Historiker

"VI STREJKAR!" Humboldtuniversitetets hemsida står och flimrar i biblioteket vid Unter den Linden. Rop från demonstrationståget som passerar utanför tränger in i salen. 5 000 studenter med 150 traktorer är på väg till Brandenburger Tor för att protestera mot bristande resurser, besparingar, överfulla kurser, uppsägningar av lärare och professorer.

Ska detta kaotiska och bankrutta universitet med sina övertaliga och överåriga studenter bli ett tyskt elituniversitet? Det känns som om det fattas en del realism i förslaget, men det har likväl blivit föremål för en intensiv politisk och medial debatt i Tyskland under de senaste månaderna.

"Jag tycker förslaget är mycket spännande, att göra Humboldtuniversitetet till ett elituniversitet med hjälp av nationella medel", sa näringsministern Wolfgang Clement i en utfrågning i *Berliner Zeitung* nyligen. Socialdemokraternas generalsekreterare Olaf Scholz hade kort dessförinnan förklarat att Tyskland måste söka nya vägar för att göra de tyska universiteten konkurrenskraftigare i förhållande till de bästa internationella utbildningsinstitutionerna. Uttalandena är onekligen anmärkningsvärda för att komma från tyska socialdemokrater, som så länge motverkat alla tendenser mot kvalitativa skillnader i den högre utbildningen, och många partianslutna säger sig också vara chockerade över utspelen.

Socialdemokraterna var snart inte

ensamma om att vilja föra diskussionen. De Grönas fraktionsledare, Katrin Göring-Eckardt, menade att man måste börja arbeta med innovationsbegrepp och söka en värdeorienterad ekonomisk politik, inte bara skrika efter tillväxt som Gerhard Schröder, eller efter fler arbetstillfällen som Angela Merkel.

Allt detta kan naturligtvis ses som partipolitiskt snömos. Den "värdeorienterade tillväxten" och "innovationsbegreppen" förekommer numera så ofta i debatten, att de har tömts på allt eventuellt innehåll. Ännu är ordet elituniversitet bara ett ord och ingenting mer. Det hålls för självklart att modell och förebild är den amerikanska collegeutbildningen, såsom den återfinns i Harvard, Columbia eller Princeton.

MEN DET AMERIKANSKA systemet är inte minst när det gäller finansiella möjligheter ljusår från det tyska. Det räcker med att ögna igenom den digra *Operating Plan & Capital Budget 2003-2004* för Columbia University, för att få en bild av förmögenhetskonstruktionen: 490 miljoner dollar i studentavgifter, 450 miljoner dollar i statliga bidrag, 134 miljoner dollar i inkomster från patenträtter. Drygt två miljarder dollar står följaktligen till förfogande för utbildningsåret. Då är inte de frivilliga bidrag medräknade, som tidigare studenter betalar in, och inte de summor som den speciella staben av "Fund-Raisers" samlar ihop, något som ytterligare skulle öka intäkterna med 70-100 miljoner dollar.

Freie Universität i Berlin måste däremot klara sig på 270 miljoner euro, trots att universitetet har dub-

belt så många studenter. På tv-kanalen 3-Sat ironiserar den inrikespolitiska kommentatorn Jürgen Kaube över politikernas storvulna planer: En man säger till en attraktiv kvinna att han vill gifta sig med hennes ansikte. Han har uppenbarligen missförstått innebörden av att ingå äktenskap. Man kan inte bara ta en utbildningsmodell och säga sig vilja ha den, utan att inse att det kräver en grundläggande förändring inte bara

av universitetsvärlden, utan av hela samhället.

Mer lämpad skulle då den franska modellen vara med statliga elitinstitutioner, i vilka tjänstemän utbildar studenter för toppositioner i samhällslivet. Dessa elithögskolor, som l'Ecole normale supérieure eller l'Ecole Polytechnique, existerar parallellt med de allmänna universiteten och även de bästa studenterna måste oftast gå dubbla utbildningar. Men

en sådan statlig befördran av social skiktning värjer sig många politiker mot i Tyskland. Kaube dundrar från tv-rutan: "Egentligen bryr sig inte politikerna om universiteten, inte heller lärarna eller studenterna. De vill ha ett forsknings- och utbildningsmaskineri där man stoppar in mycket pengar och som därför i slutändan spottar ut innovationer, patent och ett par Nobelpris för att skyla över strukturen i depressionen i landet!"

PRIVATFINANSIERAD högre utbildning, helt efter amerikansk modell, finns redan i Tyskland. Universitetet i Witten-Herdeke har funnits i mer än tjugo år. I Bremen delfinansierar förbundslandet med samma namn ett privat utbildningsinstitut. I Viadrina på gränsen till Polen planeras en "School of Governance" starta hösten 2004 med hjälp av donationer och ett nybildat aktiebolag. Studentavgiften beräknas till 150 000 kr för två års utbildning. I Berlin har man redan gjort en misslyckad satsning i "European School of Management and Technology", som inte alls fick ekonomin att gå ihop, och i Berlin-Buch startade "European College of Liberal Arts" (ECLA) 2003 en tvåårig utbildningslinje.

Som namnet antyder lägger ECLA stor vikt vid studenternas allmänna bildningsnivå innan de specialiserar sig inom olika näringslivsområden. Cirka 100 000 kronor är utbildningsavgiften per år, men genom det har man också lyckats dra till sig prominenta föreläsare, som

Terry Eagleton från Oxford och Robert Pippin från Chicago.

MEN I DEN pågående debatten om elituniversitet är det alltså fråga om statligt finansierade institutioner. Och intresset har i betydande grad fokuserats kring Humboldtuniversitetet. Dess president, fysikern Jürgen Mlynek, tillhör redan det inofficiella "innovationsråd" som i nära samarbete med regeringspolitiker skall få Tyskland på fötter igen. Universitetet började som ett reformuniversitet, när Wilhelm von Humboldt 1810 flyttade in verksamheten i det gamla slottsannexet mittemot statsoperan vid Unter den Linden. Det var då en ny form av högre utbildning, där forskning och undervisning utgjorde en enhet och där den ledande tanken var "bildning genom vetenskap". Lärarnas uppgift inskränkte sig till att väcka den böjelse för ny kunskap, som redan skulle finnas hos studenterna. Det rena kunskapssökandet skulle skapa innovativa, allmänbildade och människokännande tjänstemän till det nya preussiska samhället.

Som reformuniversitet fick Berlinuniversitetet, som det då hette, snart världsrykte. Under hela 1800-talet drog det till sig de största vetenskapliga namnen, som Fichte, Hegel och Ranke, och de bästa studenterna. De amerikanska universitetens efterbildade forskarutbildningen i "professional schools", framför allt inom medicin och juridik.

Men den framgångsrika forskningen vid Berlinuniversitetet ledde snart till att specialiseringen tilltog, och helt emot Wilhelm von Humboldts ursprungliga ideal blev universitetet mot slutet av 1800-talet en av världens mest specialiserade forskningsanstalter. Den medicinska fakulteten gällde omkring 1900 för att vara den bästa i hela Europa. Redan innan universitetet firade sitt hundraårsjubileum, strax före första världskriget, kunde man stoltsera med ett flertal Nobelpristagare: priserna i kemi och medicin hade 1901, 1902, 1905, 1907, 1908 och 1910 gått till forskare vid universitetet. Theodor Mommsen fick litteraturpriset 1902. På en personlig begäran av kejsaren Wilhelm II inrättades ett utbytesprogram för professorer med de amerikanska universiteten i Harvard och Columbia.

Efter 1989 återknöt det dåvaran-

Forts nästa sida

Humboldtuniversitetet.

Nu presenteras tankar på att en elit skall få sin bildning vid detta anrika lärosäte i Berlin.

Foto: Corbis/Sygma/Scanspix

Apa på tallriken under Apans år

VIETNAM. De länder som tillämpar den kinesiska kalendern har nu hunnit ett stycke in i det nya året, och det har väl gått upp för de flesta att vi nu lever i apans år. Förmodligen har det gått upp för aporna också, för paradoxalt nog var det knappast "gott nytt" för apan. Att apa är gott är nämligen inte nytt.

Att äta årets djur är en hävdvunnen tradition, gris och get är väl inte så kontroversiellt och drake är svårt att få tag på. Men apor finns fortfarande i Sydostasien, om än i förfärande litet antal.

Trots myndigheternas förbud förekommer apa på restauranger med "vild mat" i både Vietnam och Kina. Det smugglas djur illegalt över gränsen från Vietnam till den lukrativa kinesiska marknaden, vars aptit på exotiska rätter inte bara utarmar faunan, utan också skapar förutsättningar för epidemier som sars (som tycks ha sitt ursprung i den utrotningshotade Civetkatten.)

Men det är inte alla apor som blir till mat, medicin eller macereras i sprit. Langurer, bladapor, används gärna som keldjur. I centrala Hanoi kunde man under Tet-helgen se fotografer redo att föreviga förbipasserande tillsammans med våra mer eller mindre levande, gulliga, kedjade släktingar av olika slag. I Kina tycks även djurparkerna ha problem med respekten för primaterna. Ett zoo i Liaoning väckte uppmärksamhet genom att, lagom till nyårsafton, söva apor och färga deras päls i olika glada färger. Så blir det ganska iögonfallande hur skyddet av hotade arter går till i praktiken på sina håll i Asien, trots myndigheternas försäkringar.

PETTER OLOFSSON
Frilansskribent

Puss. Det ska vara en apa i år.

Foto: Reuters/Scanspix

Figurativ konst får egen plats på nätet

FÖRE MODERNISMEN. Hur står det till med den figurativa konsten i Sverige? Kan den komma tillbaka i konstvärldens finrum? Jag gjorde en sökning på Google med frasen "figurativ konst" och fick 46 träffar. En sökning på "abstrakt konst" gav 323 träffar. En sökning på "installationer" gav däremot hela 50 300 träffar. Det blev tyvärr en viss snedvridning i undersökningen eftersom det finns så många VVS-firmor på nätet. Men alltsedan Duchamps pissoar har konceptbegreppet utvidgats kontinuerligt, så kanske speglar denna statistik ändå konstvärldens verklighet på något sätt.

Nå, det finns andra verkligheter. Konstmarknadens till exempel. Värdet på modernistisk konst hade en topp i slutet på 80-talet. Sedan dess har värdet urholkats med åtminstone 50 procent. Samtidigt har värdet på modernismens mest förhatliga målare, som Gérôme, Waterhouse, Bouguereau, Alma-Tadema, Burne-Jones, Rossetti, Millais och Lord Leighton, ökat med mellan 2 000 och 10 000 procent sedan 1975. I juni förra året slogs världsrekord för viktoriaiska målningar då Andrew Lloyd Webber köpte "Saint Cecilia" av John William Waterhouse för 10 miljoner dollar.

Om detta och mycket annat kan man läsa på webbplatsen www.artrenewal.com som startats av en amerikansk miljonär och konstvetare vid

Åter i ropet. Lawrence Alma-Tademas "Silver Favourites" ställdes första gången ut på "English Art" 1903.

©Art Renewal Center

namn Fred Ross. Hans ambition är att bygga Internets största museum för figurativ konst. Här finns massor av högupplösta bilder på målningar som vårt utbildningsväsende retuscherat bort ur historien, alltså den konst som omedelbart föregick modernismen och som kom i skottgluggen när då skulle skiljas från nu. Nu finns för envar en utmärkt möjlighet att restaurera den konsthistoriska bildningen.

PETER ELMLUND
Projektledare för
Urban City Research

Ax:son Johnson-stiftelsen på tv

Engelsbergssamtalen

I "Engelsbergssamtalen" möter vi varje vecka personer som befinner sig i hetluften.

MÅNDAGAR KL. 22.10 I TV8
REPRISER SÄNDS PÅ
TORSDAGAR KL. 23.10

1 MARS

Överbefälhavare **Håkan Syrén** intervjuas av Niklas Ekdal.

8 MARS

Sveriges Televisions vd **Christina Jutterström** intervjuas av Susanna Popova.

15 MARS

Expressens chefredaktör **Otto Sjöberg** intervjuas av Susanna Popova.

22 MARS

*Dagens Nyheter*s chefredaktör **Jan Wifstrand** intervjuas av Susanna Popova.

29 MARS

TV4:s vd **Jan Scherman** intervjuas av Susanna Popova.

Global Axess

Mediernas frihet utanför Västvärlden. Programledare: **Thomas Gür**.

ONSDAGAR KL. 22.10 I TV8
REPRISER SÄNDS PÅ
SÖNDAGAR KL. 23.00

3 MARS

Axel Odelberg intervjuar **Ali Lmrabet**, marockansk redaktör för två satiriska veckomagasin.

10 MARS

Nathan Shachar intervjuar antikommunisten **Huber Matos**, en av Kubas sista legationer.

17 MARS

Thomas Gür intervjuar **Anna Politkovskaya**, journalist på den ryska dagstidningen *Novata Gazeta*.

24 MARS

Thomas Gür intervjuar **Hu Shuli**, chefredaktör för den kinesiska tidskriften *Caijing*.

Forts Elituniversitet vinner mark

de vetenskapsrådet i Berlin uttryckligen till denna forna storhetstid. Återuppbyggnaden av universitetet, som ruinerats såväl materiellt och intellektuellt som finansiellt av nationalsocialistiskt och socialistiskt styre, blev en hjärteangelägenhet för stadens utbildningspolitiker under 1990-talets första år. Man lyckades få ihop erforderliga medel för att få till stånd personalomstruktureringar. Inom ämnena juridik och humaniora besattes alla lärostolar av nyinkallade västtyska akademiker. I matematik fick dock de gamla DDR-professorerna vara kvar. Fram till 1996 verkade också krafttagen ge avkastning. Unga och karriärsugna från hela landet slogs om att få undervisa och forska vid Humboldt.

Liksom hela Berlin var universitetets framgång byggd på lösan sand. Staden och universitetet var svårt skuldsatta och när sparkraven, som uppskjutits i det längsta vilket förvärrat situationen ytterligare, började komma 1996/97, avstannade förnyelsen och reformerna. Konkurrensen med de två andra universiteten i staden, Freie Universität och Technische Universität, hårdnade. Kampen om vilka av dessa som ska få kalla sig "huvudstadsuniversitetet" pågår alltjämt, men har inte enbart varit negativ. Tvärtom tvingades universitetet till ett närmare samarbete och även sammanslagningar av mindre institutioner, något som överlag verkar ha stärkt Berlin som forskningsstad; åtminstone pekar vissa utvärderingar de senaste månaderna åt det hållet. Likväl är det ett faktum att samtliga tre universitet måste klara sig med 75 miljoner euro mindre per år i statsbidrag.

NÅGRA DAGAR efter det stora demonstrationståget stämmer jag

träff med Anne Fewer under det uppförande Marxcitaten över universitetets huvudtrappa. Vi känner varandra sedan vi läste kurser i stadssociologi tillsammans i slutet av 1990-talet. Nu är hon en av organisatörerna bakom strejken vid Humboldt. Jag frågar henne vad hon tror att strejken egentligen kommer att förändra.

– Protesten är riktig och nödvändig, svarar Fewer. Vi kan inte acceptera att universitetet måste spara så mycket pengar att all verksamhet fullständigt förlamas och lärarna slits i stycken av återkommande nya reformkrav. Dagens universitet präglas av en märklig sammansmältning av Humboldts "Bildning är allt!" och 68-rörelsens "Bildning åt alla!" Protesten kan därför inte inskränka sig till ett bevarande av status quo. Vi får inte ge intryck av att vi strejkar mot besparingarna enbart. Vi strejkar för ett nytt universitet!

Jag minns själv hur starkt detta arv från Humboldt ännu verkar i den tyska universitetsvärlden. Michael

Theunissens filosofiseminarium på Freie Universität ägnade sig till exempel åt en "ordför-ord"-tolkning av inledningskapitlet till Hegels rättsfilosofi. Seminariet pågick under flera terminer och var naturligtvis en säregen upplevelse av konsten att läsa långsamt, i synnerhet för en svensk student som tidigare rasat genom

Anne Fewer

sammanfattningar och kompendiesamlingar. Eller Herbert Schnädelbachs kurs om hermeneutikens historia vid Humboldtuniversitetet, som kanske inte var det mest användbara man kunde tillägna sig, men däremot något av det kunskapsmäsigt ädlaste: respekt för vetandet och för historien och en avsky för förenklingar. Den utforskande miljön var som ett isolat, där man kunde få vara fredad från samhällets och, tids nog, yrkeslivets konventionella restriktioner.

Sedan fanns andra realiteter som var mer krassa. Seminarierna var överfulla, man fick sitta på huk i en trapp och föra anteckningar och lyssna på trötta, oengagerade och underbetalda lärare utan utrustning i lokaler, som vittrade sönder i brist på underhåll. På universitetets bibliotek var all kurslitteratur försvunnen.

Anne Fewer avfärdar min utläggning med en handrörelse:

– Misären på högskolorna har redan gått så långt att det inte finns mycket kvar att rädda. I stället måste vi börja om från början och fråga oss: vad vill ett universitet i dag åstadkomma? Vi behöver ett annat bildningskoncept, en strukturell rörlighet – och framför allt substans och tillförsikt så att inte varje ny legislaturperiod innebär nya reformriktningar."

Och elituniversitet?

– Att den tanken skulle komma upp var ju att vänta redan vid mitten av 1990-talet då också studenter och lärare strejkade vid Humboldt. Många finner förslaget provocerande, men jag tycker mest att det luktar desperation och oförmåga till långsiktigt tänkande bland politiker och medier, som underblåsar debatten. Ett demokratiskt land behöver ett brett och stabilt utbildningsunderlag för att fungera. Risken är att samhället blir toppstyrt, eller ännu värre, att utbildning dikteras efter samma rövarlogik som aktiemarknadens kvartalskapitalism."

DET SÄGS att oljemagnaten John D. Rockefeller en gång frågade ordföranden för Harvard vad som krävdes för att skapa världens bästa universitet. Svaret blev: 50 miljoner dollar och 200 år. Detta var i slutet av 1800-talet. I dag måste man sannolikt lägga minst två nollor till penningsumman.

Frågan är om det går att åstadkomma såväl billigare som snabbare. Under appellen "bildning, forskning och innovation för Tyskland" har ledande SPD-politiker börjat arbeta för en sådan lösning och därmed också för en uppluckring av det

"Dagens universitet präglas av en märklig sammansmältning av Humboldts 'Bildning är allt!' och 68-rörelsens 'Bildning åt alla!'"

Besserwisser av Anders Mathlein

offentliga högskolesystemet i landet, helt i enlighet med det brittiska arbetarpartiet, som nyligen lanserade en chockhöjning av universitetsavgifterna, vilket tydligt visade att partiet vill driva de engelska universiteten i riktning mot den amerikanska modellen.

MEN PROBLEMEN är egentligen likartade i alla europeiska länder. Universiteten kan inte själva bestämma över antalet studenter som tas in, utan skall följa en viss kvot för varje ämne. Lönesättningen är relativt likartad, oavsett efterfrågan och kompetens. Till följd av anstormningen av studenter har undervisningsförpliktelserna ökat på forskningens bekostnad. Universiteten är underfinansierade och forskningsanslagen har krympt, samtidigt som begreppet "forskning" paradoxalt nog sålän har varit mer omhuldat på alla utbildningsnivåer. Överallt i hela Europa klagar experter över att man tappar mark gentemot USA och att uppstigande ekonomier, som Kina och Indien, inte ser Europas nationaliserade och uniforma system för högre utbildning som någon förebild.

I Tyskland har dock förslaget om elituniversitet stött på hårt motstånd, inte bara inom olika politiska läger, utan också bland tunga byråkrater inom exempelvis det inflytelserika Centrum för högskoleutveckling (CHE) i Gütersloh. Utbildningssystemet i Tyskland är kvalitativt väldigt utspjutt, skriver CHE i ett kritiskt betänkande. Vid vissa fakulteter inom lågt ansedda universitet kan det dölja sig högt kvalificerade utbildningar, i vilka studenterna får intensiv handledning och undervisning. Den långsiktiga målsättningen måste ändå vara att bli bättre på bredden. Men om nu institutioner för internationell spetskompetens skall instiftas, vore det mer adekvat att befördra "elitfakulteter" i stället för hela universitet.

Inte heller på Humboldtuniversitetet, som just är i färd med att avskeda över 60 professorer och slå igen hela utbildningar, är man odelat positiv till förslaget om elituniversitet. Visserligen beräknas närmare 70 procent av befolkningen stödja studenternas protester, och man noterar med tillfredsställelse att regeringen verkar vara beredd att ge Berlin någonting. Här finns en chans att för en gångs skull slippa tiggargollen. Men samtidigt måste man ha i åtanke att det finns en minst sagt ambivalent inställning till tillväxt och tillväxtpolitik just i Berlin. Det är nämligen inte alla universitetsämnen

som skall premieras i ett elituniversitet, utan först och främst ekonomi, management, informationsteknologi och bioteknik. Att understödja dessa lukrativa områden för att "våga ta klivet mot ojämlikhet i utbildningssystemet" får även människor som aldrig satt sin fot på en högskola att dra öronen åt sig. För även om Berlin dras med stora underskott och hög arbetslöshet, vill man absolut inte att staden förvandlas till ett nytt Frankfurt eller Stuttgart. Många anser att den eventuella attraktivitet, som skulle ligga i att Berlin transformerades till en ekonomisk tillväxtmotor i Tyskland, inte uppväger den "förlust i livskvalitet", som skulle inträda. Här finns tillgång till bostäder, välfärdsinrättningar och ett enormt service- och kulturutbud, tack vare Berlins huvudstadsfunktion. Det är också denna livskvalitet i storstaden, och inte dess högeffektiva näringsliv, som har gjort Berlin till en eftersökt studieort.

DE HUMBOLDTSKA IDEALEN må ha förvanskats och förändrats genom åren, men de är livskraftiga och ger sig återkommande tillkänna i snart sagt varje inlägg i debatten, som stundom har polariserats till att gälla "masskolning eller elitkompetens". Jag kommer att tänka på en vacker anekdot om Humboldt, som Sven-Eric Liedman återger i boken *Iskuggan av framtiden*.

Den franske författaren och diplomaten de Chateaubriand besökte Berlin i början av 1800-talet och blev då inbjuden till middag hos Wilhelm von Humboldt och hans familj. Efteråt berättade Chateaubriand hur han konfunderad hade lyssnat på Humboldt, när denne konverserade sin dotter på gammalgrekiska och sanskrit. Chateaubriand trodde att all denna märkliga lärdom som Humboldt besatt var ett resultat av en misslyckad politisk karriär, som gjort honom till *persona non grata* i maktens kretsar. Han kunde inte begripa att det var en uppvisning i den fria andens bildningsväg och att Humboldt för dess skull gärna försakade karriär och en framstående politisk position.

Kommer det att finnas övertygelse och vilja, mod och pengar, till att reformera den högre utbildningen för andra syften än näringslivsmässig konkurrenskraft och politisk-ekonomisk effektivitet? Det som nu sker är sannolikt början på en lång förändringsprocess som gäller hela det europeiska utbildningssystemet. Därför är det bara en tidsfråga innan diskussionen om elituniversitet också på fullt allvar når Sverige. ■

Utvidgad etikprövning – en utmaning för humanister och samhällsvetare

ETIK. "Det här är en kollega som ska närvara vid undersökningen." Med de orden presenterade läkaren mig för ett barnlöst par, som hade sökt sig till infertilitetskliniken. Deras blickar for hastigt över mitt ansikte, återvändande sedan till det som var viktigt för dem – läkaren och hans information om hur behandlingen skulle gå till. När kvinnan tog plats i gynekologstolen och maken oroligt vred på sig, överfölls jag av skamkänsla. Hur hade detta gått till egentligen? Stilla tänkte jag accepterat att framstå som medicinsk kollega, villigt placerat mig vid sidan om paret för att med etnologisk blick observera dem och deras vända.

Händelsen utspelade sig för mer än tio år sedan i samband med en kulturvetenskaplig studie av ofrivillig barnlöshet. Det hörde inte till vanligheten att humanister samarbetade med läkare, därav bägges vår handfallenhet inför hur situationen skulle lösas. Sedan Helsingforsdeklarationen antogs 1964 ska all medicinsk forskning som berör människor prövas i etiknämnder. Det innebär att inga forskningsprojekt kan påbörjas innan berörda personer har informerats om försökens innebörd och där efter givit sitt samtycke att delta i en sådan studie. Varken jag eller min läkarkollega såg paralleller mellan medicinska test och personligt utlämnande deltagarobservationer.

Från den 1 januari 2004 gäller en ny lag om etikprövning av forskning som avser människor. De viktigaste förändringarna från 2004 blir att en central och sex regionala nämnder för etikprövning inrättas som fristående myndigheter. Lagen har aktualiserats genom Sveriges undertecknande av Europarådets konvention om mänskliga rättigheter och biomedicin. Den omfattar forskning på levande personer, men också till exempel forskning på avlidna och humant biologiskt material samt forskning som innebär hantering av känsliga personuppgifter. Det är inom ramen för det sistnämnda som humaniora och samhällsvetenskap berörs. Etikprövningen ska tillämpas på forskning som behandlar känsliga personuppgifter och uppgifter om lagöverträdelse, vilka innefattar brott, domar i brottmål, straffprocessuella tvångsmedel eller administrativa frihetsberövanden. Utöver det ska lagen appliceras på forskning, som innebär ett fysiskt ingrepp på en forskningsperson eller som utförs enligt en metod, som syftar till att påverka forskningspersonen fysiskt eller psykiskt. All övrig forskning som på ett eller annat sätt rör människor, vilket humaniora och samhällsvetenskap vanligen gör, bör inhämta rådgivande yttranden från etiknämnderna.

Än så länge finns flera frågetecken kring handhavandet av etikprövningarna. Som illustrativt exempel kan nämnas att varken den obligatoriska prövningen eller den frivilliga rådgivningen är kostnadsfri. Mellan 6 000 och 12 000 kronor per ansökan kan det komma att kosta och ekonomiskt ansvarig är forskarens huvudman. Men huruvida ansvarig huvudman utgörs av landstinget, universitetet,

Personlig integritet. Foto: Bulls Bildbyrå

institutionen eller enskilda forskningsprojekt är ännu så länge oklart.

De flesta av oss anser nog att det är angeläget att bedriva en etiskt hållbar forskning, som innebär att människors integritet beaktas, inte minst när det rör sig om åkommor som infertilitet, allvarliga handikapp eller livshotande sjukdomar. Svårare är det kanske att förknippa den egna disciplinens metoder med etiska spörsmål av samma dignitet som den medicinska forskningen väcker. Gissningsvis skulle många av mina kulturvetenskapliga kolleger uppfatta det i Sverige ökande antalet övervakningskameror som ett problem, medan det egna insamlandet av biografiskt material – som just videofilming och djupintervjuer – placeras i en helt annan kategori.

Den nya lagen om etikprövning kommer i första hand att beröra samhälls- och kulturforskare med intresse för medicin. Som en konsekvens lär dock ett stort antal andra forskare tvingas förhålla sig, på ett helt annat sätt än tidigare och säkerligen inte helt smärtfritt, till det egna ämnets forskningspraxis. Även om kulturanalytiker i hög grad har varit medvetna om de svårigheter, som kan uppstå i mötet mellan forskare och informant, har sådana problematiseringar främst varit av inomvetenskaplig och analytisk art.

När nu många forskare tvingas söka extern etisk vägledning kan detta, i sämsta fall, uppfattas som onödig byråkrati och intrång i den vetenskapliga friheten. I bästa fall skapas en metodologisk nyfikenhet, som inbjuder till en flervetenskaplig dialog.

SUSANNE LUNDIN
Professor i etnologi

Invandringspolitiken som värdeämätare

INBLICK/ Moderaterna. Resonemangspartiet mellan kosmopolitisk liberalism och nationell konservatism håller på att spricka, när slaget om marknadsekonomin är vunnet.

SVEND DAHL

Frilansskribent

MODERATERNA STICKER I DAG ut bland Europas högerpartier genom sin liberala syn på invandring. Visserligen har liberaliseringen av de konservativa och kristdemokratiska partierna pågått under lång tid, men liberalismen har oftast gjort halt, om inte vid de ekonomiska frågorna, så definitivt vid det egna landets gränser. Moderaterna har däremot under de senaste åren alltmer intagit en konsekvent liberal linje i invandrings- och invandrapolitiken. Visserligen har idéer och politisk praktik inte alltid följts åt, men på ett ideologiskt plan togs det slutliga steget i denna utveckling på partistämman förra året. Moderaterna tog då ställning inte bara för en generös flyktingmottagning, utan även för så gott som fri arbetskraftsinvandring. Samtidigt har moderaterna gjort upp med konservativa idéer om en kulturellt definierad svenskhet, som invandrare bör anpassa sig efter.

Särskilt anmärkningsvärt är att denna utveckling skett under en period när Europas partier, oavsett om de står till höger eller vänster, generellt sett intagit en alltmer restriktiv syn

på invandring och i många länder framfört högljudda krav på assimilering av invandrarna.

Men vägen till dagens liberala ställningstaganden har knappast varit spikrak. Under hela 1990-talet var moderaterna tillsammans med socialdemokraterna pådrivande bakom den alltmer restriktiva svenska invandringspolitiken. Det är först under de senaste två åren som partiet i riksdagen börjat ge uttryck för de liberala idéerna. På ett ideologiskt plan har utvecklingen dock pågått kontinuerligt sedan mitten av 1980-talet, då företrädare för moderaternas studentförbund för första gången lanserade tanken på fri invandring. Idén fångades några år senare upp av moderata ungdomsförbundet, som alltsedan dess gjort kravet på en generös flyktingpolitik och fri arbetskraftsinvandring till sin kanske viktigaste profilfråga.

NÄR IDÉERNA OM en liberal invandringspolitik först dök upp inom moderaterna, skedde det mot bakgrund av en långvarig partipolitisk konsensus på området. Om invandringsfrågan över huvud taget diskuterades, var den moderata linjen så gott som identisk med den av riksdagen fastlagda politiken. Denna poli-

tik, som bäst skulle kunna beskrivas som en restriktiv liberalism, byggde på å ena sidan en restriktiv invandringspolitik, å andra sidan en stor frihet att välja livsstil för de invandrare som kommer till Sverige. Det sistnämnda var knappast oproblematiskt för moderaterna, som under 1980-talet kom att lyfta fram sitt konservativa idéarbete. Partiet framförde då tanken att invandrarna kommer att assimilera sig i den svenska kulturen på frivillig grund och att staten borde underlätta denna utveckling. Steget till en politik som uttryckligen förespråkar assimilering framstår som inte alltför långt.

Även i invandringspolitiken innebar slutet av 1980-talet en skärpning, som pekade i riktning mot 1990-talets allt hårdare politik. Moderaterna började ihärdigt argumentera för att flyktingpolitikens fokus borde vara insatser som hindrade flyktingar från att söka sig till Sverige, exempelvis flyktingläger och andra åtgärder i flyktingarnas närområden, alltså den ståndpunkt som senare förknippats med ny demokrati.

I DETTA DEBATTKLIMAT fattade moderata ungdomsförbundet 1988 ett stämmobeslut om att förespråka öppna gränser. Trots att ungdoms-

förbundets ledning varit emot idén, skulle den nyvalde ordföranden Ulf Kristersson bli den som började driva frågan både i den allmänna debatten och gentemot partiet. På ett principiellt plan skulle moderaterna relativt snabbt acceptera den liberala idén om människors fria rörlighet, som en naturlig konsekvens av partiets ställningstagande för individuell frihet. Däremot fanns ett starkt motstånd mot att omsätta de liberala principerna i konkreta ställningstaganden i de invandringspolitiska sakfrågorna.

En tydlig illustration av denna kluvenhet är det handlingsprogram som moderaterna antog 1993. Sett enbart till det inledande principavsnittet skulle man kunna tro att partiet slutit upp bakom tanken på fri invandring. Men läser man det avsnitt som utförligare diskuterar invandringspolitiken, blir bilden en helt annan. Här handlade det inte längre om människors rätt att röra sig fritt, utan om problemen med invandring, och följaktligen upprepas budskapet att politiken bör inriktas på att minska antalet flyktingar.

Först i idéskriften *Land för hoppfulla* 1997 började de ideologiska utgångspunkterna påverka ståndpunkterna i sakfrågorna. Medier och politiska motståndare utmålade gärna innehållet i *Land för hoppfulla* som främlingsfientligt. Men tvärtom tog moderaterna här tydligt ställning för att Sverige ska öppnas för arbetskraftsinvandring och gav också uttryck för en liberalare hållning i fråga om flyktinginvandring. Denna liberalism slogs också fast i det nya idéprogram som antogs 2001.

Samtidigt som de liberala idéerna får stort utrymme i det nya idéprogrammet, sker uppbrottet från det nära samarbetet med socialdemokraterna i riksdagen kring den restriktiva invandringspolitiken. Paradoxalt nog stod moderaterna alltså för en mycket liberal linje i invandringsfrågan under valrörelsen 2002. Men ingen, med undantag för ungdomsförbundets ordförande Tove Lifvendahl, vågade hävda den. I stället präglades bilden helt av de moderata valarbetarnas främlingsfientliga kommentarer i *Uppdrag granskning* och partiledningens försök att släta över det inträffade.

M som i mischmasch. Fredrik Reinfeldt är ledare för moderaterna, som försöker foga samman konservatism och liberalism. Men det blir allt svårare att urskilja konturerna av ett enhetligt parti.

Foto: Janerik Henriksson/Scanpix

ser och frihet att välja kultur och livsstil, har folkpartiet tagit upp krav på språktest och närmast sig tanken på en kulturellt definierad svenskhet. Under februari i år har vi fått se ytterligare exempel på denna förskjutning. När regeringen lade fram förslag om att ta bort möjligheten att få asylärenden prövade en andra gång, var folkpartiets ledning snabb att visa sig tillmötesgående. Moderaterna ställde sig däremot avvisande till tanken att återuppta samarbetet kring den restriktiva invandringsspolitiken.

Man skulle kunna se moderaternas allt liberalare syn på invandring som en del av en allmän liberalisering av moderaterna. Det vore helt enkelt konstigt om synen på invandring inte påverkades av att politiken på andra områden blivit alltmer liberal. Men det räcker inte som förklaring; många av Europas högerpartier har tagit till sig liberala idéer, utan att det påverkat invandringsspolitiken. Inte ens den senaste tidens diskussion kring Europas behov av arbetskraftsinvandring har bland Europas högerpartier lett fram till något ställningstagande som kommer i närheten av moderaternas politik.

Därför är det nödvändigt att se till moderata ungdomsförbundets långsiktiga engagemang. Fri invandring har varit en profilfråga för varje Muf-ordförande sedan Ulf Kristersson. Detta har självklart förstärkts av att personer, vilkas engagemang för fri invandring formats i ungdomsförbundet, nu återfinns på ledande poster inom moderaterna och har tagit med sig sina ställningstaganden. Fredrik Reinfeldt argumenterade exempelvis som Muf-ordförande mot det visumtvång för bosnier, som regeringen Bildt införde.

HUR SKA MAN DÅ förklara detta engagemang? En faktor är givetvis de libertarianska idéer, som var starka i ungdomsförbundet i slutet av 1980-talet och början av 1990-talet. Fri invandring ska ses som en naturlig konsekvens av idén om varje människas rätt att förverkliga sina livsprojekt. Men engagemanget måste också ses i ett större sammanhang, som en integrerad del av kritiken mot den svenska välfärdsstaten.

De problem med arbetslöshet, bidragsberoende och svartarbete, som finns bland invandrare i Sverige i dag, är ju långtifrån ett invandrarproblem. Samma problem finns bland infödda svenskar i Norrlands inland. Men i Rosengård ställs välfärdsstatens problem på sin spets. I all välmening har en situation skapats, i vilken bidragsberoende är det enda alternativet för många. Det stämmer

väl överens med den allmänna kritik som riktats mot välfärdsstaten under lång tid, och invandringssfrågorna har därför blivit en naturlig arena för Muf och andra att framföra sin kritik.

Men utvecklingen inom moderaterna handlar också om en inneboende konflikt i den liberalkonservatism, som brukar ses som moderaternas partiideologi. Liberalismens krav på frihet för individen ställdes mot konservatismens värnande av traditionella livsstilar och värderingar. I längden var det förstås ohållbart att tala om individens frihet, utan att samtidigt acceptera dess konsekvenser i form av fri rörlighet och mångfald i livsstilar.

STRATEGIN FRÅN moderaternas sida var länge att sopa motsättningsarna under mattan. Men när man i

valrörelsen 2002 hamnade i en situation där invandrings- och invandrarpolitiken fick en avgörande ställning, blev det omöjligt att ignorera konflikten. Trots att den liberala linjen knappast hade stöd i hela partiet, tvingades man i konsekvensens namn välja väg. Att den nya politiken är långtifrån oomtvistad, trots den totala uppslutningen på parti-

stämman, har blivit tydligt under vintern, då flera moderata riksdagsledamöter signalerat sin vilja att återuppta samarbetet med socialdemokraterna kring den restriktiva invandringen. Det gäller inte minst diskussionen kring övergångsreglerna för arbetskraftsinvandring från de nya EU-länderna, där moderaternas kluvenhet blivit tydlig. Å ena sidan konstaterar man att det inte ska finnas några hinder för arbetskraftens fria rörlighet, men att man bör kvalificera sig för att få del av välfärdsystemen. Som generell princip för all arbetskraftsinvandring är det en hållning som ligger nära moderaternas ståndpunkter i idéprogram etcetera. Men å andra sidan verkar moderaterna vara beredda att acceptera någon form av övergångsregler, som endast gäller medborgarna i de nya EU-länderna.

Det kan framstå som överraskande att moderaterna gör avkall på viktiga principer för att sluta upp bakom tanken att skydda det nuvarande svenska välfärdssystemet. Den välfärdsnationalism som hörts från regeringen under diskussionen om övergångsreglerna, är ju knappast vad som brukar förknippas med moderaterna. Men många moderata väljare, och för all del även riksdagsledamöter, är betydligt mer förtjusta i välfärdsstaten än vad de ideologiska högtidstalen ger sken av.

Detta öppnar för fortsatt konflikt kring invandringssfrågan inom moderaterna. Inte minst innebär folkpartiets nya profil en utmaning för moderaterna. Frågan handlar både om frihet i invandringsspolitiken och frihet i invandrarpolitiken, alltså frihet vid gränsen och frihet inom landet. Där gör moderaterna och folkpartiet i dag olika val. Vi har länge i Sverige haft stor frihet inom landet. Det har varit svårt att invandera, men väl i Sverige har man fritt fått välja kultur och livsstil. Moderaterna står i dag för en liberal linje både vid gränsen och inne i landet. Folkpartiet vill tvärtom ha en relativt liberal invandringsspolitik, men mindre frihet för den som väl är här. Kombinationen av liberal invandringsspolitik och hårda krav på exempelvis språkkunskaper och kulturell anpassning kan säkerligen framstå som attraktiv för många av moderaternas konservativa väljare. Av ekonomiska skäl kan dessa tänka sig arbetskraftsinvandring, men de accepterar inte lika lätt kulturell mångfald. Men även ett parti som väljer att förespråka en renodlat konservativ linje, med restriktiv invandring och betonande av en kulturellt definierad svenskhet, skulle naturligtvis kunna locka moderata väljare.

TURERNA KRING invandrings- och invandrarpolitiken visar också hur det blir allt svårare att förena liberaler och konservativa i samma parti. Alliansen mellan liberaler och konservativa är långtifrån självklar, utan bygger på förekomsten av konflikt kring marknadsekonomin. Det är värt att dra sig till minnes att det var först när den politiska demokratin var införd, som liberalerna allierade sig med de konservativa inför hotet om socialism. Enbart i den gemensamma ekonomiska doktrinen finns de ideologiska förutsättningarna att förena de två ideologierna.

Så länge marknadsekonomin är ifrågasatt, är motsättningarna i frågor om kultur, mångfald och individuell frihet emellertid av underordnad betydelse. Men när debatten inte längre handlar om marknadsekonominns vara eller icke-vara, blir andra frågor definierande. Hur ska en liberalkonservativ exempelvis förhålla sig till feminism, till homosexuellas rättigheter eller till invandring? Det är ju knappast troligt att liberaler eller konservativa kommer fram till gemensamma ståndpunkter. För ju mer politiska identiteter formas av de sociala frihetsfrågorna, desto svårare blir det liberalkonservativa dilemma: Om man tillåter valfrihet, måste man även acceptera en mångfald av livsstilar. Historien om hur moderaterna kommit att anta en liberal position i migrationsfrågan är ett exempel på en allt viktigare konflikt, som gör liberalkonservatismen till en mycket instabil konstruktion. ■

Tillväxtens drivkrafter

ETIK. En efter en träder de fram, mer eller mindre frivilligt, de botfärdiga direktörerna. Det förlidna årtiondets hjältar får lämna tillbaka pensioner och våningar, beröva heder och sociala nätverk. En del hamnar till och med i fängsligt förvar. Näringslivsorganisationerna försöker rädda ansiktet genom att anordna etikseminarier och offentligt ta avstånd från de värsta excesserna.

Bilden av dessa direktörer är dock märkligt snedvriden, som vore girigheten ett personligt problem, som en större etisk medvetenhet kan råda bot på. Förklaringen är en annan, nämligen att näringslivets toppskikt förlorat förståelsen av tillväxtens drivkrafter. Detta visar utvecklingen under 1990-talet tydligt. Årtiondet var en tid av industriell återhämtning efter några svåra decennier.

Denna återhämtning fick ytterligare kraft genom ett radikalt tekniskifte inom informationsteknologi och bioteknik, som i sin tur finansierades av svällande pensionsfonder. Tillsammans skapade dessa faktorer en snabb och så småningom okontrollerad tillväxtboom. Detta snabba förlopp tog, felaktigt visade det sig alltså, näringslivstopparna som intäkt för sin egen förträfflighet. När sedan bubblan sprack, fanns bara de generösa belöningssystemen kvar, medan vinsterna försvunnit.

Problemet är alltså inte de giriga individerna, utan att den svenska storföretagsamheten verkar tro att det är den som skapar tillväxten och ska belönas därefter.

Vad som inte riktigt har nått fram är att det är idéerna, innovationerna och nytänkandet som skapar dynamik och omvandling. Och här är försynelserna minst lika stora bland företagarna som bland politikerna.

Något finns kanske också att lära av näringslivets historia. I Ulf Olssons fina biografi över Marcus Wallenberg jr (1889–1982), *Att förvalta sitt pund*, framträder bilden av en storföretagsledare med djupt engagemang i den industriella verksamhetens villkor.

Wallenberg reste runt i ett rasande tempo genom landet, och lärde sig mycket om teknik, produktion och marknader inom olika branscher. Kanske är det dags för en kulturrevolution i näringslivet – fler direktörer på de industriella fälten?

MATS BENNER
Sociolog

Det första P:s nioåring ville göra efter julhelgen var att köpa en viss plastfigur. En Dracula som åker skateboard. Hans begär efter denna var förståeligt nog stort, men ändå rätt märkligt. I julklapp hade han fått mängder av "gubbar", alla han velat ha faktiskt. I mitt eget julfirande såg jag liknande tendenser hos släktens barn. Presenterna verkade endast skänka dem kortvarig glädje. I ett fall rörde det sig om besvikelse över att något högrankat på önskelistan uteblivit. Den känslan minns jag mycket väl, men för de andra hade önskingarna slagit in, men det var alltså inte nog. Frågan är varför?

En orsak kan vara att barnen i dag ganska säkert vet att de får det de äskat för. Vilket säkert delvis beror på en kombination av relativt

Presenterna verkade endast skänka dem kortvarig glädje. I endast ett fall rörde det sig om besvikelse över att något högrankat på önskelistan uteblivit.

välstånd och inympad realism i önskan (den besvikne är fem år och förstår ännu inte att föräldrarna inte är "gjorda av pengar"). Jag tänker att det måste påverka förväntningens valör ifall man ganska säkert vet vad man kommer att få? Öppnandet av paketet blir då mer ett slags bekräftelse, önskelistan en beställning av varor som av någon anledning levereras den 24 december. Därför får julklappsutdelandet karaktären av effektuerande, det åtrådda objektet är på sätt och vis redan deras – när det materialiseras är det delvis förbrukat. I stället för oviss förväntan, ett slags krångel med logistiken.

Det finns en klassisk distinktion mellan två slags brist: det ena liknar hunger, att vi vet vad som saknas, vi har så att säga konturerna av det frånvarande klara för oss. Det andra liknar aptiten, och här har det saknade en mer undflyende karaktär, och den uppladdning som ovisheten skänker är av en helt annan karaktär. Skillnaden blir den mellan gourmandens mättnad och gourmetmåltiden, där ätandet snarare triggas, förhöjer.

Faktum är att barnens väntan på de beställda presenterna i mycket liknar rökarens abstinens. I båda fallen vet man precis vad man ännu inte har, och fördröjningen skapar frustration snarare än längtan. Man är slavar under ett behov, inte offer för tränandets hetsande fixering. Och om det stämmer att cigarettens är den ultimata konsumtionsprodukten, eftersom den aldrig skänker tillräckligt och hela tiden spår på behovet, så skulle barnens kortvariga glädje inför gåvor (särskilt sett i förhållande till hettan i "abstinensen") tyda på en allt tidigare inskolning i konsumentrollen.

Att vara konsument i dag är att få reda på vad man saknar/vill ha innan man själv förstått det. På samma sätt som rökarens bloss återställer en normalitet, snarare än förhöjer livskänslan. Att allt fler leksaker kommer i form av koncept (till och med lego, urtypen för "öppen" och kreativ leksak), är nog i linje med detta. Ifall producenten ser till att det hela tiden saknas någon pusselbit, så säkrar man efterfrågan. Man gör helt enkelt Samlare av barnen, snarare än Brukare. Det är förmodligen också enklare att suggerera fram produkten som lockande ifall den är del av en värld, i stället för en kul eller fin sak i allmänhet.

Å andra sidan är jag inte särskilt orolig för barnen. Ett annat bestående minne av senaste julen är åttaåringen som efter paketöppningen hittar ett kamerastativ, som han raskt förvandlar till ett maskingevär och leker krig med resten av kvällen. Så rart. Det är nästan så man börjar tänka på kottar med tändsticksben och skokartong som lagård.

NIKLAS SÖDERBERG

Poet

Fransk kock räddade livet på engelsmännen

TILLBAKABLICK/ Kokkonst. Alexis Soyer uppfann fältköket, organiserade matlagning och gav ut receptböcker.

INGMARIE FROMAN

Frilansskribent

EN MAJDAG 1855 anlände Florence Nightingale med sällskap till ett brittiskt fältsjukhus i Balaklava på Krim. Krimkriget hade då pågått i ett och ett halvt år och situationen för de brittiska trupperna var katastrofal. Inte på grund av fiendens överlägsenhet, utan på grund av den egna arméledningens inkompetens. Undermålig logistik, sjukdomar och usel mat tog kål på fler brittiska soldater än den ryske tsarens armé gjorde.

En man i Florence Nightingales

sällskap skrev senare i sina anteckningar från Krimkriget: "Vi gick till köken. De var byggda av lera, exponerade för väder och vind, saknade tak och slukade bränsle. Jag såg omedelbart ut en plats där jag kunde bygga ett nytt." Mannen var den franskfödde kocken Alexis Soyer, handlingskraftig och utrustad med allt det organisatoriska snille som brittiska armén saknade. Soyers insatser under Krimkriget gjorde honom – då – lika känd som Florence Nightingale. Han revolutionerade soldaternas kosthåll och uppfann, bland mycket annat, ett mobilt fältkök som brittiska armén använde ända fram till Gulfkriget 1991.

Selektiv medkänsla

NATHAN SHACHAR

Journalist och författare

OM SVERIGE OCH ISRAEL till även tyrs vill dra lärdom av spektaklet på Historiska museet, så finns det en del att bearbeta. Israel gjorde klokt i att tolka det som ett varsel: Snart nog kommer landet att tvingas välja mellan normala utrikesrelationer och ockupationen av palestinierna. Det hjälper inte att jämla sig över att detta är orättvist, att länder som betar sig ännu värre slipper kritik och FN-resolutioner. Världen är inte rättvis, och Israels utmaning är att överleva, inte att tävla i anständighet med Sudan, Serbien och Zimbabwe.

Sverige och Israel är två skilda planeter, kan det tyckas, men de förenas på en punkt: sviktande verklighetskontakt. Deras ledare och tyckare glömmer ideligen att deras länder är undantag, och skriver gärna mänskligheten på näsan hur den borde känna och reagera. Ett specialfall är den barnkammaraktiga konstsyn som åberopats till Snövits och

Making a Difference-plakatens för-svar.

Konst är inte någon ansvarsfri zon, som dröm, vainsinne eller hypnos! Konst är heller inte motsatsen till saklighet och klarhet. Stor konst verkar ofta genom stor precision, vilket inte behöver betyda entydighet. Stora konstnärer har oftast en högt driven sensibilitet, både för motivets nyanser och för omgivningens resonansbottnar. Konstnärer kan inte unilateralt slå fast vad ett verk betyder eller vilka reaktioner det bör väcka. Det finns utrymme för stil- och tolkningsvariationer, men varje ny skapelse faller inom ett fält som avgränsas av historiska, psykologiska och kulturella koordinater. Gör man konst om utrikeskonflikter minskar ens inflytande över reaktionen. Om konstverket dessutom är tänkt att ackompanjera ett visst projekt, som har ett visst sakinnehåll, visas av en myndighet och stöds av en regering, så krymper spelrummet hastigt.

JAG HAR EN EUROPEISK bekant, som i dagarna lägger sista handen vid

Alexis Soyer. Krigskocken på Krim som blev för fältskokkonsten vad Florence Nightingale blev för sjukvården.

Foto: Corbis/Scanpix

I dag är han i stort sett bortglömd. Medan Florence Nightingale fortfarande symboliserar sjukvårdens omtanke och modernisering, är Alexis Soyer reducerad till en fotnot i kökets historia, trots ett liv som borde fascinerat både författare och historiker. Han var i en och samma person klubbvärd, galne kocken, bästsäljande kokboks författare, uppfinnare, jocke och festfixare (frukost för 2 000 personer på drottning Victorias kröningsdag). Alltså en på många sätt modern man. Blott 20 år gammal lämnade Soyer Paris efter julirevolutionen 1830. Han slog sig ned i London och arbetade som kock hos flera adelsfamiljer, innan han 1837 blev

chef för nyöppnade Reform Club. Den som har läst *Jorden runt på 80 dagar* minns förmodligen att Phileas Fogg ingick sitt vad just på denna herrklubb.

HÄDE JULES VERNE sin gamle landsman i tankarna när han skrev boken? Det framgår varken av romanen eller biografier över Soyer, men nog finns det stora likheter mellan Fogs förmåga att övervinna alla svårigheter på vägen till målet och Soyers vilda tjurrusning genom tillvaron.

Alexis Soyer är nämligen som stigen ur en roman av Jules Verne. Han skapade inga odödliga rätter, utan såg i stället på köket med ingenjörss-

ögon och uppfann oavbrutet fantastiska små manickor som gjorde matlagningen enklare. Så fort han anställdes på Reformklubben lät han rusta upp köket till ett av Londons mest avancerade, med gasspisar i stället för vedeldade ugnar, ångupphetade värmeskåp och isskåp med särskilda avrinningsrör som ledde bort smältvattnet.

NÄR DEN STORA SVÄLTEN drabbade Irland i mitten av 1840-talet, lämnade han tillfälligt sin klubb och for till Dublin. Där konstruerade han det mobila kök, som han senare skulle vidareutveckla under Krimkriget: en hästdragen vagn med vattenbehållare och ugn, eldad med kol, torv eller ved. Och samtidigt som Soyer koka-de soppa i Dublin, skrev han kokboken *Soyer's Charitable Cookery*. Tillbaka i London började Alexis Soyer sälja sin "magic stove", en enklare bordsspis för familjehushåll.

Som fransman förfasade han sig dessutom över britternas bristfälliga matkultur och författade därför en baskokbok, *Soyer's Shilling Cookery for the People*, som blev en klassiker och såldes i över 300 000 exemplar. En bearbetad version gavs även ut i Sverige 1858, med den behändiga titeln *Alex Soyers populära Riksdalerkokbok innehållande fullständiga, men enkla och lättfattliga anvisningar att till största godhet och med sparsamhet laga sopp-, fisk- och köttretter, grönsaker och jordfrukter, puddingar, pastejer, salader, krä-*

mer o.s.v; om brödbakning; anvisningar till förbättrade kokkärl m m.

Efter att ha uppfunnit ett köksur och ännu fler fiffiga kastruller for så den rastlöse Soyer iväg till Krim. Där upptäckte han att de brittiska soldaternas föda var sämre än de allierade franska truppernas, trots att kötttransonerna var större. Förklaringen var att fransmännen dels åt mer grönsaker och bröd, dels var organiserade i mässar på tolv man, där en person fick ansvaret för att laga mat till alla. Den brittiske soldaten däremot tvingades själv koka sin egen mat bäst han förmådde.

Soyer ger i sin bok om Krimkriget, *A Culinary Campaign*, en tragikomisk skildring av hur det kunde gå till. Vid middagsdags slängde varje soldat en bit torkat kött i en gemensam gryta. Var och en hade märkt sin kötttranson med en bit rött tyg, ett band eller knappar på ett snöre, som fick koka tillsammans med köttet.

SOYER SÅG MÅNGA andra bedrövliga exempel på de brittiska soldaternas elände och han drog i gång sin egen kampanj. Matlagningen organiserades, soldaterna fick några enkla lektioner och Soyer skrev ned recept och förhållningsregler. De brittiska trupperna återfick sin hälsa och Alexis Soyer reste tillbaka till London, där han till sist knäcktes efter sitt gigantiska arbete. Han dog blott 48 år gammal i sviterna av en sjukdom han ådragit sig under Krimkriget. ■

hos världssamvetet Sverige

det första vetenskapliga verket om det palestinska upproret. Han har arbetat i flera år som volontär vid ett palestinskt statsverk, men är rakt ingen antisemit. Han tror mig inte när jag berättar om Historiska museet och Making a Difference-affischerna, de som smusslades undan i hast. Sakerna rimmar inte med hans Sverigebild. Så i en mening var ambassadörens utbrott en förklädd välgärning: Vad i all världen hade hänt med vårt anseende om folk-mordsexperterna anlät till ett Stockholm tapetserat med affischer-na på terroristen, och underrättats om att hon – och inte ett barn från Rwanda – utsetts till evenemangets symbol?

Människor som levtt med terror, krig, rasism – allt det Sverige förskönats från – befinner sig i en värld som vi endast med möda och lyhördhet kan hoppas skildra. Detta har inget med israeler att göra. Colombianer eller palestinier som anade att någon drev gäck med deras lidande skulle reagera lika häftigt, om inte handgripligt. Varför är de terrorister vi vill förstå och förmänskliga i samband

med en folkmordskongress palestinska, och inte colombianer eller tjetjener? Hade man vågat om en arab och inte jude signerat konstföremålet?

Den förste och mest celebre själv-mordsterroristen, den israeliske bosättaren Baruch Goldstein, mördade 29 palestinier i Hebron 1994. Ponera att en israelisk extremnationalist, bosatt i Sverige, städslats av Historiska museet för en Snövit-tolkning av Goldsteins gärning. Ponera att en fredssinnad israelisk ambassadör förstört eländet. Hade denne då köhlats med samma inlevelse, som ett hot mot konsten och det fria ordet?

Å ENA SIDAN IVERN att undervisa världen om sådant vi aldrig upplevat, å andra sidan harmen när försöken kolliderar med verkligheten: En svensk diplomat jämförde Zvi Mazels tilltag med nazisternas härjningar, och jag fick känslan av att en hel del av de debatterande verkligen intalat sig att snart är Sharon här och river ner vår konst och spränger våra hus också. Man kunde knappt värja sig mot misstanken att tolkningen

"Snövit och sanningen". Men konst är inte någon ansvarsfri zon.

Foto: Gunnar Lundmark/Scanpix

anammades med visst välbehag – det trygga Sverige antligen hotat, och av våra utrikesnyheters favoritskurk.

DET GÅR INTE att utse en anti-judisk terrorist till emblem för en sober folkmordskonferens utan att det tolkas som antisemitism, och inte bara av judar. Kanske existerar en annan,

subtil förklaring, men den har ännu inte lagts fram. Bevisbördan vilar på arrangörerna.

Det förvånar inte att judarna i Sverige blivit tämligen fundersamma över sin framtid. Först ingripandet mot rituellt slakt, sedan förbudet mot omskärelse och de återkommande försöken – inte bara i rännstensorgan – att knyta våldet mot palestinerna till judiska budord. I föl, för första gången sedan judeupplöppet 1838, överfölls judar i Stockholm, och en folkhop skrånade "Död åt judarna!" De har sagts att de flesta av våldsmännen var muslimska fanatiker. Kanske det. Men det mest smärtsamma var samhällets förströdda reaktion. Det stora rabaldret, med statsministern som fördömer, polischefen som lovar och ledarskribenterna som varnar, utbröt inte. Frankrike har många fler antisemiter än Sverige, men där skulle inte en så innehållsdiger händelse spontant förbigås. Det är något i det lilla landet med det rymliga världssamvetet, något med den selektiva horroren och den selektiva medkänslan, som tränger sig på eftertanken. ■

När industri blir nostalgi

INDUSTRIAL COOL. När Kockumskranen i Malmö 2002 demonterades och flyttades, markerade det ett skifte i staden. Nu skulle den gamla industristaden bli till något annat. Fokus flyttades från tidigare industri till kunskaps- och upplevelsemättad produktion och konsumtion. Högskola, flotta bostadsområden och inkubatorsanläggningar för nya typer av tillväxtföretag etablerades i snabb takt. Men vad hände med kranen? När den försvann från staden och fysiskt flyttades till ett nytt liv i Sydkorea, blev den samtidigt synlig på nytt i Malmö – nu som motiv på bland annat t-shirts och underkläder. En ny krog med namnet Röda kran öppnades. I filmer och på fotografier dök det upp poetiska skildringar av kranen.

Denna återanvändning är delvis präglad av nostalgi. Men den är även tecken på hur en mer utbredd estetisering av industrimiljöer växer fram. På flera håll skapas det en aura kring fabriker och andra industriella miljöer. Denna estetiserings-

Landmärke. Kockumskranen har lämnat Malmö, men minnet lever kvar. Foto: Håkan Liljenberg/Pressens bild

process kan kallas för *Industrial Cool*. I termen förenas en nostalgisk blick på tidigare tillverkningsindustri med tankar om en ny roll för framtidens industri.

I takt med att industrier läggs ner och lokaler överges blir anläggningarna ofta föremål för nytt intresse. De återanvänds och blir till konsthallar, kulturhus, högskolor, klubbar

etcetera. Ett av de mer anmärkningsvärda exemplen på detta finner vi i engelska Gateshead, där den gamla mjölkvarnen BALTIC har gjorts om till The BALTIC art factory. Denna återanvändning av fabriker är del i framväxten av industrial cool.

En annan aspekt av fenomenet är att en ny typ av fabriker har dykt upp. Dessa betonar estetiska dimensioner och bjuder in konsumenter och allmänhet till att ta del av den iscensatta produktionen i lokalerna. Det mest slående exemplet är Volkswagens fabrik "Die Gläserne Manufaktur" i Dresden. Där tillverkas lyxbilar i en nybyggd, arkitektoniskt storslagen fabrik dominerad av glas. Besökare kan beskåda produktionen när den utförs av välputsade maskiner och vitklädda arbetare. Arbetet sker under största möjliga tystnad, på träparkettgolv och i smakfull belysning. Anläggningen är som en hybrid mellan en modern tillverkningsindustri och ett konstmuseum. Belägen i centrala Dresden ska fabriken symbolisera återföreningen mellan industrin, staden och kulturlivet.

Framväxten av dessa fenomen

visar på en delvis förändrad syn på traditionell tillverkningsindustri. När industrin har lagts ner eller flyttats utomlands framstår de gamla fabriksmiljöerna alltmer i ett romantiskt skimmer. I takt med att slitsamma låglöneyrken i tillverkningsindustrin blir alltmer sällsynta i västvärlden, blir det industriella positivt laddat. Jordbrukslandskapet har under de senare seklen gått från att ha varit i första hand förknippat med slitsam försörjning till att för allt flera bli en plats för rekreation och avkopplande lantliv. Kan det vara så att 1900-talets industrimiljöer går ett besluttat öde till mötes?

ROBERT WILLIM
Fil.dr i etnologi

Romantiskt skimmer.

Foto: Plot/Jan Bovin

AXESS ✶ LÄSARBREV

Sanera de snedvridna belöningsystemen

Christian Berggren

Professor på EKI vid
Linköpings universitet

Göran Brulin

Professor vid Arbetslivsinstitutet
och Indek, KTH.

MAGNUS HENREKSON menar i *Axess* december 2003 att det är skatternas fel att Sverige inte har fler växande företag, att riskkapitalbranschen ligger stukad, att kapitalet flyr landet. Allt tycks vara skatternas fel. Men är det verkligen oron för kommande arvs- eller utdelningsskatt som bromsar den förhoppningsfulla entreprenören, eller hejdar det lilla företagets investeringsplaner? I Svenskt Näringslivs undersökningar där företagare själva rangordnar sina problem framträder andra frågor, inte minst hur småföretagare behandlas av sina storföretagskunder, med till exempel ensidiga förlängningar av betalningstiderna. För ett litet företag med svag kapitalbas är en förskjuten betalning från 30 till 60 dagar ett betydligt mer akut hot än eventuell arvsskatt om 30 år.

Och är det inte så att riskkapitalbranschen föll på sin alldeles hemlagade girighet och kortsiktighet? Enligt investeraren Bengt Still-

ström har riskkapitalisterna helt misslyckats med att axla rollen som förlössare av idéer att bygga företag av: "Deras våldsamma kapitalinjektioner har förstört och skadat många gångbara idéer. De har förstört det affärsmässiga omdömet hos en hel generation nya företagare, som annars kanske hade kunnat lära sig företagandets konst." Riskkapitalbolagen har bidragit föga till framväxten av ett nytt arbets- och näringsliv, tvärtom: "Varje gång ett företag kapitaliseras upp ökar risken och resultaten sjunker oftast. Orsaken är att ledningens fokus på företagets affärer försvinner. Det blir inte alls lika viktigt att prata med och lära av kunder." (*Finansvision* 23/10 2002, intervju 12/11 2002)

ÄR DET INTE DAGS att sätta fokus på de verkliga tillväxtproblemen i svensk ekonomi: det långsiktiga sjunkande arbetsutbudet samt de snedvridna belöningsystemen? Svenskt Näringsliv har i flera sammanhang tagit upp dessa problem, till exempel i nyutkomna *Kris i befolkningsfrågan*. Den sittande rege-

ringen visar en anmärkningsvärd passivitet. Men borde det inte vara möjligt för arbetsgivarna att få med de fackliga organisationerna på en uppstramning av regelverk och sjuk-skrivningsprocess för att sänka sjuk-skrivningsnivån i Sverige till den finska eller danska, det vill säga hälften mot i dag? För detta krävs ledarskap.

Arbetsmarknaden försvagas också av att svensk utbildningspolitik inriktas på att höja andelen i högskolestudier som ett självändamål. Det gör ungdomarna allt äldre innan de kommer ut i arbetslivet, samtidigt som den ensidiga inriktningen på högskoleförberedelser gjort gymnasieutbildningen allt mindre yrkesrelevant. Idén om kostnadsfria högskolestudier är förvisso starkt politiskt uppbackad. Men är det inte i ljuset av ökande finansieringsproblem, minskande aktiv yrkestid och stigande livslängd dags att begränsa antalet avgiftsfria år per individ? Även för denna diskussion krävs att någon tar på ledartröjan.

ÖKAD TILLVÄXT kräver också att produktiviteten stiger. Ledningsformer och belöningsystem måste gynna prestationer som verkligen bidrar till långsiktig konkurrenskraft och innovationsförmåga. Men under senare år har allt fler företag infört belöningspaket som undergräver just detta. En av de värsta avarterna är de måttlösa optionspa-

keten. Detta otyg riskerar Henrekson att förvärpa ytterligare genom förslag om skattemässiga förmåner för ledningarnas aktieoptioner. Grundproblemet i Skandia och de andra optionssystem som klubbats (också med de allmänna pensionsfondernas goda minne), är att de belönar sken av framgång i stället för verklig framgång. Harvardprofessorn Michael Jensen har visat hur optionsförmåner till exekutiven blivit instrument för företagsledningarna att genom ogenomskinliga beräkningssätt berika sig på aktieägarnas bekostnad. Ett genomgående drag i företagsskandalerna i USA är att ledningar med stora optionsportföljer fått upp kursvärdena för att casha in innan övriga aktieägarna upptäckte fiffler.

Detta system spreds till Sverige och vi har i praktiken knappast gjort något för att ersätta det med konstruktioner som premierar verkliga prestationer. Åsbrinks så kallade etikkommission framstår som en tråkig avledningsmanöver, och det räcker knappast med ineffektiva maningar till självsanering.

Skattesänkningar som ökar möjligheterna till snabba, stora pengar förbättrar inte förutsättningarna för obekväma personer i styrelser att ifrågasätta ledningsersättningar eller tvivelaktiga företagsköp. Men det är mer obekväma röster som behövs – både i företagen och i politiken. ■

TEMA:

INDIEN

KASTAR LOSS

Illustration: Claes Jurander

PANKAJ MISHRA: Indiens identitet skapades i mötet mellan Öst och Väst. Dagens hindunationalism hotar mångfalden.

SUBHASH AGRAWAL: Indiens ekonomi växer efter 1990-talets liberaliseringar. Medelklassen kommer att bli rikare och större.

STEN WIDMALM: Indiens politik präglas av spänningar mellan befolkningsgrupper, men även av allt större social rörlighet.

Sidorna 14–25

Hindunationalismen är ett västerländskt arv

Indiens befolkning har många identiteter och trosbekännelser, men landet framställs ändå som en "hinduisk civilisation". Nu tror många att muslimerna förödde den av britterna konstruerade hinduismen. Detta kan leda till intellektuellt och andligt förtryck.

Förra året var jag i Rishikesh, den första stad som floden Ganges träffar på när den lämnat sitt hem i Himalaya och börjat sin långa resa genom det nordindiska slättlandet. Rishikesh är inte lika etablerad i den indiska mytologin som Hardwar, en annan stad någon halvmil nedåt floden som periodvis hyser Kumbha Mela-fester; inte heller är den lika berömd som till exempel Allahabad och Benares, ännu heligare städer längre nedåt Ganges. Folk som söker större ensamhet och visdom beger sig vanligen raka vägen in i Himalaya. Med sina *sadhus* svepta i saffransgult och sina ashramer, sina yoga- och meditationscentra och sina Internet- och *dosa*-kaféer betjänar Rishikesh en mycket modern sorts andliga turister; mest berömda var Beatles, som kom på 1960-talet för att lära sig transcendental meditation av Maharishi Mahesh Yogi. Att de fort blev av med sina illusioner tycks inte ha avskräckt de stilfulla och surmulna medlemmar av västerländsk medelklass, som vandrar längs stadens bakgator i batikfärgade kläder och som försöker höja sin *kundalini* och samtidigt mellan varven kol-lar sin e-post på hotmail.

Jag var i Rishikesh för att besöka min faster, som nyligen har dragit sig tillbaka till en av de ashramer som ligger vid floden. Hon har levt ett hårt liv, hon blev änka mellan trettio och fyrtio och försörjde sina tre barn på små, dåligt betalda lärarjobb. Jag minns än hur hon stod i den gassande middagssolen vid busshållplatser ute på landsbygden om somrarna. Senare i livet uppnådde hon en viss bekvämlighet, till och med lyx. Hennes barn reser över hela världen som medlemmar av Indiens nya globaliserade företagselit, hon har begåvade barnbarn att glädja sig åt därhemma. Men lyckligast var hon i Rishikesh, berättade hon för mig, när hon levde så torftigt som hon fått göra långa tider av sitt liv och ägnade sig åt de yttersta ting.

Sann avskildhet tycktes dock vara lika svår att uppnå för

Av

Pankaj Mishra

Författare

Översättning:
Karin Olsson

hennes som för de andliga sökarna med sin e-post. Jag behövde bara nämna den politiska situationen – Indien hotade då att anfalla Pakistan – för att hon skulle säga, argt: "De där muslimerna borde få lära sig en läxa. Vi hinduer har varit för toleranta alldeles för länge."

De senaste tio åren har sådana antimuslimska stämningar blivit gängse bland medelklasshinduer som tillhör de övre kasterna, både i Indien och utomlands, och de är också de mest lojala av det hinduiska nationalistpartiet BJP:s väljare. De stämningarna förstärktes i början av 2002 av massakern i Gujarat på över ett tusen muslimer, ett förlopp som BJP underblåste, och de hör ihop med en medelklassens stolthet över den internationella framgången för indiska skönhetsdrottningar, mjukvaruexperter och Bollywoodfilmer. Kanske skulle jag inte ha tyckt att min fasters antimuslimska känslor var underliga om jag inte senare hade gått upp till hennes klostercell, en av åtskilliga i en stor fyrkant kring en blommande trädgård, och lagt märke till den stora girlandprydda affischen föreställande ett välkänt sufihelgon i västra Indien.

Hade hon klart för sig att hon vördade någon som föddes som muslim? Det tror jag inte. Den folkliga religion som sufihelgonet tillhör, och som miljoner indier fortfarande utövar, känns inte vid sådana moderna politiska kategorier som "hinduer" och "muslimer". Jag tror att motsättningen mellan hennes trosföreställningar och religionsutövning endast skulle stå klar för en utomstående: diskrepansen mellan de trångsynta, nationalistiska fördomar hon hade ärvt från sin klass och sin kast och den samhörighet hon lika generöst odlade i sin inre värld av andakt och bön. Det är inte lätt att förstå, men det ingår i den extraordinära omvandling som hinduismen genomgått sedan 1800-talet, när Indien först konfronterades med Väst och dess universalistiska ideologier av nationalism och framsteg.

DET MÄRKVÄRDIGA I denna transformation framgår delvis av det faktum att det inte fanns något sådant som hindu-

ism förrän britterna uppfann den som heltäckande kategori i början av 1800-talet och fick Indien att framstå som hem för en "världsreligion", lika organiserad och teologiskt sammanhängande som kristendomen och islam. Begreppen "världsreligion" och "religion", sådana vi nu känner dem, växte fram under slutet av 1700- och början av 1800-talet, som föremål för akademiskt studium vid en tid av utbredd sekularisering i västra Europa. Tanken, som inspirerades av upplysningen, var att studera religionen som en uppsättning trosföreställningar och öppna ämnet för rationell undersökning.

Men akademiska studier av vilket slag som helst förser ämnet med sina egna gränser. I själva verket skapar de ämnet medan de drar in det inom intellektets domäner. De tidiga europeiska religionsforskarna satte etiketter på allt, de organiserade disparata religiösa bruk i ett enda system och gav bokstavligt upphov till sådana världsreligioner som hinduismen och buddhismen.

Inte bara hinduism utan själva ordet hindu är av icke-hinduiskt ursprung. Det användes först av de gamla perserna för att beteckna det folk som levde nära floden Indus (*Sindhu* på sanskrit). För de muslimska och kristna härskarna i Indien blev det sedan en praktisk och sammanfattande benämning på dem som inte var muslimer eller kristna. Modern akademisk forskning har dragit fram mycket mer information om kastväsendet, de religiösa sekterna, folken och elitkulturerna, filosofiska traditioner och språk som existerar eller har existerat på den indiska subkontinenten. Men trots att landet har världens tredje största population av muslimer är Indien fortfarande för de flesta utanför Indien ett land av "hinduer", till och med en "hinduisk civilisation", som det framställdes i Samuel Huntingtons millennariska världsåskådning.

Att sådana etiketter har bestått i Väst beror inte bara på okunnighet, eller på någon kvardröjande kristen fruktan för hedningar som inte kan omvändas. Kanske det trängande behovet att fastställa en enda identitet för så olikartade gemenskaper som man finner i Indien, ter sig naturligt för folk i de högt organiserade och uniforma samhällsbildningarna i Väst, där kulturell mångfald nu vanligen är liktydigt med användbara, stelnade multikulturella identiteter. Kanske människor som själva definieras nästan uteslutande genom sitt medborgarskap i nationsstaten och konsumtionssamhället, inte kan stå annat än fullständigt främmande inför den förmoderna värld av multipla identiteter och trosbekännelser, som de flesta indier alltjämt lever i. Säkert är att de flesta hinduer inte själva kände något större behov av precisa självbeskrivningar, annat än inför burdusa frågor om religionstillhörighet på officiella blanketter. Långt efter mötet med de monoteistiska religionerna islam och kristendomen fortsatte de att definiera sig själva genom sina överlappande lojaliteter mot familjen, kasten, språkgruppen, regionen och den religiösa gruppen. För dem var religion snarare en icke självcentrerad, praktisk utövning än en rigid tro; det är delvis därför som indisk teologi är förenlig med såväl ateism som agnosticism. Deras ritualer och gudomar varierar starkt och definieras ofta av kast och geografi, och de var också flexibla: nya gudinnor fortsätter att berika deras panteon ännu i dag. Det finns en aids-gudinna, som uppenbarligen både orsakar och tar bort sjukdomen. Vid varje given tidpunkt dyrkades i samma region både ormar och universums yttersta verklighet, ibland av samma person. Mycket sällan krävde religionen, som den gjorde av många muslimer och kristna, någon anslutning till en uppsättning teologiska idéer som föreskrevs av en enda profet, bok eller kyrklig auktoritet.

Det är därför som en hinduismens historia, hur snävt man än må fatta den, i själva verket måste beskriva åtskilliga till

synes mycket provinsiella indiska religioner, av vilka nästan ingen innefattade något evangeliskt nit att frälsa världen. Den första av dem, den vediska religionen, började med de nomader och herdefolk från Centralasien som slog sig ner i norra Indien under andra årtusendet f.Kr. Den skapades ursprungligen av den prästerliga klassen, brahmanerna, som förrättade brännoffer med hjälp av Veda, de tidigaste kända indiska skrifterna, för att avvärja torka och hungersnöd. Men brahmanerna, som också formulerade de religiösa och sociala koderna vid den tiden, önskade snarare upphöja sin egen ära och makt än föreslå någon ny, allomfattande troslära; de framställde sig själva som de mest högtstående av de fyra kastgrupper, vilka tog form under vedisk tid och först baserades på rasskillnader mellan de invandrade och ursprungsbefolkningen i norra Indien, senare på en arbetsfördelning.

EN NY RELIGION VAR också långtifrån vad som föresvävade buddhisterna, jainisterna och många andra filosofiska och kulturella rörelser, som växte fram under 500- och 400-talet f.Kr. under försöken att utmana brahminernas makt och makten i kasthierarkin. Folk som var missnöjda med offerritualerna i den vediska religionen drogs till de egalitära kulturer av Shiva och Vishnu, som blev populära i Indien kring början av första århundradet e.Kr. Brahmanerna lyckades emellertid bevara sin status överst i ett kastsystem som stelnade i sin form. Nitiskt slog de vakt om sin kännedom om sanskrit och esoteriska texter och sin expertis i sådant som det korrekta uttalet av mantran, religiösa formler. Med sin specialiserade kunskap och sin närvaro i hela Indien fick de ett övertag över härskande eliter, till och med när majoriteten av befolkningen höll sig till sina egna heterodoxa kulturer och sekter. Deras inflytande är märkbart i sådana indiska texter som *Bhagavadgita*, vilken interpolerades i den mycket äldre *Mahabharata*. *Bhagavadgita* gjorde ett dygdigt liv, eller *dharma*, oskiljaktigt från att följa kastens regler, fastän den medgav det oväsentliga i rituella offer. Samtidigt förblev Indien alltför stort och diversifierat för att monopoliseras av någon enda bok eller idé. Dagens hinduiska nationalisterna målar ut muslimska härskare över Indien som fanbärare åt en intolerant monoteism, men det rådde en ännu större religiös pluralism under de 800 åren av muslimsk närvaro i Indien. Sufism

blandades med lokala trosföreställningar och den allmänt populära kulturen av Rama och Krishna, och nätverket av ashramar och sekter utvidgades raskt under mogulväldet. I medeltidens Indien var sekteristiskt våld mellan anhängare av Shiva och Vishnu vanligare än mellan hinduer och muslimer. På 1700-talet både förskräcktes och fascinerades britterna av det överflöd av gudar, sekter och kulturer, som mötte dem i Indien. Det var en religiös situation, lik det hedniska kaos en kristen från de östra provinserna av det romerska imperiet skulle ha kunnat möta i de västra strax före Konstantins omvändelse till kristendomen. Och i Indien sökte britterna uniformitet på samma sätt som de mäktiga kristna i Rom, och påtvingade Indien den. Det fanns intellektuell nyfikenhet hos britterna: en domare vid namn William Jones grundade Bengalens asiatiska sällskap, vars amatörforskare i slutet av 1700-talet började undersöka det främmande, förvirrande land britterna upptäckte att de hamnat i. Jones var språkforskare och bekräftade likheten mellan sanskrit och grekiska. En annan tjänsteman, James Prinsep, dechiffrerade den ålderdomliga indiska texten *Brahmi*, anfadern till de flesta av de indiska inskriptioner britterna fann på pelare och klippväggar genom hela södra Asien, och var den förste att sprida ljus över buddhismens första stora beskyddare, Ashoka. En militärofficer vid namn Alexander Cunningham grävde ut den plats nära Benares, där Buddha hållit sin första predikan. Edward Saids *Ori-*

Andliga turister.

Beatles kom till Rishikesh på 1960-talet för att lära sig transcendental meditation av Maharishi Mahesh Yogi.

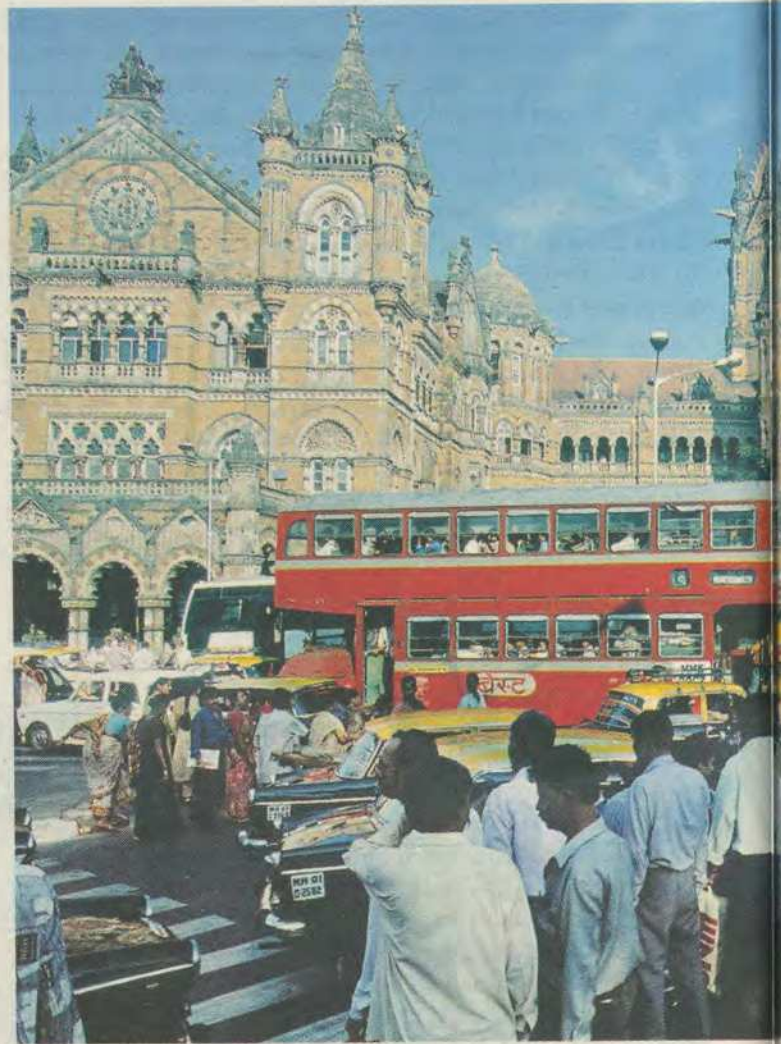
Foto: Pictorial Press /IBL Bildbyrå

entalism populariserade det antagande som numera är vanligt, att mycket av den västerländska forskningen om Orienten direkt eller indirekt gynnade västerländska imperialister. Somliga går ännu längre och hävdar att allt västerländskt intresse för Indien är behäftat med baktankar.

DET VORE ALLTFÖR enkelt att säga att denna stora intellektuella ansträngning, som vi har att tacka för en stor del av vår nuvarande kännedom om Indien, ingick i ett kolonialistiskt eller imperialistiskt företag med syfte att behärska nyligen erövrade folk och territorier. Av större intresse än de nu välbekanta beskyllningarna för orientalism är hur de tidigaste brittiska forskarnas antaganden blandades med fördomarna hos infödda indiska eliter och skapade ett helt nytt slag av kunskap om Indien.

Dessa forskare organiserade sina intryck av indisk religion i enlighet med vad de var förtrogna med där hemma, kristendomens monoteism och exklusivitet. Vid mötet med olika indiska religioner var de benägna att se likheter. Dessa var vanligen lika ytliga som de likheter man kan finna mellan judendomen, kristendomen och islam, men britererna antog att olika religiösa praktiker endast kunde existera inom en enda överbryggande tradition. De utgick likaså från en fördom, som delvis uppstått genom massspridningen av texter och den därav följande höga graden av läskunnighet i 1700-talets Europa. De tänkte sig nämligen att eftersom kristendomen hade kanoniska texter, måste den indiska traditionen också ha sådana. Deras lokala mellanhänder brukade vara brahmaner, vilka var ensamma om att kunna de språk, främst sanskrit, som behövdes för studiet av så gamla texter som Veda-skrifterna och *Bhagavadgita*. Tillsammans kom de brittiska forskarna och deras brahmanska uttolkare fram till en sorts kanon, som till större delen bestod av brahmansk litteratur och ideologi och som de började identifiera med en enda hinduisk religion.

Den brahmanska litteratur som systematiserades på detta sätt blev senare upphov till mycket av den indiska kulturens dragningskraft hos dess utländska kännare, sådana som de tyska romantikerna, Schopenhauer, Emerson och Thoreau. Ett besynnerligt faktum i detta sammanhang är att de flesta indier på den tiden i stort sett inte kände till det som britererna och andra europeiska forskare i Europa tog för att vara själva essensen av indisk civilisation: hymnerna, invokationerna och de liturgiska formerna i de fyra vediska skrifterna eller den filosofiska idealismen i *Upanishaderna*. Dessa sanskrittexter hade länge varit monopoliserade av en liten elit av brahmaner, som nitiskt värnade sin kännedom om sanskrit. Det var dessa brahmaner som utbildade de brittiska amatörforskarna. Alltså studerade de senare med allvar denna kanon av vad de antog vara gammal indisk tradition och lyckades i huvudsak förbli omedvetna om de mer talrika icke textbundna, synkretistiska religiösa och filosofiska traditionerna i Indien – till exempel de populära andaktskulturer, sufitempel, religiösa fester och legender som varierade över hela Indien och formade en majoritet indiers världsbild. Men texterna gav britererna de mått med vilka de kunde mäta tillståndet hos den samtida religionen i Indien. Eftersom få indier vid den tiden tycktes förmögna till de sublima tankarna och känslorna i *Bhagavadgita* och *Rigveda*, började hinduismen te sig som en degenererad religion, fylld av sådana socialt onda ting som änkebränning och oberörbarhet och i trängande behov av social ingenjörskonst. Den idén tilltalade både de brittiska kolonialisterna och deras brahmanska samarbetspartner, vilka länge känt sig hotade av de flesta indiers icke-brahmanska former av religionsutövning. Likaså var det bekvämt att ge islams intrång i Indien skulden för hinduismens fallna tillstånd, till och med för kastväsendet, och att beskriva hinduer som apatiska slavar åt muslimska tyranner – ett förskräckligt öde, som uppenbarligen britererna nu hade räddat dem ifrån för att bereda vägen för dem till ett högre stadium av civilisation. Dessa idéer om muslimska tyranner, hinduiska slavar och brittiska

Bombay blev Mumbai. Samtidigt fortsätter Victoria Station och de röda dubbeldäckarna att vara föremål för hindunationalistisk stolthet.

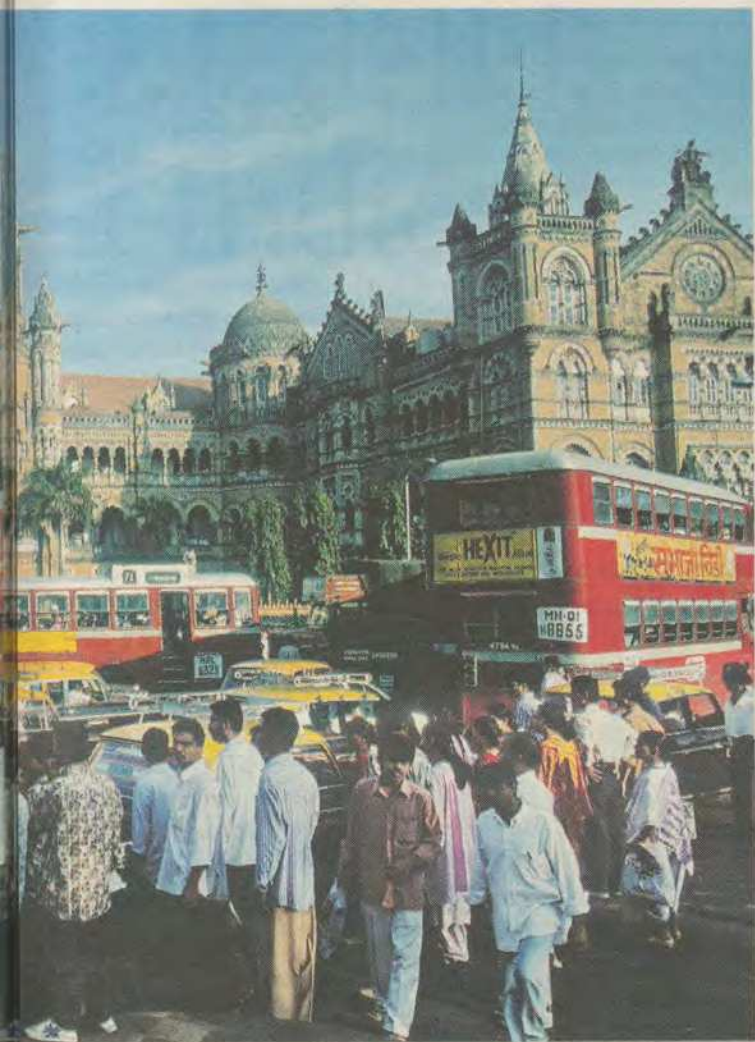
Foto: Lucky Look Bildbyrå

filantroper fördes ursprungligen fram i inflytelserika böcker som *History of British India*, skriven av James Mill, skotsk utilitarist och fader till John Stuart Mill. I dag ser vi att böcker av det slaget har mer att berätta om vitaliteten i en del "upplysta" skottars och utilitaristers värvande av proselyter än om indisk historia.

MEN DE HAR FÅTT mycket allvarliga politiska konsekvenser. Många västpåverkade, högkastiga indier, inklusive medelklassens hinduiska nationalister, tror nu att muslimska erövare förstörde en ren och ärorik hinduisk civilisation, vilken en minoritet av brahmaner då lyckades bevara. Den rätt grova brittiska generaliseringen att hinduer och muslimer var ömsesidigt uteslutande och monolitiska religiösa gemenskaper – en åsikt som formades övervägande av historiker som aldrig besökte Indien, sådana som James Mill, och som sedan institutionaliserades i koloniala principer byggda på att söndra och härska – blev slutligen självuppfyllande, först genom delningen av brittiska Indien och sedan genom antagonismen mellan Indien och Pakistan.

Även på den tiden hade dessa idéer en djup inverkan på en ny generation av högkastiga indier, som fått utbildning inom institutioner av västerländskt snitt och således förstod att uppskatta den väldiga makt och prestige, som Storbritannien då åtnjöt i egenskap av ekonomiskt och militärt dominerande nation i världen. Dessa indier ville imitera den brittiska framgången och göra för Indien vad ett fåtal företagsamma män gjort för ett litet örike. En källa till nationalistisk stolthet fann de i den nyskapade "hinduismen".

På 1800- och 1900-talet tvingades högutbildade personer i de koloniserade länderna i Asien och Afrika begrunda hur deras nedärvda åldriga traditioner inte kunnat rädda dem från underkastelse under den moderna västvärlden. Detta var vad som sysselsatte sådana muslimska intellektuella som poeten

och juristen Mohammed Iqbal från Pakistan, egyptierna Mohammed Abduh, den moderna radikala islamismens intellektuella grundare, och Sayyed Qutb, den fundamentalistiska aktivisten som inspirerade Usama bin Ladin. För det mesta var de folk från medelklassen, som fått sin formella utbildning i institutioner av västerländsk typ och som blev de ledande modernistiska tänkarna inom sina respektive traditioner. Deras mest avgörande möte var med det Väst, vars makt de erfor varje dag i sitt liv och vars historia de lärde sig innan de lärde sig någonting annat.

När de reste till västvärlden i slutet av 1800- och början av 1900-talet, stötte de på paradoxen att västerländska nationer, som var dödsfiender och som hänsynslöst exploaterade sina kolonier, trots detta hade skapat beundransvärt fria civilisationer hemma hos sig själva. Resenärerna förblev motståndare till den koloniala närvaron i hemländerna och strävade efter oberoende. Men de bländades också av Västs makt och prestige och kunde inte låta bli att brottas med den komplexa frågan om hur mycket utrymme de borde ge åt västerländska värden inom vetenskap, tänkande, sekularism och nationalism i de traditionella samhällen de tillhörde.

DEN FRÅGAN BÖRJADE förfölja Vivekananda när han 1893 reste till Väst för första gången i sitt liv. Han föddes i en medelklassfamilj i Calcutta och utbildades inom institutioner av västerländsk typ. Som förberedelse för en konventionell yrkeskarriär studerade han juridik, när han mötte mystikern Ramakrishna Paramahansa och tog farväl av världen för att bli en *sannyasi*. Han reste tvärs igenom Indien och utsatte sig till en början för det elände och den förnedring de flesta indier levde i.

När han begav sig till religionsparlamentet i Chicago 1893 som representant för den hinduiska religionen, hoppades han dels att kunna samla in pengar till en klostermission i Indien,

dels mera vagt att finna den rätta teknologin för att lindra den indiska fattigdomen.

Kongressen Religionernas parlament ingick i ett större firande av Christofer Columbus så kallade upptäckt av Amerika. Organisatörernas avsikt var att "förevisa vad den västerländska civilisationen uppnått och att gagna amerikansk handel." Vivekananda vände sig utan vidare mot en sådan självcentrering. I Chicago berättade han värtaligt och fängslande om hinduismen och drog fördel av sin stora kännedom om västerländsk filosofi. Han hävdade att det var en indisk prestation att se alla religioner som lika sanna och att göra andlig befrielse till livets mening. Amerikanerna lyssnade och hänfördes av hans tal och han föreläste om hinduismen inför lika entusiastiska åhörarskaror i andra amerikanska städer.

Nyheten om Vivekanandas framgång var som balsam för osäkra medelklassindier i Indien, vilka ville göra hinduismen intellektuellt respektabel både inför sig själva och för västerlänningar. Men Vivekananda själv skulle, under ytterligare ett par års resor i Amerika och Europa, komma att röra sig bort från ett okritiskt hyllande av indisk religion och från den egna fientligheten mot Väst. Han fick en ny aktning för västvärlden, för dess eruption av kreativ energi, vetenskapliga nyfikenhet och för den ambition som under 1800-talet hade förvandlat en liten minoritet till världens herrar. I breven hem kunde han nätt och jämnt lägga band på sin beundran: "Vilken styrka, vilket praktiskt sinne, vilken mannakraft!"

Han påstod sig också uppfatta en andlig hunger i Väst, som han sade att Indien var väl ägnat att stilla. Vivekananda tänkte sig att Indien kunde bli ett Grekland för västvärldens Rom, genom att erbjuda Väst sitt eget andliga arv i utbyte mot hemligheten med de materiella framstegen. Tillsammans skulle Indien och Västerlandet, hoppades han, gå i spetsen för en ny renässans för mänskligheten.

Efter tre år återvände Vivekananda till Indien med oförminskad beundran för Väst. Han grundade en klosterorden ägnad åt social hjälpverksamhet och åt att reformera hinduismen, som han såg som en dekadent religion. Mitt under sina ansträngningar dog han, endast 39 år gammal. Resultatet av det som till större delen var välment retorik kunde inte bli så omfattande; Indien var alltför långt ifrån det Västerland, som då ännu bara hunnit halvvägs i sin frammarsch. Det tillkom inte Indien, som då var ett underkuvat land, att föreskriva villkoren för någon annan.

I sitt korta liv tycktes Vivekananda ha brottats med många nya idéer. Han hade inte alltid några klara lösningar. Hans värde ligger i att han tillhörde de första indier som klart insåg att västvärldens dominans i världen var ett faktum; framför allt bekräftade han det ofrånkomliga i Västs närvaro, rentav dess överlägsenhet, i alla aspekter av det mänskliga livet. Det fanns andra som hade dragit samma slutsats.

Europa är framstegsinriktat. Hennes religion är [...] i bruk en dag i veckan och i sex dagar följer hennes folk diktaten från en modern vetenskap. Sanitära system, sköna konster, elektricitet etcetera är vad som gjorde de europeiska och amerikanska folken stora. Asien är fullt av opiumätare, ganjähökare, degenererade njutningssökare, vidskepliga och religiösa fanatiker.

Detta skulle kunna vara antingen Vivekananda eller Iqbal. I själva verket är det Angarika Dharmapala, den moderna buddhismens största gestalt. Dharmapala, som föddes i Sri Lanka (dåvarande Ceylon) 1864, var bara året yngre än Vivekananda. Även han for till religionsparlamentet i Chicago, som representant för buddhismen, men var mer framstående än sin indiska kollega. I likhet med Vivekananda var Dharmapala influerad av Väst, i synnerhet de protestantiska missionärer som kom med det brittiska väldet över Sri Lanka, och han stämplade den traditionella religionen i Sri Lanka som korrupt och omanlig. Han ville modernisera buddhismen och ge den även en politisk roll. Medan han inriktade sig på dessa

**Vivekananda
tänkte sig att
Indien kunde
bli ett Grekland
för västvärldens
Rom, genom att
erbjuda Väst
sitt eget andliga
arv i utbyte mot
hemligheten
med de
materiella
framstegen.**

motsägelsefulla önskningar blev han antikolonialist och symbolgestalt för den singalesiska nationalism, som senare ledde till inbördeskrig i Sri Lanka på 1980-talet.

JÄMFÖRT MED SÅDANA hinduiska och buddhistiska modernister som Vivekananda och Dharampala intog de muslimska intellektuella en mer kluven hållning till Väst. En del av dem, sådana som de unga turkiska intellektuella i början av 1900-talet, önskade helt och hållet skapa om sina länder efter västerländskt mönster för att uppnå lika stor makt och överflöd som Väst. Det fanns många andra som valde misstänksamhetens och antipatins väg. Iqbal betonade det nödvändiga i att indiska muslimer bildade sin egen stat, där de kunde följa islam i dess mest andliga form och hålla stånd mot Västs materiella vanor. Qutb förespråkade ett återvändande till Koranen och predikade revolutionärt våld mot Väst och dess värderingar, som han såg inkarnerade i arabiska nationsstater.

Men oavsett om de valde nationalism eller revolution tycktes alla dessa intellektuella från koloniserade länder anse att Väst hade blivit den bästa källan till idéer om hur man skulle genomföra förändringar och organisera samhällslivet. De medgav att det behövdes modernisering även inom den religiösa sfären och att det var angeläget att odla en rationell och vetenskaplig utblick.

ENDAST EN LITEN minoritet av högkastiga indier hade känt till en del om *Bhagavadgita* eller Vedaskrifterna före 1700-talet, när de översattes av brittiska lärda och sedan presenterades som heliga texter från en paradistid för något som kallades "hinduism". Men 1800-talet såg en mycket snabb tillväxt av rörelser ägnade åt att reformera "hinduismen" och återvinna dess förlorade gloria. Man kunde ha trott att inspirationen eller retoriken hos dessa neohinduiska rörelser var arkaiskt präglad. I själva verket inspirerades de till stor del av de idéer om framåtskridande och utveckling, som brittiska utilitarister och kristna missionärer aktivt främjade i Indien. I muslimska länder som då var utsatta för europeisk imperialism, absorberade modernistiska intellektuella också västerländska inflytanden, men deras misstro mot det kristna och sekulära Väst var starkare.

Hinduerna tenderade till skillnad från muslimer att låna hellre än avvisa. Ram Mohun Roy (1772–1932), som ofta kallas "det moderna Indiens fader", var unitarist. Han grundade Brahmo Samaj, ett reformistiskt sällskap som influerade ledande intellektuella och konstnärer i Indien, poeten Rabindranath Tagore och filmskaparen Satyajit Ray bland andra. Han led i ett försök att göra hinduismen till en rationell, mono-teistisk religion. En förespråkare för sociala reformer, Dayananda, uppmanade indier att återvända till Vedaskrifterna. Han hävdade att de innehöll all modern vetenskap och han upprepade brittiska missionärers brännmärkning av "hinduiska vidskepelser", som kastväsendet och tillbedjan av gudabilder. Till och med de mer sekulära och katolska visionärerna Gandhi och Nehru – den förre en from hindu, den andre agnostiker – godtog premisen om en "hinduism" som hade förfallit och måste reformeras. Gandhi hämtade sitt politiska bildspråk från populär folklore; det gjorde honom mer effektiv som ledare för de indiska massorna än de högkastiga, hinduiska politiker, som förlitade sig på en textbunden eller elitistisk hinduism.

Men det var Swami Vivekananda som i sin livstid bevittnade och också till större delen var upphov till moderniseringen av hinduismen. Vivekananda var lärjunge till den illiterate mystikern Ramakrishna Paramahansa, men han rörde sig mycket långt bort från sin gurus inåtvända andlighet i sina försök att göra hinduismen, eller snarare brittiska och brahmanska lärds uppfinning, intellektuellt aktingsvärd för både västerlänningar och västpåverkade indier. I sina föredrag i England och Amerika, där han fick ett stort antal anhängare, framställde han Indien som den äldsta och mest hemlighetsfulla källan till andlighet – en linje som många indiska

guruer skulle följa visavi sina lärjungar från Västerlandet. Samtidigt uppmanade han hinduerna att ta till sig västerländsk vetenskap och materialism, för att kasta av sig bördan av efterblivenhet och konstitueras sig som en fullödig nation.

Vivekananda lånade både från hinduismen, sådan den konstruerats av briter, och från europeisk realpolitik. Han gav därmed uttryck för de förvirrade, aggressiva önskningarna hos en västinfluerad indisk bourgeoisie, som var i färd med att försöka finna sin identitet. Men hans ambition att pånyttföda Indien med hjälp av västerländska tekniker avskilde honom inte helt och hållet från de folkligt religiösa traditioner han hade växt upp i. Han förblev mystiker och hans motsägelsefulla retorik ser nu ut att förebåda den egendomligt kluvna personligheten hos den moderna hindun, där hängivenhet till ett muslimskt helgon kan samexistera med en antimuslimsk nationalism.

**Hundra år efter
Vivekanandas
död har BJP
kommit närmast
att förverkliga
hans projekt,
att med
västerländskt
inflytande
omvandla
hinduismen till
en nationalistisk
ideologi.**

HANS BETYDELSE UPPHÖR INTE DÄR. Det giftermål mellan indisk religiositet och västerländsk materialism som Vivekananda försökte åstadkomma gör honom till ett perfekt skyddshelgon för BJP. Det är ett politiskt parti till större delen bestående av högkastiga medelklasshinduer, med en strävan att öka Indiens kapacitet på områden som nukleära bomber och informationsteknologi och samtidigt en vördnad för kon såsom helig. Hundra år efter Vivekanandas död har BJP kommit närmast att förverkliga hans projekt, att med västerländskt inflytande omvandla hinduismen till en nationalistisk ideologi. Den gör anspråk på att omfatta allt, men den demoniserar muslimer och med sin jämlikhetsretorik vill den uppmuntra Indiens lågkastiga grupper att hävda sig politiskt, något som länge försetats.

Vivekanandas lärjungar av i dag gynnas avsevärt av det faktum att den indiska bourgeoisien inte längre är liten och oan-senlig. Den växer och enligt aktuella siffror omfattar den mellan 150 och 200 miljoner. Det finns miljontals rika indier som bor utanför Indien. I Amerika utgör de den rikaste minoriteten. Det är dessa förmögna, högkastiga indier i Indien och utomlands, vilka till stor del finansierat hinduiska nationalisternas uppstigande till makten och nu längtar efter närmare militära och ekonomiska band mellan Indien och västerländska stater.

De nya villkor som globaliseringen ger – fri handel, snabba kommunikationer – underlättar för dem att arbeta i riktning mot den allians Vivekananda föreslog mellan en indisk elit och det moderna västerlandet. Som global klass är de inte mindre ambitiösa än den som i det romerska imperiet anammade kristendomen och gjorde den till ett effektivt redskap för makt i denna värld. Hinduismen liknar i deras tappning mer än någonsin påvars och mullors kristendom och islam, och mindre den mångfald av icke självcentrerade, toleranta trosföreställningar som den fortfarande är för flertalet indier. Deras alltmer framträdande position antyder att Vivekananda på längre sikt kan komma att bli mer inflytelserik än Gandhi, Nehru eller Tagore – de tre stora indiska ledarna. Det arv av liberal humanism som de lämnat, ser medelklassens Indien redan ut att ha plottrat bort, medan det styr kursen mot tider av intellektuellt och andligt förtryck. ■

Litteratur:

- Bhalla, Alok och Sudhir Chandra red., *Indian Responses to Colonialism in the Nineteenth Century*, New Delhi: Sterling Publications, 1993.
Kopf, David, *British Orientalism and the Bengal Renaissance. The Dynamics of Indian Modernization 1773–1835*, Berkeley: University of California press, 1969.
Pandey, Gyan, *The Construction of Communalism in Colonial North India*, Delhi: Oxford University press, 1990.
Raychaudhuri, Tapan, *Europe Reconsidered: Perceptions of the West in Nineteenth Century Bengal*, Delhi: Oxford University Press, 1988.
Sontheimer, Gunther-Dietz, och Hermann Kulke red., *Hinduism Reconsidered*, Delhi: Manohar, 1989.

Medelklassen träder fram i Indiens brokiga mosaik

ESSÄ/ Ekonomins rörelseenergi. Liberaliseringarna under 1990-talet medför en stark tillväxt. Medelklassen är på frammarsch och nästa kvantsprång i välstånd kan ske på landsbygden. För att lyckas bli den ekonomiska stormakten i Asien behöver staten komma till rätta med budgetproblem och skadliga subventioner.

När européer tänker på Indien föreställer sig nog de flesta larmande basarer, färgrika ritualer, exotiska palats, infödda som rider på kameler eller yoga. Eller också är den vanligaste bilden av landet utomlands den av fattigdom. In på 2000-talet lever stereotyper om Indien kvar, och till stor del stämmer de med verkligheten. Men de skymmer också ett land, som befinner sig i en enastående förändring både i sitt globala engagemang och sin inrikes agenda.

Indien skulle kunna betecknas som en kulturell kontinent. Det består av över 20 utpräglade och olika "nationaliteter" eller "folk" i termer av etnicitet, språk, historia och social identitet och därtill kommer den överallt märkbara åtskillnad mellan stads- och landsbygd, som nu kanske blivit Indiens särskilda kännetecken. Storstäderna är med full fart på väg framåt, har ekonomiska möjligheter såväl som väldiga problem med infrastruktur och överbefolkning, medan byar och mindre städer förändras mycket långsammare.

Många utländska observatörer och investerare, som besöker Indien för första gången, vilseleds lätt av hur relativt enhetliga Delhi, Bombay, Calcutta och Bangalore ter sig. Men det är i de små indiska städerna och byarna, där det stora flertalet av befolkningen fortfarande bor, som landets norra del så markant skiljer sig från den södra.

Till att börja med råder stor skillnad mellan regionerna/delstaterna i Indien när det gäller utbildningsnivå och inkomst per capita. Skillnaden mellan den mest litterata och den minst litterata staten är 50 procentenheter. Vidare uppvisar inte Indien det annars väletablerade sambandet mellan läskunnighet och välstånd: delstaten Kerala, som har den högsta andelen läskunniga och socialt sett kanske är fredligast i hela landet, ligger bara på medelinkomstnivå. Många delstater, som är mindre litterata, överträffar den när det gäller inkomster, nya jobb och industrialisering.

En annan slående olikhet möter en i så gott som varje indisk stad. Det tydligaste exemplet är anblicken av undernärda barn, som leker utanför slumbostäder

Av
Subhash
Agrawal
Redaktör
för *India Focus*

Översättning:
Karin Olsson

nära ett välmående femstjärnigt hotell. Indien är både ett rikt och ett fattigt land. Västerlänningar brukar bli förvånade över att Indien har ett rätt stort antal dollar-miljardärer, eller att grundaren och vd:n för Indiens största IT-företag en gång var världens tredje rikaste man.

Dessa socialt och ekonomiskt heterogena egenskaper är en väldig utmaning för regeringskontakter, affärsfolk och sociala organisationer. För multinationella företag innebär de ofta att ett helt spektrum av aktiviteter måste utformas, modifieras och skraddarsys för olika regioner och marknadssegment, från annonser till produktförpackning till konsumentservice. Komplexiteten, brokigheten och den snabba utvecklingen hos den indiska marknaden har ökat enormt den senaste tioårsperioden. Indien ter sig snarare som en federation av regionala marknader än som en nationell marknad.

TROTS DESSA SKILLNADER finns det nu en viss optimism i landet, en känsla av att ett nytt Indien håller på att ta gestalt. Allt-sammans började 1991 när en ny ekonomisk öppenhet lanserades. Eftersom den sammanföll med slutet på kalla kriget tog det några år innan världssamfundet lade märke till den. Indien gjorde sig av med sitt reflexmässigt anti-ekonomiska tänkesätt och omfamnandet av den offentliga sektorn. Det öppnade dörrarna för utländska företag, började liberalisera sin ekonomi och avskaffade en stor del av föråldrad reglering och statlig kontroll. Trots problem och politiskt motstånd har denna marknadsekonomiska reformprocess fortsatt det senaste årtiondet. Drivkraften bakom den ekonomiska politiken i Indien är, liksom i många andra tidigare blandekonomier, inte i första hand ideologisk övertygelse hos den politiska eliten, utan en ny generation entreprenörer, globala händelser, teknologi samt den internationella orientering, som är ett allestädes närvarande imperativ. Nu finns en energi i den indiska ekonomin och en känsla av inneboende kraft, som inte funnits tidigare.

Resultaten är imponerande, även om de inte tar andan ur en, som i Kina. Tillväxten av BNI de senaste tio åren har varit i genomsnitt 6 procent om året och inkom-

sten per capita har nästan fördubblats under perioden. Utländska företag har svarat för över 20 miljarder dollar i direktinvesteringar och en lika stor andel portföljinvesteringar. Den indiska ekonomin är nu den tolfte största i världen i hårdvaluta och i utrikes köpkraft. Mer än 300 av de 1 000 företagen på *Fortunes* topplista outsourcar mjukvara och därmed förknippade tjänster till Indien. Västerländska varumärken inom alla konsumtionsvaror, elektronik och bilar finns i städer och samhällen över hela landet. Sektorer som tidigare varit "förbjudet område", som mineralutvinning, hamnar, energi, telekom och försäkringsbranschen, har öppnats på sätt som var otänkbara för tio år sedan.

Efter mer än ett decennium av en inre omvandling börjar Indien dra till sig uppmärksamhet i världen. På senare år har den vanligaste referensen till Indien, såväl i akademiska kretsar som i företags- eller mediavärlden, inte gällt fattigdomen (som fortfarande är ett faktum), utan dess konsumentmarknad och framgång inom informationstekniken. Det finns nog ingen global konferens om konsumentmarknadsföring som inte ger en framträdande plats åt Indien. Vid sidan av Kina ser Indien ut som det stora framtidsloftet för internationella företag, från bilar till hushållsapparater, från livsmedel till mobiltelefoner. Indien inbjöds nyligen att närvara vid G8-toppmötet i Evian, vilket speglar dess ökande ekonomiska betydelse. Som ytterligare markering av sin ekonomiska mognad vägrade Indien att ta emot fortsatt bilateralt bistånd från de flesta givarländer, inklusive Sverige.

Är alltså Indien på väg att bli ett andra Kina? Är Indien en uppstigande ekonomisk makt i världen? Eller kommer Indien att förbli underutvecklat och kaotiskt och stanna på halva vägen? Svaret på dessa frågor är inte entydigt ja eller nej. Det beror på hur man tolkar siffrorna och det komplexa samspel av sociopolitiska omständigheter, som kan få utvecklingen att antingen accelerera eller gå i motsatt riktning.

TROTS SINA ekonomiska prestationer på senare tid förblir Indien en fattig nation, men med en stor och växande medelklass.

Samtidigt lever nära 300 miljoner indier under fattigdomsgränsen. På makronivå har Indien lyckats bli självförsörjande på mat, vilket i sig är en anmärkningsvärd prestation, men fortfarande är uppemot två tredjedelar av alla indiska barn under fem års ålder undernärda. Indien frambringar det största antalet ingenjörer och forskare i världen, men nästan hälften av den vuxna befolkningen är illitterat. Det är ett land med stora motsägelser, som förvirrar både den intellektuella föreställningsförmågan och alla försök att sia om framtiden. Men trots denna komplexa och mosaikartade bild finns det en del framträdande makroekonomiska problem.

INDIEN HAR EFTER reformerna en genomsnittlig tillväxttakt på 6 procent, vilket är aktningvärt, i synnerhet jämfört med hur ett flertal av landets sydöstasiatiska grannar gick ner på knä under den ekonomiska krisen 1997. Men det har inte varit någon motsvarande nedgång i fattigdomen i Indien, inte heller har någon ökning av sysselsättningen syns till. Alldeles för mycket av tillväxten har varit koncentrerad till tjänstesektorn, till exempel IT, telekom, finansiella tjänster och till och med statliga arbeten. Förvisso har det skett en markant ökning av sysselsättningen inom den inofficiella ekonomin, men det är lågavlönade jobb, ofta tidsbegränsade och för det mesta utan pensionsförmåner. Men sysselsättningen inom den officiella ekonomin har inte ökat det senaste decenniet, i synnerhet inte inom tillverkningen. I själva verket har andelen industri och tillverkning fallit från 30 procent till omkring 25, vilket kanske är lägst i Asien. Andelen privata investeringar har sjunkit och är bara omkring 6 procent av BNI. För att den skall återgå till 12 eller till och med 10 procent, en acceptabel siffra på detta stadium

Mosaik. Tradition och modernitet pusslas samman till ett Indien fullt av kontraster.

Foto: Magnum
Photos/IBL Bildbyrå

av utvecklingen, behöver Indien snabbt skapa gynnsamma villkor inom politik, infrastruktur och lagstiftning och driva på privatisering och bankreformer.

Det verkliga problemet är inte tillväxten som sådan utan dess bristande kvalitet, i synnerhet när det gäller jobb, sociala effekter, sammanlänkningar och framtida konkurrenskraft. För att bygga vidare på den senaste tioårsperiodens framgång och för att bibehålla både ekonomisk och politisk rörelseenergi, måste Indien växla över tillväxten från tjänster till industri, jordbruk och export.

Det totala budgetunderskottet, inklusive både den centrala och lokala regeringars upplåning, har stigit brant de senaste få åren och överstiger nu 10 procent av BNI. Indien är nu i ett sämre läge än Kazakstan, Indonesien eller till och med Belize. Större delen av upplåningen sker inom landet snarare än hos internationella banker, men den upprätthåller de höga räntenivåerna, tränger ut privata investeringar och motverkar investeringar på avgörande områden, till exempel infrastrukturen.

Den främsta orsaken till underskottet är en omfattande statsapparat och enorma användarsubventioner. För det första går nära tre fjärdedelar av alla offentliga utgifter till räntor, löner, pensioner och amortering av statliga lån. Över 60 procent av alla statsinkomster går till betalning av räntor, för att inte tala om återbetalning av gamla skulder. För det andra råder fortfarande, trots tio år av reformer, en påfallande frånvaro av användarbaserade avgifter för elektricitet, allmänna kommunikationer eller livsmedel. En del förändringar har införts de senaste månaderna, men på det hela taget förblir Indien ett land av massiva bidrag som, i stället för att hjälpa de fattiga, har skapat en ond cirkel av beroende och brist på skattemässig disciplin.

Det är subventioner på mat, vatten, energi, bränsle och gödningsämnen, för att bara nämna några, och till det kommer indirekta subventioner. Subventionerna uppgår i runda tal till 10 procent av alla statliga utgifter. Mindre än en femtedel av alla skattepengar och statsinkomster återstår till någon nämnvärd utveckling, som att bygga vägar, sjukhus eller bevakningsanläggningar.

INDIEN ÄR KANSKE inte lika illa ute som Kina, men har också problem med dåliga lån (*bad debts*) i banker. Förfallna lån överstiger nu 18 miljarder och en stor majoritet hänför sig, överraskande nog, till den officiella privata sektorn och inte bönder eller fattigfolk. Dåliga lån omfattar nu omkring 15 procent av de totala bankportföljerna. Detta problem är sammansatt av långdragna återhämtningsprocedurer och Indiens gnisslande rättssystem, som redan dras med den största eftersläpningen i världen. Följden är att väldiga och potentiellt lönsamma tillgångar ligger oanvända. Ett besläktat problem är att skattebasen är smal. Antalet inkomstskattskyldiga har ökat de senaste två åren, som en följd av mer rationella lagar och förbättrad kontroll och närmar sig nu 23 miljoner. Men de utgör fortfarande bara omkring 2 procent av befolkningen. Till skillnad från de flesta länder uppgår den indiska statens inkomster av inkomstskatt till mindre än 10 procent av BNI, hälften av siffran för andra länder i Asien. Det finns bara omkring 6 miljoner inkomstskattebetalare, alltså de som verkligen betalar skatt, inte de som bara deklarerar. Fram till 1997 fanns det endast 1,2 miljoner inkomstskattebetalare. Tvillingproblemen dåliga lån och smal skattebas innebär inte bara ekonomisk misskötsel; i praktiken är de ett understöd till de välbärgade. De avspeglar de försåtliga för-

bindelser som finns mellan den politiska klassen i Indien och speciella intressegrupper. Företagsgrupper lobbyar i det oändliga för att skyddas mot att tillgångar tas i beslag för obetalda skulder, medan storbönder – sådana finns det många i Indien – har bedrivit framgångsrik lobbyverksamhet för att slippa all skatt på jordbruksinkomster. En konsekvens av detta är att utrymmet i den indiska statsbudgeten för att uppmuntra investeringar blir ytterligare begränsat.

I många år, fram till mitten av 1980-talet, var Indiens försvarsbudget omkring 2,5 procent av BNI, mer eller mindre i överensstämmelse med globala tendenser. Sedan steg de till en högsta nivå på 3,7 procent och de senaste få åren har siffran legat runt 3 procent. Detta är procentuellt lägre än Pakistan, den indiska arméns *raison d'être*, som har använt i genomsnitt 6 procent av sin BNI till försvaret de senaste tjugo åren, men de indiska försvarsutgifterna uppgår till svindlande 12,5 miljarder dollar varje år, eller omkring 14 procent av alla statliga pengar. Indiens försvarsbudget är högre än de samlade utgifterna, centralt och lokalt, för all hälso- och sjukvård. Nära 75 procent av de väldiga utläggerna går inte till att köpa de senaste vapnen, utan till att bibehålla den nuvarande personalen och till pensioner och understöd. Om Indiens BNI-tillväxt inte ökar med 8 eller 9 procent över en längre tidsperiod, vilket är ganska osannolikt, är det omöjligt att bibehålla försvarsutgifter på denna nivå. Oavsett ideologi är det svårt att motstå logiken i debatten om kanoner eller smör.

Indien har alltså ett budgetproblem, ett subventionsproblem, ett försvarsbudgetproblem och ett bankproblem. Men inget av dessa problem i sig oöverkomligt. Många färdiga och förnuftiga lösningar finns också och en del är redan föremål för debatt inom landet. Samtidigt finns anledning till optimism genom de många friska impulserna inom den indiska makroekonomin.

ETT POSITIVT TEMA, som nu ljuder allt starkare och inte kan ignoreras, är frammarschen för den indiska medelklassen. Den är en viktig anledning till att så mycket har skrivits om Indien i globala medier på senare år och till att så många multinationella företag har investerat.

Hur stor är den indiska medelklassen? Här är några representativa siffror: det finns 5 miljoner kreditkortsinnehavare, 22 miljoner mobiltelefonabonnemang, 15 miljoner datorinnehavare, 50 miljoner Internetanslutningar och 250 miljoner bankkonton. Denna statistik ger dock inte någon sann bild, dels eftersom det finns många missvisande eller upptrissade beräkningar, dels därför att det finns en omfattande oredovisad ekonomi. En del tidigare rapporter antyder att den indiska medelklassen omfattar omkring 250 miljoner, men en mer plausibel och vedertagen uppskattning är 40 miljoner. De har en köpkraft i Indien som motsvarar vad många har i Europa. Detta är kanske inte så enormt för ett land med ett befolkningsantal på en miljard, men å andra

sidan motsvarar det en större marknad än Österrike, Ungern, Tjeckien och Polen tillsammans. Och det finns ytterligare 100 miljoner människor i det lägre skiktet, det som skulle kunna kallas "den lägre medelklassen", som lätt skulle kunna ta sig uppåt under nästkommande tioårsperiod, om nuvarande tillväxttrender fortsätter och om yttre chocker eller inre instabilitet undviks.

HITTILLS ÄR MEDELKLASSEN primärt en urban befolkningsgrupp. De larmande städerna i landet, inte bara Bombay, Delhi, Bangalore och Calcutta, utan också det stora antalet provinshuvudstäder, är vittnesbörd om dess otroliga tillväxt och aptit. Men landsbygden börjar bidra med sina egna överraskningar. Det är nu vanligt att en by inte har rent dricksvatten, men butiker som säljer Coca-Cola eller Pepsi. Redan finns det dubbelt så många "lägre medelklass"-hushåll i landsbygdsregionerna som i städerna. De förstnämnda svarar redan för över en tredjedel av alla elektroniska apparater, som säljs i landet. Många framtida tillväxtindustrier och möjligheter i Indien handlar om landsbygdsekonomin, som energi, livsmedelsförädling, hälsovård, bostäder och huvudvägar. Om de hanteras rätt kan indiska byar svara för nästa kvantsprång i den ekonomiska tillväxten.

Om vi betraktar de positiva förändringar som sker i Indien och med landets image internationellt – sådana som marknadsreformer, en dynamisk IT-industri, en livlig och växande mediesektor, Indiens allt tydligare profil i kunskapsekonomin – så finner vi att alla har utbildning som gemensam grund. Den indiska medelklassen är en skapelse av högre utbildning i Indien. Detsamma gäller kolonin av indier utomlands, som nu är välbeställd och framgångsrik till den grad att den samlade inkomsten för indier spridda över jordklotet motsvarar en tredjedel av Indiens BNI. Skaparna av Hotmail, Pentiumchipset och Sun Microsystems, för att inte nämna över 45 000 indiska läkare som nu arbetar i USA, har alla dragit fördel av den utbildning som är Indiens främsta institution och först nu börjar få världsrykte.

Inriktningen på utbildning genomsyrar hela landet så mycket att utbildning håller på att bli en av de snabbast växande sektorerna och en lönsam affärssektor. Detta gäller i synnerhet den grundläggande skolgången och antalet privata högstadieskolor har den senaste tioårsperioden ökat fyra gånger så snabbt som de statliga. Otroligt nog är denna tillväxt högre bland de fattiga än bland de rika, vilket tyder på en insikt tvärsöver den socioekonomiska klyftan om att löner och ekonomiska möjligheter har samband med utbildningsnivån.

Men det är inom den högre utbildningen som den verkliga revolutionen pågår. Med eller utan statsunderstöd kan utbildning fortfarande bli en dryg post i den genomsnittliga indiska hushållsbudgeten, men medelklassen sparar, lånar och arbetar som aldrig förr för att få de rätta akademiska möjligheterna. Bara de senas-

te åren, sedan studielånen liberaliserades, har de flesta banker i Indien sett en nästan 400-procentig ökning av antalet ansökningar om lån till utbildning. Många nya institut har inrättats eller öppnats, en del i samarbete med prestigefyllda universitet i USA och England. Att resa utomlands för att studera har nu blivit så vanligt att mer än 50 000 indiska studenter skriver in sig vid utländska universitet varje år. I själva verket gick Indien i slutet av år 2002 för första gången om Kina som ledande ursprungsland för internationella studenter i USA.

Den högre utbildningen är fortfarande statligt styrd och reglerad. Det finns ett tryck på regeringen om att tillåta "självfinansierande" universitet, eller med andra ord privatisering av utbildning, med avgifter som sätts efter vad marknaden kan klara av. Men regeringen varken vill eller kan avstå från sitt ledarskap när det gäller utbildningen. Vad som krävs är ännu mer, inte mindre, statliga pengar, resurser och engagemang, för att göra utbildning tillgänglig för alla och inte bara för den urbana medelklassen.

Den indiska medelklassens sociala och politiska betydelse varierar starkt, men framväxandet av denna klass bidrar till att forma en mer liberal och modern världsbild och har ökat förbindelserna med västländer på mellanfolklig nivå. Medelklassen har bidragit till att ge en positiv bild av Indien i fjärran länder, underlättat investeringar, skapat nya energier och hjälpt till att bättre binda samman ett diversifierat och heterogent samhälle, som annars skulle ha kunnat röra sig i riktning mot separatism.

INDISKA REFORMER må vara långsamma, men marschen mot ekonomisk integration med Västerlandet är oåterkallelig. Landets medelklass kommer, hur man än definierar den, bara att bli rikare och större. Dessutom har Indien en mycket ungdomlig demografi; över 80 procent av befolkningen är under 45 år, och detta hjälper till att inte bara sänka de sociala kostnaderna utan också öka produktiviteten på längre sikt.

Privatisering är fortfarande ett pågående arbete, men på det hela taget är tecknen positiva. Regeringen har privatiserat tillgångar motsvarande 1,5 miljarder dollar de senaste tre åren och planerar att sälja ut för motsvarande 10 miljarder dollar de kommande två åren. Även om debatt och anklagelser inte uteblivit, har processen de facto redan börjat, både konkret och i människors medvetanden. Det finns inget land där privatisering inte har gett upphov till heta känslor, engagemang och lobbyverksamhet, i synnerhet från dem som slåss för att behålla sina monopol och förmåner. Indien är inget undantag, men den framgång som tidigare, låt vara modesta, privatiseringsansträngningar rönt, har lagt grunden för framtiden. Inom den offentliga sektorn finns många stora organisationer och företag, som kontrollerar värdefulla tillgångar och dominerar stora delar av den nationella ekonomin och som bara väntar på att säljas ut. Det kommer inte att gå fort eller

**Indiska
reformer
må vara
långsamma,
men marschen
mot ekonomisk
integration med
Västerlandet är
oåterkallelig.**

lätt – det gör ingenting i Indien – men budskapet håller till sist på att nå fram till landets ekonomiska, politiska och opinionsbildande elit: om höga budgetunderskott och den offentliga sektorns sjuka får fortsätta att råda, skadar det på längre sikt just de valkretsar de betjänar och slår vakt om.

Trots att det är ett fattigt land har Indien omfattande tillgångar i form av kunskap och färdigheter, institutioner och kulturarv. Bland världens utvecklingsländer har Indien varit ledande när det gäller att producera framstående författare, journalister, akademiker, filmproducenter och advokater och många indier har på senare år kandiderat för utmärkelser som Oscar, Pulitzer- och Nobelpris. Den dramatiska ökningen av informationsteknologin och Internet har blivit ännu ett glädjeämne för Indien. Redan innan Internet expanderade hade Indien etablerat sig som en global IT-aktör av betydelse och är nu i frontlinjen för IT-relaterade tjänster. Trots att nyare aktörer som Kina och Vietnam kan tänkas utmana, har den indiska IT-industrin skapat sig ett rykte inte bara för låg kostnad utan också för hög kvalitet. Det finns mycket kvar att utvinna och troligen överlever Indien alla attacker från kineserna.

Indierna utomlands är en outnyttjad resurs som väntar på att tas i anspråk. De är nu omkring 20 miljoner och har en årsinkomst på uppskattningsvis 350–400 miljarder dollar. Även om den indiska kolonin är mycket mindre än den kinesiska, som har ett nettovärdet på omkring 2 biljoner dollar, spelar den en viktig roll för att skapa en positiv global image, kontrakt och alla slags affärsförbindelser med Indien. Indiens demokratiska institutioner, rättsliga och sociala organisationer är en enorm tillgång. Alla sina brister till trots fungerar de som ett utlopp för intern frustration och sörjer för att lag och ordning råder.

SOM ALLIANSFRI medelstor makt kunde Indien utnyttja rivaliteten mellan stormakterna för att göra sig gällande, men den eran är förbi. Internationellt har Indien alltid spelat en mindre roll än dess storlek berättigar. Landet har dragits ner av sin politiska kohandel, sin ovilja att energiskt reformera ekonomin samt sin tävlan med Pakistan. Som en amerikansk kommentator nyligen skrev: "Indien är ödesbestämt att alltid hålla på att 'växa fram' men aldrig riktigt nå ända fram."

Men samtidigt har Europa haft äldre historiska band med Indien än med Kina eller Japan. Handel har bedrivits i århundraden, europeiska stormakter stred med varandra om indiskt territorium; en av dem regerade till sist här i 200 år, och Indien deltog i stor utsträckning i båda världskrigen. Faktum är att bara på den europeiska scenen dog över 50 000 indiska soldater under andra världskriget. Det fanns en tid när de flesta européer såg Indien som en av de viktigaste diplomatiska posteringarna. Men trots historiska band och viss ömsesidig förtrogenhet, åtminstone bland eliten, har relationerna mellan Indien och Europa aldrig riktigt blomstrat. De

Utbredning.
Lägre medelklass
på landsbygden
köper en tredjedel
av all elektronik i
Indien.

Foto: Reuters/
Sucheta Das

ord som lämpar sig bäst för att beskriva Indiens relationer med Europa är hjärtliga, respektfulla och uppmärksamma – men absolut inte intensiva, starka eller djupgående.

Många europeiska länder hade begränsad energi och budget och efter kriget var de upptagna med sina egna mål – att återuppbygga sina ekonomier på 1940- och 50-talet, att klara av en flodvåg av nationalistiska stämningar i sina respektive kolonier på 1950- och 60-talet eller att hantera övergången till ekonomisk och monetär union på 1970- och 80-talet – och var därför måttligt intresserade av att formulera en självständig utrikespolitik visavi södra Asien, en region som låg långt borta från deras intressesfär. De flesta förlitade sig på brittiska och amerikanska rapporter och iakttog sålunda en viss försiktighet gentemot Indien, även när det inte var påkallat.

DE INDISKA KÄRNVAPENPROVEN 1998 skadade Indiens image på en kontinent där antinukleära känslor är djupa och varaktiga. Argumentet om "hotet från Kina" var inget som européerna tog intryck av. De flesta européer känner faktiskt inte ens till att Indien delvis gränsar till Kina. Många europeiska länder gjorde en markering genom att frysa utvecklingsbistånd och delegationer på hög nivå.

Men detta kan nu höra till det förflutna. Geopolitiska utvecklingar har fört fram andra frågor, prioriteringar och allianser, i synnerhet efter terrorattackerna den 11 september. I den nya kontexten vägleds relationerna mellan Indien och Europa alltmer av 1) den bild av Indien som landet medvetet skapar utomlands och som stärker mångas uppfattning om Indien som en väsentligen moderat, stabil och västpåverkad demokrati, vilken själv har varit utsatt för terrorism i det förflutna, och 2) Indiens starkare ekonomiska framtoning, eller åtminstone hoppet om dess framtid.

Även i andra avseenden förblir Indien en betydande kulturell makt i Asien, i synnerhet genom hela södra, sydvästra och

sydöstra Asien. Indien är kanske också det enda stora land, i den vida båge som löper från Filippinerna till Palestina, som inte är negativt till Väst. På många sätt är Indien också det enda land som kan utmana en kinesisk dominans i Asien.

Bland ekonomiska kommentatorer, i synnerhet i Europa, är det sedvana att jämföra Indien med Kina, till Kinas fördel. Det är sant att Kina har förbättrat sin ekonomi snabbare och mer målmedvetet. Indien hämmas långt mer än Kina av sitt heterogena samhälle och sin ibland överstimulerade demokrati, som försvårar utvecklandet av en känsla av kollektiv målinriktning. Men Indien har också vida mer av den frihet för individen, den sociala vitalitet och de institutionella strukturer, som behövs för att dra nytta av globaliseringen. För varje student som Kina sänder till universitet sänder Indien sex. Det är ett ironiskt faktum att många av dem som är inblandade i det kinesiska miraklet själva är indier, med ledande poster inom kinesiska dotterföretag till Coca-Cola, General Electric, Sara Lee, McKinsey eller Citibank. Det är sådana mänskliga faktorer, som mer än något annat representerar Indiens underskattade, men långsiktiga fördelar.

Kan indien göra anspråk på att bli en ekonomisk makt i framtiden? Ja, om landet lyckas begränsa social söndring och politisk instabilitet till ett minimum och samtidigt tar några politiskt djärva, men nödvändiga beslut i fråga om privatisering, subventioner, underskott och statsmaktens storlek. Under ett stort internationellt toppmöte nyligen klagade en framstående indisk industriman över att "det finns en allmän tendens bland indier att fokusera på det negativa och bortse från vår framgång." Han kan ha rätt. Ibland är det nödvändigt att drömma. Men det är lika viktigt att vakna upp, förnimma kaffedoft, kavla upp ärmarna och ta itu med arbetet. Indien har många förtjänster som talar för det, inte minst sina mänskliga resurser, men landet har också drömt alldeles för länge. Det är dags att börja arbeta. ■

**Trots att det
är ett fattigt
land har
Indien
omfattande
tillgångar i
form av
kunskap och
färdigheter,
institutioner
och kulturarv.**

Den sociala ordningen kastas om

ESSÄ/ Politikens villkor. Indien skakas av motsättningar mellan befolkningsgrupper och efterfrågan på en stark politisk ledare har ökat. Samtidigt kommer nya ledare fram i form av framgångsrika entreprenörer från olika samhällsklasser. Lågstiga lever inte längre nödvändigtvis med låg levnadsstandard.

FÖR FÖRSTA GÅNGEN sedan Indien blev självständigt har en regering som inte leds av Kongresspartiet avslutat en (i princip) full mandatperiod. Jawaharlal Nehru, vars ideologi byggde på sekulära ideal, skulle säkert ha betraktat bedriften som ett nederlag, eftersom det är ett hindunationalistiskt parti som lyckats erbjuda en stabil regering i nästan fem år. När Indien går till val, troligtvis i april, är det mer än så som förändrats sedan Nehrus dagar. I det "gamla" Indien, det som varade från självständigheten till mitten av 1980-talet, dominerades det politiska landskapet av Kongresspartiet och Nehru/Gandhi-dynastin. En majoritet av befolkningen var fattig eller mycket fattig, medelklassen var inte särskilt stor och en liten minoritet tillhörde en enormt rik överklass. Ekonomin var centralstyrd och vilka reformer man än försökte sig på så växte den inte – därav uttrycket "the Hindu rate of growth." De flesta arbetade i jordbruket, bodde på landsbygden och familjerna producerade stora barnkullar. På nationell nivå slogs de moderna och sekulära målen fast, medan landsbygden genomsyrades av kastväsendets hierarkiska levnadsregler. Möjligheterna för lågstiga att göra en "klassresa" var mycket begränsade.

En hel del av det gamla Indien lever självfallet kvar, men mycket har förändrats. Kongresspartiets dominans upphörde redan i slutet av 1980-talet och i dag plågas partiet av en splittrad organisation och svagt ledarskap. På nationell nivå och i många av delstaterna har hindunationalisterna, främst BJP, det politiska initiativet. Ekonomin har växt relativt bra under 1990-talet och gör så fortfarande. Industrin expanderar och diversifieras, med en enastående IT-sektor som kniper jobb både från Väst och andra delar av världen. Kastväsendets dominans över sociala relationer håller definitivt på att luckras upp, läskunnigheten ökar och kvinnor får i allt högre grad makt och möjlighet att kontrollera reproduktionen.

Hindunationalisterna är alltjämt

Av
Sten
Widmalm
Statsvetare

på frammarsch, men även de lågstiga har fått bättre gehör för sina åsikter. Demokratin har vitaliserats och tidigare svaga väljargrupper har börjat delta mer i valen. Tidigare skulle till exempel aldrig en lågstig kvinna ha blivit vald att styra Indiens största delstat Uttar Pradesh. Klassdimensionen blir alltmer framträdande i indisk politik. Klassklyftorna växer, men allt fler lyckas ta sig från fattigdom till ett visst välstånd. Medelklassen utgör nu en brokig skara av både hög- och lågstiga som marknaden och politikens aktörer gör allt för att blidka. Men det finns också en baksida av denna utveckling. Många som tidigare haft en särställning i samhället ser sig nu omsprungna och upplever sig som förlorare. De som nu tillhör de välmående ger starkt stöd till hindunationalisterna, som officiellt stödjer ett demokratiskt samhällsskick, men som utgör en del av en större rörelse, vars ideologiska rötter innehåller totalitära tankegångar. Valet om en månad kommer att visa om hindunationalisterna fortsätter att vinna terräng i Indien.

I DEN MÅN DET efter självständigheten och fram till 1980-talet fanns en medelklass så hölls dess konsumtionsglädje effektivt i schack av en hårt reglerad marknad. Nehru hämtade inspiration från Sovjetunionen och staten fick en enorm kontroll-

makt över företag och produktionen. Konsumtionen reglerades med tullmurar mot omvärlden. Trots att den indiska ekonomin inte ville ta fart fortsatte Indira Gandhi i sin fars fotspår och utvidgade till och med den statliga kontrollen över bankerna. Stat och marknad vävdes ihop i allt tätare relationer. Att reglera all ekonomisk aktivitet i ett land av Indiens storlek var förstås omöjligt, men man gjorde så gott man kunde genom regler, tillstånd och licenser för snart sagt alla tänkbara ekonomiska aktiviteter. Det så kallade License Raj som växte fram blev till slut så trögt och improduktivt att Kongresspartiet insåg nödvändigheten av att flytta tillbaka åtminstone några av statens alltför framskjutna positioner. Efter några misslyckade försök på 1980-talet lyckades premiärminister Narasim-

ha Rao i början av 1990-talet initiera en avreglerings- och liberaliseringsprocess som fick fart på tillväxten.

Även om de indiska aktieägarna får åka bergochdalbana på en av världens just nu mest volatila börsmarknader, tycks den indiska ekonomin nu präglas av stadig tillväxt. Egentligen borde Kongresspartiet kunna ta poäng för detta bland väljarna, men

det är hindunationalistiska BJP som främst vinner politiska fördelar av att ekonomin går bra.

DAGSTIDNINGEN *Indian Express* publicerade inför det förestående valet en lista över svagheter i Kongresspartiet. Först och främst saknar partiet idéer och en identitet. För det andra fungerar kommunikationerna inom partiet dåligt. För det tredje börjar ledarna bli gamla och klarar inte av utmaningen från premiärminister Atal Bihari Vajpayee. Vajpayee och hans parti, Bharatiya Janata Party, ligger mycket bra till i opinionsundersökningarna. Det överraskande med listan är att det

inte är oppositionen som sammanställt den. Punkterna var hämtade direkt från ett internt arbetspapper ämnat bara för ledningen inom Kongresspartiet. Aldrig tidigare har Kongresspartiet givit ett så svagt intryck inför ett nationellt val. Partiledaren Sonia Gandhi kämpar vidare, men hennes ställning ifrågasätts alltmer. Många har svårt att smälta tanken på en italienare som premiärminister. Sonia Gandhis sista kort, som hon eventuellt kommer att spela ut precis före valet, är att låta något eller båda hennes och Rajiv Gandhis barn, Rahul Gandhi och Priyanka Gandhi Vadra, träda in som kandidater för Kongresspartiet. De flesta bedömare har störst tilltro till Priyanka, som rör sig naturligt i politiken och påminner om sin farmor Indira. Rahul anses som alltför trulig, för lik sin far helt enkelt, som egentligen hade andra intressen, men som sögs in i det poliska ledarskapet 1980 efter att hans bror Sanjay, partiets dåvarande kronprins, omkom i en flygolycka. Kongresspartiet gör sitt yttersta för att forma en gemensam front mot BJP och dess allierade. Men BJP är en bättre organiserad och mer strategisk medveten motståndare.

HINDUNATIONALISMEN i Indien drivs inte bara framåt av ett parti. Den består av flera organisationer, mer eller mindre starkt kopplade till Rashtriya Swayamsevak Sangh (RSS), den Nationalistiska Frivilligkåren, en ideologisk tankesmedja för hela den hindunationalistiska rörelsen. RSS bildades 1925 med ett uttalat syfte att "bevara" den hinduiska kulturen. 1951 bildades dess rent politiska gren, Jana Sangh. Senare på 1960-talet skapades aktionsgruppen Världshinduistiska Rådet (VHP) och på senare år har flera andra mindre grupper tillkommit, som i olika grad är inordnade i *sangh parivar* eller "familjen". Men det var länge svårt för Jana Sangh att växa som parti eftersom Kongresspartiet dominerade politiken. Partiets ideologi kolliderade med Nehrus sekulära ideal och rörelsen kom att betraktas som allt annat än rumsren efter mordet 1948 på Mahatma Gandhi, som genomfördes av en av anhängarna till RSS.

Först på mitten av 1980-talet, efter att man omarbetat sina politiska strategier, förstärkt partiapparat och ombildats till Bharatiya Janata Party (Indiska Folkets Parti), BJP, vände trenden. BJP använde öppet den så kallade Ayodhya-frågan för att bygga upp sitt stöd. I staden Ayodhya finns en moské place-

**Medelklassen
utgör nu en
brokig skara av
både hög- och
lågkastiga, som
marknaden och
politikens aktörer
gör allt för att
blidka.**

rad på den plats där enligt tolkning-
ar av den hinduiska mytologin
guden Ram är född. Hindunational-
listerna hävdar att där moskén finns
låg ett tempel tillägnat Ram, som
revs av mogulhärskaren Babur efter
hans invasion 1526; han lät bygga
moskén på samma plats som en
symbol för islams dominans över
hinduismen. På 1980-talet krävde
BJP att moskén skulle rivas och ett
nytt Ramtempel byggas. Kaderor-
ganisationerna som ingår i RSS-
familjen hade dessutom förslag på
flera hundra andra moskéer som
borde rivas, eller "flyttas på", enligt
rörelsens officiella språkbruk, av lik-
nande anledningar. BJP vann allt-
mer popularitet på att driva frågan
och i december 1992 anordnade BJP
och VHP en marsch mot moskén,
som den sittande kongresspartire-
geringen inte lyckades stoppa. Fri-
villiga kadermedlemmar, *kar sevaks*,
rev stora delar av moskén och i de
omfattande kravaller som följde, föll
i synnerhet muslimer offer. För att
undvika ytterligare konflikter lät
dåvarande premiärministern Nara-
simha Rao den demolerade moskén
vara. Inget tempel fick byggas på
ruinerna, men moskén kom inte
heller att repareras.

Hindunationalistiska aktivister
började emellertid samla ihop
beståndsdelarna till ett nytt tempel
inte långt ifrån den demolerade
moskén. Under flera år vallfärdade
kar sevaks till Ayodhya och ett av de
vandringstråk som användes kom
att gå igenom Godhra, en stad i Gu-
jarat, som länge plågats av upplopp
och konflikter mellan muslimer och
hinduer. När tågen med aktivister
stannade till i Godhra, skedde ofta
övergrepp mot muslimer. Den 27
februari för två år sedan stoppades
ett av tågen strax efter att det läm-
nat stationen. En muslimsk mobb
satte eld på en av vagnarna. Den
innehöll inte bara hinduaktivister,
utan även kvinnor och barn som inte
hade något med rörelsen att göra. 57
av dessa miste livet. Händelsen
ledde till omfattande attacker mot
muslimer i Gujarat. Premiärminis-
ter Vajpayee manade VHP att dra
tillbaka sina anhängare, men inget
hjälpste. Under en vecka miste två
tusen muslimer livet.

Delstatens regeringschef, Naren-
dra Modi som tillhör BJP, var helt
passiv i början av den vecka då
pogromerna utspelades. Senare
anklagades polis och byråkrater för
att ha varit medskyldiga till det som
inträffade. Efterspelet har varit ned-
slående för dem som försökt få upp-
rättelse. Domstolar har varit ovilliga
att pröva fall, vittnen har utsatts
för systematiska påtryckningar av
extrema hindunationalister. Många
menade att det minsta Modi kunde
göra var att avgå, men han satt kvar
med uttalat stöd från premiärminis-
ter Vajpayee. Modi ledde partiet i

Antimuslimska slogans. Partimedlemmar i National Akali Dal protesterar mot de religiösa upploppen i Gujarat 2002. Foto: Camera Press/Scanpix

delstatsvalet i slutet av samma år.
Valet blev en stor politisk seger för
både honom och BJP.

Den respekterade kolumnisten
och samhällsforskaren Praful Bid-
wai karakteriserar massakrerna i
Gujarat som "den värsta pogromen
mot en etnisk minoritet i det själv-
ständiga Indien." Men just den
observationen väcker frågan om
varför denna händelse måste
betraktas som värre än till exempel
massakrerna mot sikher efter mor-
det på Indira Gandhi 1984. Likhe-
terna är slående. I Gujarat utlöstes
våldet av attacken mot hinduer i
Godhra, i Delhi utlöstes våldet då
Indira Gandhi blev mördad av sin
sikhiska livvakt. I Gujarat gav rege-
ringspartiet stöd till pogromer eller
underlät att ingripa när massakrer-
na genomfördes; detsamma inträffade
i Delhi när Kongresspartiet satt
vid makten. Få anhängare och skada-
de sikher har fått juridisk upprättel-
se efter 1984, inte heller tycks mus-
limerna få det efter 2002.

Två saker skiljer emellertid. För
det första kan händelserna i Gujarat
förstås utifrån den ideologi som
RSS-familjen, som BJP är en del av,
vilar på. Enligt en av förgrundsges-
talerna i RSS, M.S. Golwalkar, har
muslimer inga rättigheter i den hin-
duiska nationen. I en av Golwalkars
centrala skrifter sägs:

The foreign races in Hindusthan
must either adopt the Hindu
culture and language, must learn
to respect and hold in reverence
Hindu religion, must entertain
no ideas but those of glorification
of the Hindu race and culture [...] or may stay in the
country, wholly subordinated to
the Hindu nation, claiming no-
thing, deriving no privileges, far
less any preferential treatment –
not even citizen's rights.²

Som Bidwai påpekar har RSS och
delar av Hindutvarörelsen länge sett
Nazityskland som en förebild för
hur ett land bör upprätthålla "ren-
rasighet". Christophe Jaffrelot, som
kanske är den samhällsvetare som
djupast satt sig in i rörelsen, gör en
lite annorlunda tolkning: Golwal-
kars totalitära syn skiljer sig genom
att det ändå är kulturell enighet snar-
are än renrasighet som betonas.
Men för muslimerna i Indien kvit-
tar det lika. Skulle Golwalkars lära
genomföras skulle muslimerna och
alla andra minoriteter bli helt rätts-
lösa. Massakrerna på sikherna sked-
de i samband med en pågående sepa-
ratistisk konflikt. Kongresspartiets
agerande var en hämndaktion, men
inte en logisk konsekvens av en ide-
ologi som uttryckligen bara var rik-
tad mot sikherna. Det är inget för-
svar för det som hände, men det är
trots allt en viktig skillnad.

För det andra tyder mycket på att
våldets karaktär 2002 skilde sig
avsevärt från 1984. Det tycks ha
varit anmärkningsvärt sexualiserat.
Våldet riktades i stor utsträckning
mot kvinnornas könsorgan och
bröst. Gruppvåldtäkter genomför-
des systematiskt. Barn föll offer i
stor omfattning och grymheter av
ovanligt slag tycks ha använts för att
sända ett budskap till den muslim-
ska befolkningen. Därför är det för-
ståeligt att Bidwai betraktar angrep-
pen mot muslimer som de värsta
mot en minoritet i Indien sedan
självständigheten.

Under BJP:s år vid makten har
hindunationalismens hegemoniska
anspråk vunnit både våldsamma och
tysta segrar. I skolorna införs litte-
ratur som innehåller rena historie-
förfälskningar i syfte att propagera
för den hinduiska civilisationens
överlägsenhet. "RSS-familjen" har
växt och fått allt fler radikala och
militanta anhängare. Särskilt märks
Bajrang Dal, som blivit kända för

sina våldshandlingar mot kristna
och muslimer. I Maharashtra, där en
stor del av rörelsen har sina rötter
och som under 1990-talet styrdes
bland annat av det hindunationalis-
tiska partiet Shiv Sena, märks hin-
duifieringen särskilt tydligt. Shiv
Senas ledare Bal Thackeray har utta-
lat sin beundran för Hitlers jude-
utrotningar. Den sittande delstats-
regeringen har även förbjudit litte-
ratur som kan uppfattas som stö-
tande för hindunationalister, och
vid The Mumbai International Film
Festival fick flera bidrag som
behandlar känsliga ämnen, som
attackerna mot muslimerna i Guja-
rat, inte delta. I år krävde arrangö-
rerna för första gången att inhem-
ska bidrag skulle ha passerat den
indiska filmcensuren.

Det finns emellertid starka
skyddsvallar i Indien, som gör att ett
parti som BJP ändå inte kan gå hur
långt som helst. Det demokratiska
statsskicket i kombination med plu-
ralismen är den viktigaste. BJP är
trots sina framgångar långt ifrån att
få egen majoritet i parlamentet. Det
måste förlita sig på en omfattande
skara regionala partier, som inte alls
delar de extrema versionerna av den
hindunationalistiska ideologin. Det
är också därför Vajpayee är premiär-
minister. Han intar en "moderat"
position och räknas som en av de
minst chauvinistiska ledarna inom
BJP.

FÖR ATT TA TEMPEN på demokra-
tins tillstånd i Indien kan vi använ-
da World Value Surveys mätningar
av attityder till demokrati som
regelbundet inspekteras på global
nivå. De två senaste undersökning-
arna gjordes 2000/1 och 1995.

BJP kom till makten 1998, och om
det påverkat landet i stort i en anti-
demokratisk riktning, borde detta
avspeglas i mätningarna. Det finns
emellertid inga entydiga mönster.
Medborgarnas stöd för demokrati
ligger, som i de flesta länder, myck-
et högt. Drygt 90 procent av de till-
frågade uttalar sitt stöd för denna
styrelseform.³ Om man däremot
frågar medborgarna i vilken mån de
föredrar "[e]n stark ledare som inte
behöver bry sig om parlament och
val" kan man i svaren utläsa vissa
förändringar. Från 1995 till 2000/1
ökade andelen medborgare som
tyckte detta var "mycket bra" från
27 till 35 procent. Å andra sidan
sjönk andelen som tyckte detta var
"ganska bra" från 42 till 24 procent.
Totalt sjönk andelen medborgare
som betraktade det starka ledarska-
pet som i någon mån positivt med 9
procentenheter.

Vad som däremot "stack ut" i
undersökningen var att medan 28
procent av överklassen gav ett
"starkt stöd" till alternativet "en
stark ledare" när undersökningen
genomfördes 1995, så hade denna

siffror mer än fördubblats 2000/1 och hamnat på 70 procent. I gruppen "lägre medelklass" ökade andelen som gav starkt stöd för modellen med en stark ledare från 18 till 33 procent. Stödet för antidemokratis-ka åsikter har alltså ökat påtagligt bland de välbärgade.

Vill vi tränga djupare ner i frågan om demokratis tillstånd, kan vi ta hjälp av en undersökning som nyligen genomförts i 24 byar i den rätt underutvecklade delstaten Madhya Pradesh och den mer välmående Kerala.⁴ I Madhya Pradesh, där muslimerna är i klar minoritet och BJP är starka, råder en omfattande misstro mot muslimer. Om man ber hinduer i Madhya Pradesh att spontant ange vilken grupp i samhället de ogillar mest, svarar drygt 30 procent "muslimer." I Kerala är det tvärtom. Där är sammansättningen av kristna, muslimer och hinduer mer jämn, BJP har endast svagt stöd, och det råder knappt någon misstro gentemot muslimerna från hinduernas sida. I Madhya Pradesh är misstron större mot muslimer bland BJP-anhängarna om man jämför med andra partier. Men skillnaden är ändå inte så stor som man skulle kunna tro. 49 procent av alla som tillhör ett icke BJP-parti anger att man inte kan lita på en muslim, medan siffran för BJP-anhängare är 58 procent. Siffrorna blottlägger en klyfta i samhället som är oroande. Granskar man sambanden mellan attityder till muslimer och socio-ekonomisk ställning, framträder ett tydligt mönster. Förutsättningarna för att ha en negativ inställning till muslimer är störst om man är hindu, tillhör en hög kast, röstar på BJP och, framför allt, har låg boendestandard. Läger man till hög utbildning till detta ökar missnöjet mot muslimer ytterligare.

Missnöjet med muslimer i Madhya Pradesh och säkert flera andra delar av Indien, beror åtminstone delvis på att högstakastiga alltmer förlorat sin ledande socio-ekonomiska status. Om tillhörighet till en hög kastgrupp tidigare betydligt ökade chanserna för att en individ skulle få tillgång till överklassens levnads-villkor, ger detta i dag kanske inte ens en säker biljett till undre medelklassen. En betydande del av de högstakastiga upplever att de nu blir omkörda när det gäller socio-ekonomisk status, vilket leder till att misstron mot muslimer ökar.

Man behöver inte gå så långt som till moderniseringsskolans hypoteser för att förstå den spänning som uppstår. Det räcker kanske med begreppet "relativ deprivation", som utvecklades av Ted Gurr i början av 1970-talet, för att sätta fingret på missnöjesmekanismen. Skillnader i välbefinnande i absoluta termer skapar inte nödvändigtvis konflikter och misstro; det är den sub-

jektiva upplevelsen av förändringar som är det viktiga. BJP:s ideologi gör det lätt att utse muslimerna till syndabock. Men Kerala visar också att pluralism i kombination med hög utbildning avsevärt kan dämpa konflikter mellan grupper.

TROTS ATT BJP har vind i seglen är utgången i valet inte given. Varken det eller Kongresspartiet kommer att kunna få egen majoritet. Vilket parti som än blir störst måste regeringsbildaren förlita sig på stöd från andra partier. Fram till slutet av 1980-talet var det annorlunda. Då avgjordes valen av stora vågor som bildats av att effekten av väljarnas röstande förstärktes av majoritetsvalsystemet. Men Indien har sedan länge trotsat "Duvergers lag", som säger att enkla majoritetsvalsystem tenderar att bilda tvåpartisystem. Valresultaten i dag är, som valforskaren Yogendra Yadav, verksam vid Centre for the Study of Developing Societies (CSDS), påpekar, främst ett aggregerat resultat av utfallen i delstaterna, där regionala partier spelar en framträdande roll. Ser vi på stödet i andel av väljarna, skiljer sig BJP och Kongresspartiet inte så mycket som BJP:s övertag i parlamentet ger intryck av.

Dessutom ställer varken BJP eller Kongresspartiet upp i alla valkretsar. Det kan te sig paradoxalt, men BJP har skapat sina framgångar under 1990-talet genom att ställa upp i allt färre valkretsar.⁵ Strategin är att man satsar sina krafter där man har rimliga chanser att vinna och drar sig tillbaka från de valkretsar, där allierade partier ställer upp eller där motståndet är för starkt. Kongresspartiet, som fortfarande försöker upprätthålla sin image som nationellt heltäckande parti, börjar sakta inse att även de måste tillämpa den strategin. De säkra majoriteternas tid är förbi i indisk politik.

Jag besökte nyligen CSDS och samtalande med Yogendra Yadav om vilken roll kast och klass spelar i det kommande valet.

Klassdimensionen är framträdande i valarbeteenden i Indien i dag, säger Yogendra Yadav. Ironin är att marxister och vänsterintellektuella, som borde ha tagit upp detta, har vänt ryggen till alla slags kvantitativa undersökningar, eftersom de intagit en postmodern hållning. Så mycket av "akademien" bestäms inte av vad som händer i politiken utan av andra faktorer, som till exempel vad som är "inne" vid de stora amerikanska universiteten. Men klassröstningen syns tydligt under 1990-talet och BJP:s uppgång är klart relaterad till detta. En reflek-

tion jag och Anthony Heat gjort är att Kongresspartiet inte har en enhetlig stödgrupp på nationell nivå. Vilka Kongresspartiet appellerar till beror i stor utsträckning på vem man utmanar på regional nivå. När Kongresspartiet utmanar vänstern i Tripura, Västbengalen, Kerala och så vidare, är Kongresspartiet de privilegierades parti. När de utmanar BJP så är de de underprivilegierades parti.

Vi använder den inte så smickrande metaforen att Kongresspartiet är som en kudde, som antar formen av den person som senast satt på den. Men när det utmanar regionala partier är deras strategi inte lika tydlig. En studie som nyligen genomförts av Sanjay Kumar vid CSDS visar att om man bland väljarna i New Delhi delar upp kastkategorier i klasskategorier framträder intressanta mönster. Överklassbrahmanerna röstar till exempel på BJP medan arbetarklassbrahmanerna röstar på Kongresspartiet. Jag har i mina tidigare studier visat att BJP har skapat ett väljarblock som inte entydigt är baserat på klass eller kast. Däremot ser man att BJP hämtar starkt stöd bland högstakastiga och över- och medelklass, medan Kongresspartiet hämtar stöd från lägstakastiga och underklass. Vad vi menar med medelklass representerar de översta 10 procenten av befolkningen och överklassen kanske den översta procenten. Därför är det inte så intressant i en väljaranalys att hålla isär över- och medelklass. De är tillsammans en stark konsumentgrupp, som kan repre-

Att vara lägstakastig betyder inte längre att man är dömd att leva med låg levnadsstandard i Indien.

sentera mellan 10 och 14 procent av befolkningen. Sedan har vi en stor grupp som ligger under fattigdomsgränsen. Däremellan har vi en gräzon med bland annat "upwardly mobile groups", där BJP har fått ökat stöd. Vi får inte heller glömma att BJP har lyckats allt bättre med att vinna

stöd bland mycket fattiga grupperingar. Men det riktiga slaget om väljarna år 2004 handlar om de övre underklassgrupperna, som inte har en fast tillhörighet.

DE GRUPPER Yadav pekar ut är en brokig skara som vi mest har lösräckta beskrivningar av. Det handlar om högstakastiga som tycks vara på väg neråt på den socioekonomiska stegen, men det finns också lägstakastiga som är på väg uppåt. Vi har sedan länge sett att urbaniseringen tenderar att minska betydelsen av kast. Kastriter av olika slag utövas utan tvivel, men för allt fler blir det en ylig manifestation, ungefär som dop, bröllop och julfirandet i Sverige, vilka för de flesta inte har någon

religiös betydelse, mening eller innehåll. Men det händer mycket även på landsbygden i Indien. Mycket beror på den ökade läskunnigheten. Antalet barn per familj minskar kraftigt och prognoserna om överbefolkningskatastrofer får stå tillbaka för diskussioner om att Indien inom överskådlig framtid kan hamna på eller till och med under "the replacement level". Anirudh Krishna har skildrat hur detta påverkat de lägstakastigas möjligheter till försörjning. För inte så länge sedan var det nästan bara de som tillhörde högre kast som kunde läsa. De fick därför en central ställning som lokala entreprenörer – men var då främst en tillgång för andra högstakastiga. Entreprenörerna kunde hjälpa till med små ärenden, allt från att ordna recept från läkare i städerna till att hjälpa till i mer komplicerade affärer, i vilka politiska kontakter krävdes, till exempel för att söka tillstånd för affärsverksamheter av olika slag. I dag har dessa ersatts av nya entreprenörer eller "de nya ledarna" – *Naye netas* – som kan vara lägstakastiga, men som är oerhört driftiga och framgångsrika.⁶ Dessa entreprenörer har dessutom fångat upp en större kundkrets än deras föregångare gjorde, eftersom de har bättre kontakter och rör sig lättare bland underklassen och de lägstakastiga. Att vara lägstakastig betyder inte längre att man är dömd att leva med låg levnadsstandard i Indien. Därför kan man säga att det är ett nytt Indien som är på väg att växa fram. Men samtidigt med denna utveckling ser vi också att en allt starkare grupp hindunationalister får kontroll över politiken, kulturen och debatterna. Just nu har denna rörelse ingen enskild stark motvikt i den stora floran av partier. Muslimer och andra minoriteter befinner sig i underläge och känner sig direkt hotade. Detta är också en del av det nya. ■

1 "Cong puts it in black & white: we lack idea, identity", av Kota Neelima, *Indian Express*, New Delhi (Late City), Feb. 1, s. 1-2.

2 M.S. Golwalkar, *We, or our nationhood defined*, Nagpur: Bharat Prakashan, 1939, s. 251. Citerad i Christophe Jaffrelot, *The Hindu Nationalist Movement and Indian Politics – 1925 to 1990s*, New Delhi, Penguin Books, 1999, s. 56.

3 Uppgifter från den senaste surveyen har analyserats i samarbete med Thorleif Petersson, Teologiska institutionen, Uppsala universitet.

4 Surveymaterialet är inhämtat i projektet "Decentralization and Governance in India", som finansierats av Sida och Uppsala universitet.

5 Yogendra Yadav, "Open Contest, Closed Options", i *Seminar*, nr. 534, februari 2004, s. 62-69.

6 Se http://www.pubpol.duke.edu/people/faculty/krishna/new_leaders_JASppr.pdf eller läs: Krishna, Anirudh, *Active Social Capital: Tracing the Roots of Democracy and Development*, Columbia University Press, 2002.

al-Jazira är satellitkanalen som Saddam Hussein och Usama bin Ladin använt för att kommunicera med omvärlden. Den har retat gallfeber på i stort sett alla läger i den arabiska världen. Redaktionschefen **Wadah Khanfar** talar kort och gott om journalistisk professionalism.

”Vi är vår egen megafon”

Av

Thomas Gür

Skriftställare

MAN GÅR GENOM tre skyddsområden kringgärdade av taggtrådsstängsel och med tre säkerhetskontroller innan man kommer in till al-Jaziras huvudkontor, beläget i Qatars huvudstad Doha. Men stängslen och kontrollerna är i första hand inte till för att skydda al-Jazira, utan Qatars statliga tv-bolag. Det är bara så att al-Jazira är förlagt till samma område som det statliga bolaget.

Utifrån är det den markbundna tv:ns anläggning som syns. Höga vit- och rödmålade master intill ett skrytigt, nyrikt bygge som är en korsning mellan modern glas- och stålarkitektur och orientaliska ornament. Satellitkanalen al-Jaziras område består av en gräsmatta med parabolantennerna av varierande storlek och ett tiotal sammanfogade prefab-moduler. Den qatariska televisionens huvudkontor är ett ämbetsverk och kvinnor syns knappt till. I al-Jaziras byggnad råder den professionella informalitet, som man känner igen från konkurrenshungriga medielokaliteter. Kvinnor utgör något mindre än hälften av den synliga arbetsstyrkan och de flesta av dem är sminkade och barhuvade.

Den kontrastfyllda samvaron mellan al-Jazira och den statliga televisionen på ett avgränsat område, skillnaderna mellan den gamla och nya tekniken, det gamla och det nya sättet att göra television, fångar den revolution i arabisk nyhetsförmedling, som al-Jaziras åttaåriga tillvaro har kommit att innebära. Den statliga televisionen följer fortfarande det gängse receptet för arabiska tv-nyheter. Studio- och fältreport-

rar återger troget utvalda händelser ur statschefens och andra högre regeringsdignitärers kalender för dagen. Det kan gälla vilka emiren har träffat, vilka tal som har hållits, vilka orter som har besökts och vilka första spadtag som har tagits. Och som halvofficiell statlig institution skyddas den bakom stängsel, larm och säkerhetsvakter.

I det andra lilla huset, i ett hörnrum överfyllt av utmärkelser och priser, sitter al-Jaziras nyblivna redaktionschef, Wadah Khanfar. Samtalet med honom störs hela tiden av ljud från det pågående byggnadsarbetet alldeles intill. al-Jaziras lokaler utvidgas, det skall bli plats för en engelskspråkig redaktion och tv-kanalen skall också bredda sitt utbud med lättare inslag, underhållning, barn- och ungdomsprogram, kultur- och naturdokumentärer.

– Det här är ljudet av den förändring i arabvärlden som al-Jazira har åstadkommit, säger Khanfar med skämtlynne i rösten. Det är högljutt och det är irriterande, fortsätter han, men förhoppningsvis skall det leda till ett vackert resultat.

Khanfar är på gott humör både över den passande liknelsen och att han, mycket snart, skall möta sin styrelse för att konkret diskutera hur al-Jazira skall vidga ägandet, säkra sin ekonomiska framtid och bli finansiellt självförsörjande. Eftersom al-Jazira är en fri satellitkanal är det osäkert hur många tittare stationen har, men uppskattningar talar om i snitt 35 miljoner tittare i arabvärlden. Tillkommer gör den ara-

biska forskningsringen i Europa och USA, med uppskattningsvis närmare 8 miljoner tittare. Sedan starten 1996 finansieras al-Jazira av den qatariska regeringen (läs statschefen och emiren shejk Hamad bin Khalifa al-Thani). Den nåda tiden på finansiellt oberoende inom fyra år som stationen fick vid starten är sedan länge passerad. Den ursprungliga affärsidén att främst annonsintäkter skulle stå för finansieringen har gått om intet. Tämigen omgående varnades större företag och organisationer verksamma i arabvärlden för att annonsera i al-Jazira.

Ty det finns inte en arabisk regering som al-Jazira inte har upprört med sina sändningar. Bara fram till 2001 hade Qatars utrikesdepartement fått ta emot mer än 450 diplomatiska protester av olika slag från arabvärldens regimer. Anklagelserna gick mestadels ut på att tv-stationen var ett verktyg eller en megafon för någon regim, säkerhetstjänst eller ond ideologi. al-Jazira framställdes som delaktig i någon av de oräknliga konspirationer, som en förment fientlig omvärld anses ha iscensatt mot araberna och muslimer.

PÅ DEN VÄSTLIGA sidan finns en spegelbild som säger att al-Jazira tvärtom driver en fundamentalistisk och islamistisk agenda. Anklagelserna i den genren bygger på en förmodad relation till al-Qaida. Det är ju trots allt genom intervjuer för al-Jazira och på senare tid genom inskickade band som al-Qaidas ledare Usama bin Ladin meddelar sig med omvärlden. Är al-

Jazira en megafon för al-Qaida? Wadah Khanfar skrattar när han svarar:

– Om man frågar folk så kommer några att svara: "Ja, al-Jazira är al-Qaidas megafon. Och al-Jazira är CIA:s megafon. al-Jazira är den qatariska regeringens megafon. Och Saddam Husseins, förstås."

Men vems megafon är al-Jazira?

– Vi är vår egen megafon, svarar Khanfar. Vi är yrkespersoner, vi är inget politiskt parti. Vi är inte människor som tar ställning. Vi vill inte se oss själva som folk som vill främja några dygder. Vi är yrkesmän, journalister.

Wadah Khanfar har själv en professionell journalistisk bakgrund inom al-Jazira. Han har varit nyhetsreporter och byråchef. Senast var han ansvarig för stationens kontor i Bagdad under Saddamregimen och kriget, och han täckte själv de kurdiska områdena i norra Irak. Han har fått vara med om en hel konjunkturcykel av förändrad inställning till al-Qaida, både från Irak och USA. Tv-stationens bevakning av de kurdiska områdena ogillades starkt i Bagdad, men under kriget var det främst al-Jazira som fick stå för den internationella bildrapporteringen från huvudstaden, allteftersom de västliga journalisterna utvisades eller själva lämnade landet. Och slutligen var det till al-Jazira som den störtade och eftersökte Saddam Hussein, i likhet med Usama bin Ladin, skickade sina inspelade kassettband.

På amerikanskt håll följde uppfattningen om al-Jazira den irakiska, men med omvända förtecken. Före den 11 september framhölls stationen som den oberoende nyhetsförmedlingens främsta exempel i arabvärlden. Och detta med fullt berättigande. Här framträdde dissidenter från arabvärlden, den fria debatten berörde många områden i samhällslivet och politiken, som de statliga etermedierna vägrade eller inte vågade behandla. Såväl landsförvisade och efterlysta islamiska aktivister som sekulära och bannlysta akademiker fick komma till tals. För första gången i arabisk television genomfördes också långa och djupgående intervjuer med israeliska politiker och militärer.

Det är främst denna bild av al-Jazira som har varit känd för dess publik och som har retat arabiska regimer från Maghreb till Det lyckliga Arabien. Och det är denna hållning som prisats i Väst och bland västs allierade i regionen. När al-Jazira tog med den förre israeliske premiärministern Ehud Barak i en av sina *talk-shows* 1998 eller intervjuade Shimon Peres, fick stationen beröm för sin strävan att låta alla parter i konflikten komma till tals. "Jag önskar att alla arabiska medier var som al-Jazira", sade den förre vice-chefen för den israeliska säkerhetstjänsten GSS, Gideon Ezra, som ganska tidigt blev ett återkommande ansikte i al-Jaziras debatter – något som utöver att kallas "sionistisk megafon" också renderade stationen beteckningen "Mossad-tv".

EFTER DEN 11 september, och när al-Jazira blev den enda tv-station som rapporterade inifrån talibanernas Kabul under kriget i Afghanistan, vände den amerikanska uppfattningen. Vid två amerikanska flygräder, den första i Kabul, den andra i Bagdad, har al-Jaziras lokala kontor träffats av bomber, och vid råden i Bagdad dödades också en journalist från stationen.

I bägge fallen har man från Washington hävdade att piloterna begått misstag i stridens hetta, detta trots att al-Jazira efter bombningen av Kabulkontoret och redan vid upptakten till Irakkriget meddelade USA:s försvarsminister på

Illustration: Claes Jurander

"Vi är yrkespersoner, vi är inget politiskt parti. Vi är inte människor som tar ställning. Vi vill inte se oss själva som folk som vill främja några dygder."

Redaktionschefen Wadah Khanfar slår ifrån sig alla anklagelser om att al-Jazira skulle vara tendentiös. Strikt journalistiska avvägningar skall styra program och tablåer.

vilka koordinater Bagdadkontoret var beläget.

De amerikanska bombningarna av al-Jaziras kontor har inte lett till större upprördhet i Väst. Efter intervjuerna och bandupptagningarna med bin Ladin, därefter med rapporteringen om de civila offren för den amerikanska krigföringen i Afghanistan och Irak samt bandupptagningarna med Saddam Hussein, kom al-Jazira att i viss mån framstå, men mest att framställas, som terrorist-tv. Men Khanfar menar att varje enskild sändning av en bandinspelning av bin Ladin eller Saddam Hussein har föregåtts av en journalistisk nyhetsvärdering:

– Banden kan vara upp till en timme långa, men vi väljer att sända det som vi tycker har

nyhetsvärde, säger Khanfar. Det har också hänt att vi har fått band som vi inte har sänt.

När banden visats har de många gånger följts av kommentarer och diskussioner i studion, där även arabisktalande amerikanska representanter har fått ge sina synpunkter på vad som har sagts i dem. Och det var direkt efter en visning av ett av bin Ladins band som Tony Blair, den 9 oktober 2001, bad om att få bli intervjuad av al-Jazira, med den uttryckliga avsikten att tala till samma tittare som fick ta del av bin Ladins budskap. Blairs framträdande ledde till att också Condoleezza Rice lät sig intervjuas om kriget i Afghanistan och om relationerna mellan Israel och palestinierna. Som den egyptiske tv-veteranen Hamdi Qandil uttryckte saken: "Genom intervjuerna i al-Jazira kom amerikanerna att medge att också de måste tala till folket, och inte bara med ledarna i arabvärlden. Deras vänskap med de arabiska regeringarna räcker helt enkelt inte till."

HUR ÄR DET DÅ med al-Jaziras oberoende visavi sin välgörare och beskyddare, emiren av Qatar? Trots allt sitter en släkting till emiren som al-Jaziras styrelseordförande.

– Vi är helt oberoende av styrning från den qatariska regeringen, försäkrar Khanfar. Under alla mina år som journalist och redaktör på al-Jazira har jag aldrig varit med om att någon av mina chefer har ringt upp mig och sagt att jag inte kan göra det eller det jobbet därför att det

har kommit signaler om missnöje eller liknande från regeringen i Doha. Tvärtom, för bara några veckor sedan var den qatariske utrikesministern med i ett av våra debattprogram och blev hårt kritiserad av både deltagare och studiopublik.

Wadah Khanfars uttalande stämmer också med vad andra har rapporterat. En av al-Jaziras mest kända och kontroversiella programledare, Faisal al-Kasim, sade 1999: "al-Jaziras redaktionella policy är så avspänd att jag knappt ens får instruktioner om programinnehållet. Mitt program är det mest kontroversiella på stationen, men ingen ingriper. Jag väljer mina egna ämnen och jag väljer gästerna. Ingen har någonsin inverkat på mina beslut. Stationen har till och med en större vidd av frihet än BBC:s arabiska radiokanal. Jag tar upp frågor som jag inte kunde ha drömt om att ta upp under min tid på BBC."

Trots alla diplomatiska protester och påtryckningar har regimen i Qatar stått på sig och inte öppet ingripit i stationens förehavanden. Qatars utrikesminister, scheik Hamad bin Jasim al-Thani, en släkting till emiren, intervjuades i maj 2001 på CBS:s 60 Minutes, och förklarade reaktionerna på al-Jazira och sin regerings förhållningssätt så här: "Jag tror att folk inte är vana vid att höra saker som de inte gillar, framför allt inte toppskiktet, inklusive jag själv. Men demokratin är på gång. Antingen gillar ledarna det eller så gillar de det inte. Antingen öppnar man sin dörr eller så slår de in dörren. Det är en fråga om tid, anser jag."

EN VÄSENTLIG DEL av al-Jaziras karaktär som frispråkig och bildstormande arabisk televisionskanal är dess journalister, som har sina kulturella rötter i arabvärlden och sin journalistiska uppfattning hämtad från västerländska medier, där de har sin professionella bakgrund. En andra väsentlig faktor är Qatars enväldige ledare, emiren Hamad bin Khalifa al-Thani. Utan Khalifa al-Thanis personliga engagemang hade al-Jazira inte funnits, åtminstone inte i Qatar och inte med det svängrum som stationen har.

Khalifa al-Thani är en både klassisk och ovanlig arabisk emir. Klassisk så till vida att han är en fursteson i den ledande klan, vars anfader 1868 skrev ett fredsavtal med Storbritannien och som efter att ha grundat emiratet Qatar 1878, framgångsrikt kryssade mellan brittiska och ottomanska intressen fram till 1916, då Qatar blev ett brittiskt protektorat. Denna relation fortsatte fram till det brittiska tillbakadragandet 1971, samma år som den nuvarande emiren tog sin examen vid Royal Military Academy i Sandhurst. Det självständiga Qatar med sina 11 200 kvadratkilometer (lika stort som Skåne) och knappa miljonen invånare blev en av FN:s mindre medlemsstater. 25 år gammal utsågs Hamad bin Khalifa al-Thani officiellt till kronprins 1977. År 1995 avsatte han sin far, då på semester i Genève, i en oblodig kupp.

Så långt är det inte mycket som skiljer Qatars politiska historia från många andra avkoloniserade furstendömen och emirat med ett massivt inslag av oljedollar och västlig nivå på den bruttonationalprodukt som tillfaller varje medborgare. Men under Khalifa al-Thanis enväldiga ledarskap har Qatar utvecklats till den förmodligen mest öppna arabiska statsbildningen av dem alla. Censuren har avskaffats, pressfriheten är stor och till sin hjälp har emiren en rådgivande församling till vilken både kvinnor och män har såväl rösträtt som valbarhet. Samtidigt fortsätter Qatar att förekomma i Amnesty Interna-

Illustration: Claes Jurander

"Vi har fått konkurrens, men det är bara välkommet, det visar att vi gjort rätt."

Wadah Khanfar

tionals rapporter om samvetsfångar. Muslimska fundamentalister som kritiserat emiren för hans radikala reformer åker ibland i fängelse, och den rådgivande församlingen är just inget annat än rådgivande. Någon demokrati är det inte tal om.

Emirens styre är således å ena sidan konservativt och auktoritärt, å andra sidan liberalt och öppet. Åtminstone är landet öppnare än huvuddelen av de andra staterna i omgivningen – med förmodligen blott ett undantag, Israel, som Qatar också typiskt nog har en mycket närmare relation till än övriga arabiska furstendömen. Men i likhet med sin anfader, grundaren av Qatar, kryssar emiren mellan de regionala stormakterna i området. Han har goda relationer med Iran, men också med USA. Han tvekade inte att stänga Israels handelskontor i Doha när Saudiarabien för några år sedan hotade bojkotta ett toppmöte, och han är starkt engagerad i frågan om palestiniernas rättigheter och framtid.

ATT UTVECKLINGEN MOT ett öppnare samhälle i Qatar inte är en nyckfull idé av emiren, utan följer en strategisk tanke, framgick av ett linjetal som Khalifa al-Thani höll i Georgetown University 1997. Då sade emiren: "Vi måste helt enkelt reformera oss själva. Vi lever i den moderna tiden. Människor kopplar upp sig på Internet. De ser på kabel-tv. Man kan inte isolera sig i dagens värld. Och våra reformer löper väl. I ett stamsamhälle som det i Qatar kan det emellertid ta tid för alla att acceptera det vi har åstadkommit. Men förändringar, än fler förändringar är på gång."

Är då detta den enkla förklaringen till varför emiren av Qatar ställde upp på att bekosta al-Jazira, när de arabiska journalister, som hade fått sluta på BBC:s arabiska redaktion efter det att Saudiarabien hade strypt finansieringen, kom till honom efter att ha fått nej från Kuwaits regering? Och är verkligen al-Jazira helt självständigt från Qatars regering? Varför gick Qatar och emiren med på att bekosta projektet om en

fristående arabisk satellitkanal, frågar jag Wadah Khanfar.

– Det skulle jag också ha gjort om jag vore i emirens kläder, svarar han. Tänk vilken nytta det lilla Qatar har haft av al-Jazira. Stationen har placerat landet på världskartan, ökat både dess respektabilitet och politiska styrka.

Det får mig att fråga om han anser att Qatar skulle kunna använda al-Jazira som hävstång i till exempel sina gränstvister med Bahrein eller Saudiarabien.

– Nej, absolut inte, svarar Khanfar. Det handlar snarare om att Qatar har fått ett mycket större politiskt inflytande genom al-Jaziras närvaro.

ÄVEN OM DIREKT intervention inte förekommer, finns det ändå indikationer på att al-Jazira är lyhörd för den politik som dess finansierare för. Efter Kuwaitkriget, då Qatar stred på FN-alliansens sida, kom regeringen i Doha att parallellt utveckla sina relationer både till Israel och till Iran. Samtidigt förde man också en aktiv politik för att lyfta FN-sanktionerna mot Irak. Under den här perioden sände al-Jazira åtskilliga dokumentärer om den irakiska befolkningens lidanden under sanktionerna. Likaså har den palestinska intifadan varit ett ämne som engagerat al-Jazira och som till och med har haft en fast vinjett i nyhetssändningarna. Och även om Khanfar i likhet med andra företrädare för tv-stationen hävdar att al-Jazira behandlar Qatar som vilket annat arabiskt land som helst i sin bevakning, är det väl känt att stationen har sänt betydligt fler och mer kritiska program om det mindre furstendömet och grannstaten Bahrain än om Qatar.

al-Jazira existerar naturligt nog inte i ett finansiellt eller politiskt vakuum. Och det är i sig ingen uppseendeväckande sanning. Det mest upprörande i Väst har givetvis varit att Osama bin Ladin och Saddam Hussein utsett al-Jazira till den kanal med vilken de kommunicerat med omvärlden, samtidigt som de varit jagade. Men frågan är vilken nyhetskanal som skulle ha tvekat att sända banden om de hade varit först med dem. Och om det verkligen varit till så stor förfång för mänskligheten att bin Ladin och Hussein har fått komma fram och tala med egna ord.

Tv-kanalen har hittills lyckats reta gallfeber på alla krafter och läger som hör till den arabiska verkligheten av i dag. Dessutom har stationen bidragit till att vidga gränserna för yttrandefriheten i arabvärlden.

– Vårt format och orädda sätt att ta upp de mest kontroversiella kulturella, religiösa och politiska ämnen som berör den arabiska kulturkretsen har satt ett mönster för många andra, säger Wadah Khanfar. Vi har fått konkurrens, men det är bara välkommet, det visar att vi har gjort rätt.

Men frågan är vad som händer med oräddheten och viljan att vara kontroversiell, nu när emiren av Qatar har ställt kravet att stationen skall vara självförsörjande till slutet av året. Om breddningen av kanalens utbud också kommer att innebära ett försök att återvinna annonsörer genom att inte vara så motvalls. Eller om just breddningen av utbudet kan leda till att al-Jazira får ekonomisk stadga till att fortsätta vara en frispråkig nyhetsröst på arabiska.

När Wadah Khanfar lämnar intervjun, och är mer än en halvtimme försenad till sitt styrelsemöte, utstrålar han professionell optimism. Den optimismen har emellertid också ett tydligt drag av att vara genuin. ■

Ryktet lever i noterna. Från att ha varit hyllad över hela världen för sin musikaliska och estetiska teori blev **Susanne K. Langer** alltmer perifer. Nu har hon börjat dyka upp i notsystem och hänvisningar som en föregångare till dagens medvetandeteoretiker.

Medvetandet ger sig till känna i levande form

ERIK WALLRUP

Redaktör på *Axess* och författare till *Nietzsches tredje öra*

DET ÄR KNAPPAST SÅ att man tänker på filosofiska verk som bästsäljare. Men när Susanne K. Langer gav ut *Philosophy in a New Key* 1942, blev boken snabbt uppmärksam i världen över och lär faktiskt toppa försäljningslistan hos Harvard University Press. Mer än en halv miljon exemplar har sålts. Det är rätt bra för en bok som tar det symboliska i musiken som utgångspunkt för filosofierandet.

Filosofin har enligt titeln alltså transponerats till en ny tonart, och om någon skulle befinna sig kvar i den var det Langer själv. Från musiken gick hon i *Feeling and Form. A Theory of Art* (1953) till en generell estetisk teori. Nästa stora steg togs med det omfattande verket *Mind. An Essay on Human Feeling* (1967-82), i vilket evolutionen från mollusk till människa förs in i de teoretiska resonemangen om vad medvetandet eller det mänskliga sinnet egentligen är med hänsyn till sina biologiska förutsättningar. Därmed tycktes hon ta ett kliv bort från filosofins område, vilket fått till följd att de filosofiska uppslagsböckerna ofta tar upp de två tidigare böckerna, medan *Mind* bara omnämns. Om Langer alls finns med, vill säga.

Ändå är det i *Mind* som hon blir riktigt originell. Visserligen tar hela hennes filosofi sin utgångspunkt i Ernst Cassirers *Philosophie der symbolischen Formen*, där symbolen betraktas som nyckelbegrepp för den mänskliga kulturen. Gemensamt för Langer och Cassirer är de ständiga hänvisningarna till antropologi, religionsvetenskap och kulturvetenskaper, men i *Mind* låter Langer även naturvetenskaperna ingå. Hennes bok blir därför ett försök att överbrygga gapet mellan humaniora och naturvetenskap, vil-

ket gör henne till en föregångare till vår tids evolutionsteoretiker och medvetandeforskare. Men egentligen för hon bara arvet från Aristoteles vidare.

För Langer är det filosofiska tänkandet en strikt systematisk verksamhet. På ett nästan komiskt vis kan hon i ett verk hänvisa till tidigare böckers utredningar. *Feeling and Form* betraktas som andra delen av *Philosophy in a New Key*. Och när hon 1982 i den tredje och sista delen av *Mind* i en fotnot hänvisar till Cassirer, är det för att meddela att hennes resonemang bygger på dennes symbolfilosofi, som hon behandlade 40 år tidigare i sitt genombrottsverk. Därför finns en stor enhetlighet: hennes teori om medvetandet är grundad i hennes teori om konsten, som i sin tur är grundad i hennes teori om det musikaliska uttrycket. På så vis är det helt följdriktigt att hennes tänkande befinner sig i en ny tonart, fast när hon själv valde det uttrycket var det med en hänvisning till de föregångare under 1900-talets början som utvecklat en symbolfilosofi. Om min beskrivning stämmer gäller tonarten något mer, nämligen en filosofi om medvetandet grundad i en musikalisk teori. Detta kan bara undersökas i en vandring tillbaka genom hennes skrifter, vilket är just den väg vi ska ta här.

MEN VARFÖR ÄGNA detta någon uppmärksamhet? Är inte själva tanken på en musikaliskt grundad filosofi en absurditet? Visserligen förfaller hennes estetiska teori vara helt överspelad, eftersom konstverket där behandlas i termer av organisk form. Men om detta numera betraktas som en avslutad episod inom estetiken, ses hon på annat håll som en föregångare till förståelsen av

Susanne K. Langer (1895-1985)

Foto: Philip A. Biscuti

medvetandet. Så har Antonio Damasio upptäckt att det han själv behandlar i sitt framgångsrika författarskap, den kännande hjärnan, är en terräng Langer redan befunnit sig på. När Robert Jay Lifton utvecklade en ny psykologi på grundval av symboliseringen av liv och död, fanns Langer med bland källorna. Också Martha Nussbaum har haft ett visst utbyte av Langer, när hon hävdade att tanken uppstår ur en emotiv grund (men hon riktar också en skarp kritik mot Langer, som det kommer att finnas anledning att återvända till).

Som en av filosofihistoriens ytterst få kvinnor har alltså Langer utfört något av en revolution i det tysta, uppmärksam i kortfattade omnämnanden och fotnoter. Hennes liv pekade mycket tidigt mot den ensamma banan: det var inte bara så att hon i sin generation tillhörde det fåtal amerikanska kvinnor som doktorerade, som ung hade hon fått en kokainförskrivning av en läkare, vilket försvagade hennes fysik och gjorde att undervisningen i stor utsträckning skedde i hemmet. År 1959 fick hon ett forskningsstipendium som gjorde henne till en fri skriftställare, och under många år levde hon ensam på en farm i New England. 1985 dog hon, 90 år gammal. Hon var alltså 87 år då den sista delen av *Mind* kom ut,

tyvärr avslutad i förtid just på tröskeln till skildringen av medvetandet präglad av vetenskap och högkultur. I förordet till denna sista del skriver hon att verket skulle ha kulminerat i en epistemologisk och kanske även metafysisk teori, men att i synnerhet problem med synen hindrade henne från att fullborda arbetet. Matematisk fysik, kemisk fysik, elektrobiokemi och andra vetenskapliga riktningar nämner hon som delar av en ny intellektuell standard, som filosofin måste lära sig att hantera. Det om något var en fordran på tänkandets disciplin inför den framtid som är vår egen tid.

UPPLÄGGNINGEN AV trilogin *Mind* är överraskande med tanke på att det uppsatta målet är att förklara det mänskliga medvetandet genom att följa utvecklingskurvan från primitivt liv till mänsklig tillvaro. Till skillnad från Cassirer räknar Langer i denna kurva inte med några oöverbrygbara språng mellan djur och människa, den är ett kontinuum som bygger på en alltmer komplex neurologisk samverkan, alltmer komplexa fysiologiska system. Likväl börjar hon i konstverket. Konsten står ju konventionellt sett som kulmen på den mänskliga kulturen, och ändå är det härifrån avstampet tas. Anledningen är följande:

Det var upptäckten av att konstverk är bilder av känslornas former, och att deras uttrycksfullhet kan omfatta en framställning av medvetandets och den mänskliga personlighetens alla aspekter som ledde mig till detta företag att konstruera en biologisk känsloteori som logiskt skall leda till ett adekvat medvetandebegrepp, med allt vad ägandet av medvetande medför. Det faktum att uttrycksfull form alltid är en organisk eller "levande" form gjorde den biologiska grundläggningen av känslan rimlig.

Den levande formen utgör alltså steget in i den biologiska världen. Den ger uttryck åt aktivitet, rytm och spänningar, och den är för människan möjlig att avläsa i naturens ständigt pågående aktiviteter och som avbild inom konsten. Denna levande form svarar mot en känsla som inte behöver ett reflekterande liv för att förnimmas, utan blott förmågan till förnimmelse. Men känsla, *feeling*, är ett svårbestämbart fenomen och kräver en relativt omfattande beskrivning för att bli sammanhängande och dessutom passa in i Langers hävdande av konsten som nyckel in i läset till medvetandet. Känslor är:

[...] livets rytm, organisk, emotionell och mental (uppmärksamhetens rytm är en intressant förbindelse mellan dem alla), som inte är okomplicerat periodisk, utan ändlöst komplex och känslig för varje slags påverkan. Sammantaget bildar dessa känslornas dynamiska mönster. Det är detta mönster som endast icke-diskursiva symboliska former kan framställa, och detta är meningen och syftet med konstnärlig konstruktion.

DEN FÖRSTA BYGGSTENEN i sinnesläran är hos Langer handlingen (*act*). Men det är inte en handling utförd av ett medvetet subjekt, utan innebörden är snarare en biologisk "händelse". Det lägre stående livet kan i relation till sin omvärld uppnå en sådan nivå att dess beteende går att dela in i individuella akter. Med utgångspunkt i detta enklaste element bakom individuell rörelse eller förändring bygger hon vidare genom att introducera alltmer avancerade egenskaper. Högre liv äger instinkter och har en repertoar av förmågor. Det som utifrån sett tycks vara intentionellt i djurs beteenden, som att flyttfåglar färdas långa sträckor utan att villa bort sig, skrapas rent från antropomorfa förklaringsmodeller, för att i stället nå en förklaring i perceptionssystem och mönsterbundna reaktioner.

Det egenartade hos Langer är att hon betraktar stegen mot allt högre former av liv i termer av ökad förmåga att känna. Det är inte en överlagd handling hos fågeln som gör att den en grå höstdag plötsligt inser att det vore bättre att bege sig söderut, utan en hormonellt grundad emotionell förändring som föder oro. Ett högre liv än fågeln kan också ha denna form av reaktion, för som Langer skriver finns den också hos människan, vilket märks i rastlöshet under våren eller en drift att bege sig ut på långa resor. Det är knappast en rationell analys som gör att någon plötsligt vill lämna hus och hem, för att bege sig ut i världen en vårdag.

Men även om det hos människan

finns ett driftliv som är gemensamt med djuren, betyder inte det att också sådant som vi hos djuren uppfattar som intellektuell kapacitet och förmåga till symbolisering verkligen är det. En hund kan ha ett drömliv som blir märkbart av att det spritter i fötterna och att den gläfsar under sömnen. Den kan avläsa uttryck och har ett känsloliv. Den kan lystra till sitt namn och den kan lära sig hämta tidningen om morgonen. Men den saknar förmåga att symbolisera.

Anledningen till att människan har fått en förmåga att skapa både symboler och språk finner Langer i evolutionen. Inte så att det visade sig att språket var ett nyttigt instrument för överlevnad (det är liksom att gå händelserna i förväg och förutsätta nyttan före tillkomsten). Nej, enligt Langer har de fysiologiska förändringar som hjälpt människan till överlevnad och fått henne att specialisera sig – med allt ifrån upprätt gång till separering av händernas och fötternas funktioner – samt den ökade hjärnvolymen dramatiskt ökat de neurofysiologiska impulserna i hjärnan. En överhettning uppstod som frambringade projektioner, fantasier och symboler. Här griper Langer tillbaka på en tankefigur hos den tyske antropologen Arnold Gehlen: bruket av symboler tjänar som avlastning för hjärnan när en handling inte går att genomföra, projektionen lättar alltså på det inre trycket.

Med introduktionen av symbolskapandet ligger födelsen av språket nära, och därmed är det möjligt för människan att skrida vidare mot kulturens alltmer storslagna arkitektur. Men även om hon utvecklar ett kommunikationssystem som inte har någon motsvarighet i djurvärlden, finns fortfarande skikt kvar hos henne som förbinder henne med djuren. Hit hör delar av känslolivet, och den är egentligen inte åtkomlig via det rationella språket. Mellan det diskursiva och det icke-diskursiva går en vägg som inte kan rivas ned, men konstens återgivning av livsformer skapar möjligheter att ge symboliskt uttryck åt känslolivet.

Langers huvudverk skulle göra rättvisa åt det komplex som inkluderar riter, religion och konst i jämförelse med vetenskapen. Ett visst mått av tragik ligger i att hon, som en av de filosofer som mest ihärdigt försökt svara för en materialistisk förståelse av psyket, inte skulle få möjlighet att fullborda sitt verk till följd av ålderdom och synproblem.

MAN SKULLE KUNNA utföra en retorisk analys av Langers fram-

ställning och få fram att hon trots sitt analytiska uppsåt har ett förutbestämt program. Det är nämligen så att klimax på hennes resonemang ofta utgörs av en musikalisk tankefigur: livsprocesserna följer en rytm, anspänning och upplösning sker enligt kadensmönster och duvan på väg till duvslaget läser landskapet enligt en logik som liknas vid en melodis uppbyggnad.

När det nu är dags att börja vandra bakåt i hennes skrifter, vore det en enkel sak att lyfta fram passager och resonemang som ger stöd åt den kritiska betraktelse, som håller hennes musikaliska bilder för att vara blott och bart retoriska. Men ett sådant grepp skulle inte bara vara förfelat, utan dessutom intellektuellt ohederligt: redan från början är den musikaliska begreppsapparaten underställd ett mer genomgripande program för det symboliska. Hon är fullt medveten om den symboliska, för att inte säga metaforiska karaktären av jämförelserna. Vad mera är: de ingår i hennes symboliska filosofi.

OM LANGER i *Mind* kom att skapa en hierarki inom den biologiska världen, ordnar hon i *Feeling and Form* ett system för de skilda konstarterna. Konst är inte liv, däremot är den enligt Langers sätt att uttrycka sig något virtuellt. Varje konststart bygger på en "primär illusion" som är abstrakt. Bildkonsten utgör området för en virtuell rymd, musiken för en virtuell tid, fiktionen ett virtuellt minne. Någon skulle kanske vilja hävda att exempelvis en roman berättar en historia om livet eller att en tavla fångar verkligheten på ett sådant sätt att den inverkar på vårt sätt att leva. Men Langers förhållande till konstverket och konsten har en helt annan karaktär.

Låt oss göra Macbeths tragedi till ett exempel. Han låter sig som bekant snärjas av precis det öde som häxorna på heden siar om, han står inte emot sin hustrus drömmar om makt och hela hans historia skulle mycket väl kunna tjäna som typexempel på ett förfelat liv. Allt detta låter sig sägas och det har också sagts på olika vis, men Langer är inte alls intresserad av någon moral eller någon psykologisk utvecklingsgång när hon betraktar tragedin. Nej, det som intresserar henne är det hon kallar för "den tragiska rytmen", vilket med ett annat ord är den tragiska dynamik som leder från liv till död. Visst kan berättelsens element fånga en åskådare, men det väsentliga ligger i att rytmen hos en degenereringsprocess fångas. Medan den komiska rytmen svarar mot växt och

självbevarelse, innebär den tragiska rytmen en kurva utan återvändo: "växt, mognad, förfall".

Dansen, som Langer skulle återkomma till i några senare skrifter, uppenbarar ett särskilt problem för henne men är samtidigt hennes paradexempel. Dans är kropp i rörelse. Den syns inte vara något annat än en direkt gestik utförd av dansaren och därmed skulle det inte kunna finnas utrymme för något som illusion och än mindre för någon abstraktion. Men rörelsen är i dansen inte ett direkt uttryck för en livsimpuls, utan imitation eller föreställd rörelse. Först i det ögonblick som dansen skiljer sig från livet, om än i livets form, blir den en fri symbol och därmed konstnärlig.

DET ÄR LÄTT ATT se hur bestämmande musiken varit för både de estetiska och allmänna grundantagandena hos Langer. De korta biografiska notiser som finns kring henne talar om ett starkt musikinnes intresse från barndomen och framåt. I böckerna efter *Philosophy in a New Key* finns det alltid en speciell intensitet då hon kommer in på musikens område. Och viktigast av allt är att hennes favoritbegrepp, resonemangen kring rörelsernas dynamik och känsloläroinriktningen i hennes idédiskussion, har påtagliga beröringspunkter med det musikaliska.

Ändå är hennes genombrottsverk alls inte dominerat av musiken. Den nya tonart som filosofin modulerats över i är symbolfilosofins: från en tidigare filosofi inriktad på sinnesdata har steget tagits till en förståelse av symboler, där redan sinnesretningen förstås i termer av symbolisering. Våra sinnesdata är primärt symboler, skriver hon. Allt sker i linje med Cassirers "relativa a priori", där kunskapen är avhängig ett teoretiskt och begreppsligt system. Avvikandet från empirismen innebär också omfattande möjligheter till relativism, vilket blir tydligt i Langers återupprättande av myt och rit. Om det är symboler vi har att göra med, måste det lämnas stort utrymme åt tolkningen.

Även om människans värld kan förstås som en värld av symboler finns skilda typer av symbolsystem, skilda typer av tankeverksamhet. Langer skiljer här mellan å ena sidan den diskursiva tanken, som svarar mot vetenskaplig och språklig aktivitet, å andra sidan den icke-diskursiva tanken, som svarar emot riter, myter och konst. Nu kan man förstås invända att det finns språkliga inslag i flertalet riter, i alla myter och i en hel del konst, men det är symboliseringens modus som skiljer det senare slaget av tanke ifrån det förra. Den icke-diskursiva symbolen svarar inte mot ett avgränsat innehåll, den denoterar inte, utan är associativ och har därmed ett konnotativt

... konstens
återgivning av
livsformer
skapar
möjligheter att
ge uttryck åt
känslolivet.

Dans som paradexempel. Konstens yttre likheter med världen är inte väsentliga för Susanne K. Langer. Dansen måste utgöras av livets form men ändå vara skild från livet för att kunna betraktas som konst.

Foto: First Light/IBL Bildbyrå

sätt att fungera. Det är här musiken förs in som det optimala mediet för konnotativ innebörd. Musiken bygger enligt Langer på en symbolik för det outtalbara. Att något inte går att uttala betyder inte att det är omöjligt att uttrycka. Eftersom det inte går att uttala språkligt men svarar mot ett uttryck, befinner vi oss inom känslornas sfär, och enligt Langer kännetecknas känslorna av olika former: "Eftersom de mänskliga känslornas former i betydligt större utsträckning överensstämmer med musikaliska former än med språkliga, kan musiken uppenbara känslornas natur med en noggrannhet och sanningsgrad som språket inte kan närma sig." Musiken reflekterar känslornas morfologi.

JUST MUSIKENS NÄRHET till känslolägen har varit ett stridstema inom stora delar av musikestetiken under andra hälften av 1900-talet. Den analytiskt och formalistiskt inriktade musikestetiken har ställt sig avvisande till Langers teori. Hon faller nämligen tillbaka på en konception av musikens väsen som återfinns hos Schopenhauer: musiken är hos honom en avbild av viljans rörelser. Nu är förstås Langer inte någon

Schopenhauerian i den meningen att hon i musiken skulle söka vägen till befrielse från världens viljeinflöde, men för det första liknar hennes inriktning på livsprocesser Schopenhauers upptagenhet med viljan som livsprincip, och för det andra är hennes syn på musiken som livsprocessernas mest lyhörda medium hämtad från den gamle pessimisten.

Langer har helt enkelt hamnat i strykkläss. Därmed är det dags att återknyta till Nussbaum, som annars borde ha kunnat finna många intressanta uppslag hos Langer vad gäller det emotiva som grund för det kognitiva. Men Nussbaum går till Roger Scruton, en av vår tids främsta musikestetiker (bland mycket annat), som menar att hon begår ett absurt misstag: att betrakta känslornas form som känslorna själva är som att ta blodet som rusar till hjärtat för kärleken till en annan människa. Det är ju just den typ av morfologi som musiken enligt Langer har tillgång till, medan språket bara kan säga att blodet rusar till hjärtat.

Därmed uppstår ett mycket intressant problem för en systematisk tänkare av Langers slag. Hon har helt enkelt byggt upp ett helt sys-

tem, några tusen sidor och årtal av arbete på ett antagande, som tycks högst diskutabelt. Om musiken saknar förmågan att likna känslolivets morfologiska uppbyggnad eller om denna är ett parentetiskt fenomen, är det kanske också så att hela antagandet om en specifik morfologi hos känslolivet är falskt eller åtminstone parentetiskt. Och om denna morfologi är illa grundad, är det inte mycket bevänt med hennes teori om det mänskliga medvetandet.

Nyckelordet är "likhet", *semblance*. Dynamiken i själslivet tänks hos Langer likna dynamiken i musiken. Med sitt senare arbete försöker hon grundlägga känslans dynamik i biologisk form. I renodlad form vore det därför möjligt att utveckla ett musikaliskt språk, som vilar på en universell musikalisk grammatik. I förlängningen innebär det dessutom att det också skulle finnas en universellt giltig grammatik för känslor.

Det finns förespråkare för universella grammatiker för både musik och känslor. Flera försök har gjorts under 1900-talet att i musiken finna basala strukturer, som skulle svara mot specifika känslolägen. Den riktning inom musikvetenskapen som kallas "biomusicology" använder

ett evolutionistiskt perspektiv, som vill visa på en genetiskt betingad musikuppfattning. Den psykologiska motsvarigheten talar om en grunduppsättning av passioner, som fastställts innan språket kom till människan.

Men Langers försök att finna den biologiska grunden för människans sinne stannar inte vid sådana rudimentära egenskaper. Hon betraktar samspelet mellan biologisk utrustning och kulturellt symbolskapande. Att finna likheter är inte att redan vara förvissad om en identitet, utan om en berikande tolkningsakt. Hennes sökande gäller det dynamiska och inte det statiska. Vad hon på ett överflödande rikt vis visar, är att något faktiskt tilldrog sig när människan började använda symboler, fann sin väg in i språket och till sist skapade de oändligt rika symbolvärldar som kulturerna utgör. Människan är en biologisk varelse och det har hon gemensamt med alla andra varelser, men utöver sin biologiska apparat lever hon i en symbolisk värld – och faktum är att det är denna symboliska värld, som ger henne en förståelse av biologin. Här har Langers filosofi fortfarande mycket att påminna oss om.

Kvinnor vill ta större chefsansvar men får sällan chansen

RESEARCH/ Barriärer i karriären. Fler kvinnor än män uppger att de har viljan och förmågan att avancera, men motstånd på arbetsplatsen hindrar dem från att stiga i graderna.

MONICA RENSTIG

Civilekonom och ägare till Women's Business Research Institute

Research: Kristina Färm och Monica Rénstig

MÅNGA VÄLUTBILDADE kvinnor bär på en stor frustration. De har investerat mycket i högre utbildning och vill satsa på en karriär. De vill spräcka glastaket och nå den absoluta toppen. De eftersträvar ökad makt och inflytande, till och med i högre grad än männen. Och visst har de blivit chefer och visst har de blivit fler, men bara upp till en viss nivå. Få kvinnor har nått den verkliga, operativa makten i företagsledningarna; av dem som sitter i de börsnoterade företagens ledningsgrupper är bara 11 procent kvinnor. Uppenbarligen finns det fortfarande hinder för kvinnor att göra karriär.

Ser kvinnor och män olika på karriärhinder och vad de består i? För första gången presenterar vi nu svaren från den stora jämförande undersökning om detta, som vi nyligen genomfört. Hela 1 250 kvinnor och män på mellanchefsnivå och lägre positioner i privata företag med fler än 50 anställda har svarat, vilket motsvarar en svarsfrekvens på cirka 75 procent. Samtliga har en månadslön på mellan 22 000 och 55 000 kronor.

Vad utmärker då dessa mellanchefer? Inte oväntat är kvinnorna mer välutbildade än männen; 61 procent av kvinnorna har högskole- eller universitetsutbildning mot 51 procent av männen. De flesta har en akademisk examen och vanligast bland både kvinnor och män är att vara civilekonom. Medelåldern ligger omkring 45 år. Urvalet bestod av 39 olika arbetsledande befattningar på mellanchefsnivå och vissa specialistbefattningar som controllers. Det visade sig att 64 procent av männen och 53 procent av kvinnorna var chefer med personalansvar; resten var chefer eller specialister utan personalansvar. Männen hade dock fler underställda, vilket bekräftar vad vi vet från tidigare studier.

Men spelar högre utbildning någon roll för att kunna göra karriär?

är? För kvinnor finns det ett klart samband mellan utbildningslängd och avancemang. För kvinnor är utbildning ett nödvändigt, om än inte tillräckligt villkor för att nå högre positioner. Högutbildade kvinnor når längre än lägre utbildade. De har högre lön och personalansvar för fler personer; 60 procent har arbetsledningsansvar för fler än tre personer, medan bara 30 procent av de grund- eller gymnasieutbildade kvinnorna har det.

För män tycks det vara tvärtom. Män med kort utbildning har kommit längre än högutbildade, åtminstone när det gäller personalansvar för fler personer. Av de högutbildade männen har 50 procent lyckats skaffa sig arbetsledningsansvar för fler än tre personer, för de gymnasieutbildade männen är motsvarande andel 58 procent. Det verkar alltså finnas fog för påståendet att en kvinna måste vara "dubbelt så duktig" eller kunnig som en man för att nå högre positioner.

Bland "toppcheferna" är sambandet möjligen ännu starkare. För att jämföra bröt vi ut 120 personer ur studien, som alla tjänade mer än 55 000 kronor i månaden. Detta urval är egentligen för litet och resultatet bör därför ses som en indikation. Men hela 88 procent av kvinnorna i denna kategori har universitetsutbildning, jämfört med 61 procent av männen.

DET FINNS STORA skillnader mellan hur kvinnor och män ser på förekomsten av hinder i karriären. Detta gäller både generella och personliga hinder, se tabell 1.

En förkrossande majoritet av männen, runt 70 procent, anser att det inte finns vare sig generella eller personliga hinder för att göra karriär. Hälften av alla kvinnor anser däremot att det finns både generella och personliga hinder. Till skillnad från männen tycks det inte spela någon

större roll var de bor, hur utbildade de är, om de har barn eller ej eller hur långt de kommit i karriären.

Att kvinnor i "övrige landet" upplever hinder i nästan lika hög grad som sina systrar i Stockholm, trots att konkurrensen om de attraktiva chefsjobben torde vara mindre ute i landet, talar för att de sällan kommer i fråga för högre positioner. Dessa verkar vara viktiga för män. Det visar sig också att fler kvinnor än män på landsbygden – även när de har en högskoleutbildning – tror att de inte kommer att få en högre befattning, även om de söker.

Är detta ett uttryck för att kvinnor och män har helt olika upplevelser av arbetslivet? Att män i högre grad än kvinnor inte behöver konkurrera om de högre chefsjobben, att dessa redan från början är viktiga för män, och att män i betydligt lägre grad än kvinnor behövt ställa sig frågan om det finns några hinder? Att det kanske till och med på många orter och i många företag inte råder någon större konkurrens om topppositionerna? Mycket talar för detta. När konkurrensen om toppjobben i Stockholm ökar, börjar även män i åldern 36–45 år att se hinder.

VAD SKILJER kvinnor under och på mellanchefsnivå från dem som har nått längre? Har de en annan syn på hinder i karriären? Ja, delvis. De behåller sin övertygelse om att det finns generella hinder; 57 procent av dem som tjänar mer än 40 000 kronor i månaden anser detta. Men när det kommer till hinder för dem själva, sjunker andelen till 39 procent. Detta är kanske helt naturligt. Dessa kvinnor har ju lyckats ta sig förbi eller runt hindren, men de är medvetna om vilka hinder de själva lyckats forcera under vägen.

Ju högre upp kvinnorna kommer, desto fler hinder raserar de på vägen. Dels blir de givetvis med stigande ålder skickligare i sin yrkesutövning, dels lär de sig spelreglerna och "konsten att göra karriär". Mycket tyder nämligen på att detta är en konst i sig. "Det finns definitivt vissa regler för vad man får och inte får göra för att kunna göra karriär. Som kvinna får man absolut inte fnittra eller få känsloutfall. Man måste alltid vara sakkunnig och professionell", säger en kvinna i de kvalitativa intervjuer vi genomfört.

Bland dem som tjänar över 55 000 kronor i månaden anser bara 32 procent att det finns personliga hinder.

Anser du att det finns generella hinder för att göra karriär?

46 procent av alla svarar JA

Anser du att det finns personliga hinder för att göra karriär?

42 procent av alla svarar JA

	JA Kvinnor	JA Män		JA Kvinnor	JA Män
Alla	53	34	Alla	49	30
Unga –35	55	34	Unga –35	43	27
36–45 år	55	44	36–45 år	56	38
46–55 år	55	32	46–55 år	46	26
56–	41	22	56–	43	26
Med hemmabarn	56	39	Med hemmabarn	56	34
Utan hemmabarn	51	28	Utan hemmabarn	42	25
Gymnasieutbildning	43	20	Gymnasieutbildning	42	22
Universitetsutbildning	60	47	Universitetsutbildning	53	38
Högre inkomst >40 tkr	57	34	Högre inkomst >40 tkr	39	29
Lägre inkomst 26–32 tkr	56	30	Lägre inkomst 26–32 tkr	54	24
Stockholm	57	46	Stockholm	54	33
Göteborg, Malmö	52	41	Göteborg, Malmö	50	34
Övriga landet	52	30	Övriga landet	46	28
Stor företag >300 anst	58	39	Stor företag >300 anst	53	33
Medelstort företag 50–100 anst	49	30	Medelstort företag 50–100 anst	47	33
Jämförelse toppchefer* >55 tkr	41	31	Jämförelse toppchefer*	32	16

*) toppchefer utgör ett mycket litet urval och resultaten skall därför ses som en indikation.

Tabell 1.

Men kvinnorna på denna nivå börjar även ändra uppfattning när det gäller synen på generella hinder; bara 41 procent av dem anser att det finns sådana. Ändå har kvinnorna i denna undersökning ännu inte nått det absoluta toppskiktet.

VILKA ÄR DÅ hindren? Den traditionella förklaringen har ofta varit att kvinnor inte vill göra karriär eller har andra preferenser – att de hellre satsar på barnen eller att hushållet tar för mycket tid eftersom männen inte är jämställda. Eller att kvinnor inte är tillräckligt tävlingsinriktade eller sugna på makt, har bristande självförtroende, inte marknadsför sig tillräckligt, inte nätverkar tillräckligt etcetera.

Vår studie visar att dessa förklaringar inte stämmer. Lika många kvinnor som män vill stiga i graderna, 27 procent av de kvinnliga specialisterna och mellancheferna mot 26 procent av de manliga. Kvinnorna som vill göra karriär har lärt sig förena barn och karriär. De har mer jämställda män; 64 procent av dessa kvinnor anger att de delar lika på hushållsarbetet, även om flera skulle välkomna lägre skatt på hushållstjänster. Det finns bara ett stort hinder kvar: *Motstånd i arbetslivet*.

Hela 31 procent av de kvinnor som anger att det finns hinder, anger nämligen "Motstånd i arbetslivet" som främsta orsak till att de inte kommer i fråga för högre positioner. Detta kriterium är bara nummer fyra för männen; endast 14 procent av dem som uppgett personliga hinder anger detta som orsak. Som tvåa på listan över hinder anger kvinnor "inre hinder" av typen bristande självförtroende, mod med mera. Först på tredje plats kommer barn, följt av "bristande utbildning eller kunskap", som bara 10 procent av kvinnorna instämmer i, se tabell 2.

Låt oss närmare studera hur detta "motstånd i arbetslivet", som kvinnorna angett, ser ut. De har gett exempel på det dels i de djupintervjuer vi utfört, dels i de kommentarer och skildringar som finns i enkäten. Jag har delat in de faktorer som "fått flest poäng" i fem kategorier, som motståndets karaktär i stort kan sorteras in under: schablonisering, olikhet, grabbkulturen, mansklubbens spelregler och andra kvinnors avundsjuka.

I HUVUDSAK består *schabloniseringen* av gamla fördomar kring hur kvinnor som grupp "är", det vill säga vilka egenskaper alla av kvinnligt kön anses äga och vilka arbetsuppgifter de har. Där schablonisering råder blir kvinnor osynliga, man lyssnar inte till dem och de uteslås från beslut och gemenskap. Kvinnor med maktambitioner måste i dessa miljöer hela tiden bevisa sin kompetens.

Vilket är det främsta hindret för dig personligen?

Så här rangordnar kvinnor de främsta hindren, andel i procent

Kvinnor	Andel
1 Motstånd i arbetslivet	31
2 Inre hinder som bristande självförtroende, mod etc.	23
3 Barn	21
4 Bristande utbildning eller kunskap	10
5 Ålder	6
6 Min partner (dennes liv, värderingar)	5
7 Ointresse	3

Tabell 2.

"Gamla konventioner sitter kvar än i dag, till exempel den gamla synen att kvinnor som deltar i möten automatiskt tas för att vara sekreterare. Män väljer hellre att arbeta med män, och medvetet eller omedvetet förs dessa konventioner över till de nyrekryterade männen", berättar en kvinnlig mellanchef.

Olikhet sammanfattar en rädsla för kvinnors sätt att vara, och det gäller ofta de starka kvinnorna. De anses ofta "inte passa in", de är för högljudda, de pratar för mycket, de är för kritiska och att arbeta med dem anses omständligt. De betraktas som svåra att samarbeta med och har för många egna åsikter.

"Jag som kvinnlig chef i ett mansdominerat företag upplever att man är positiv till mig och min kompetens, men jag upplever en rädsla för mina förslag. Jag tror att jag är tydlig och det är min mening att vara det, men det skrämmer herrarna! Jag vågar ta tag i och lägga problemen på bordet, jag vill att alla kommenterar och är delaktiga, men resultatet kan ibland bli att herrarna fegar ur", berättar en annan kvinnlig mellanchef ute i landet.

"Det är alltid något skäl som överväger varför man ska ta mannen om det står mellan en kvinna och en man", menar en tredje kvinnlig chef.

MÄN ÄR OFTA OMEDVETNA OM att de inom *grabbkulturen* utesluter kvinnor genom val av aktiviteter och samtalsämnen. De ser ofta kvinnor som ett "trevligt inslag på företaget" och de har visst inget emot "fler kvinnliga chefer", men de hittar inga.

"Det finns en väldigt manlig, eller grabbig kultur som präglar snacket, beteendet, jargongen och det blir ofta bastubad och pubaftnar. Kvinnor kommer inte till tals vid sådana tillfällen och gör de det, tas de inte på allvar. Vissa arrangemang känner kvinnor sig olustiga inför, till exempel bastubad, men det tas det ju ingen hänsyn till. Grabbigheten sit-

ter i väggarna, den bara finns där och är allmänt accepterad eftersom man alltid har gjort så. Patriarkala sociala mönster och värderingar präglar denna kultur", säger en fjärde kvinnlig mellanchef.

Ett exempel på hur grabbig kultur upprätthålls i ett företag är att så många som 22 procent av respondenterna i denna studie anger att det förekommer att enskilda medarbetare har nakenbilder på väggen eller bildskärmen. "När jag arbetade som civilingenjör och projektledare på ett telekomföretag här i Sverige fanns avdelningar där nakenbilder av kvinnor kläddes i väggarna. Företagsledningen brydde sig inte om det. På ett motsvarande företag i Silicon Valley, USA, där jag kom att arbeta något senare, förekom det inte en enda nakenbild. Företagsledningen skulle aldrig ha tillåtit det, de riskerade dessutom att bli stämda", pekar civilingenjören på.

Mansklubbens spelregler handlar om hur det går till vid befordran. Mer eller mindre märkbart väver män ofta ett nät mellan sig. De ger varandra erkännande för väl utfört arbete, äldre män hjälper yngre män och de stödjer varandra. Spelreglerna handlar ofta om vassa armbågar, olika sociala koder och maktspel.

"Formella och informella nätverk bland män är svåra att forcera. Män undanhåller information och det förekommer mycket svågerpolitik. Kvinnor i dessa nätverk har inte automatiskt egen auktoritet, de tycks mest finnas där för att det är trevligt att det finns kvinnor där också", säger en kvinna i Stockholm.

"Män ser ofta mer eller mindre omedvetet andra män som sina efterträdare. De lyssnar hellre på råd från en annan man". "Män har en egen klubb dit kvinnor inte kommer in även om man sitter i samma ledningsgrupp. De hjälper fram varandra i något hierarkiskt system", poängterar ytterligare några kvinnor.

Bristen på stöd kan följaktligen sägas vara ett hinder för kvinnor. Kvinnorna ser att äldre män stödjer yngre män och inser att de själva också måste bli föremål för detta stöd. "Jag hade lyckats oerhört väl i karriären i det stora konsultföretaget i Stockholm", berättar en före detta kvinnlig gruppchef. "Det gick som på räls, tills det en dag var tvärstopp. Plötsligt fick jag inte igenom mina förslag i gruppen längre, jag fick inte pengar till mina projekt och medarbetarna började gå bakom ryggen på mig. Jag var satt i karantän. Jag talade med en högre uppsatt kvinnlig kollega på en annan avdelning om min nya situation och hon drog omedelbart slutsatsen att det berodde på att min 'sponsor' hade slutat. Jag hade inte tänkt på det själv, jag hade inte alls förstått att den räls jag gled in på och den karriärväg som gick så snabbt uppåt för

mig berodde på att någon däruppe gillade mig. Vi hade haft en bra relation, han blev min mentor och lärde mig olika saker som ny. Men att min karriär var så hårt knuten till honom som person hade jag inte tidigare förstått".

Andra kvinnors avundsjuka utgör den femte formen för hur motståndet i arbetslivet kan te sig. Här handlar det oftast om att kvinnor som inte är i karriären trakasserar mer framgångsrika kvinnor, genom att tala illa om dem på företaget och anmärka på allt från deras arbete till deras klädsel. På så sätt försöker dessa avundsjuka kvinnor trycka till karriärkvinnorna och ta ifrån dem deras auktoritet och legitimitet som chefer. Ibland lyckas de och den kvinnliga chefen blir kanske därför inte så långvarig på sin post.

"Det finns ibland kvinnor som anstränger sig oerhört för att få mig som chef att agera någon sorts sekreterare åt mina manliga kolleger. Så att jag blir som hon således. Skvaler och knivar i ryggen hör till vardagen", berättar en mellanchef i Göteborg. "Vi kvinnor hindrar varandra genom avundsjuka och skitsnack i stället för att uppmuntra varandra. Så gör inte männen", menar en annan kvinna.

ÄR DET DÅ HELT utsiktslöst för kvinnor att nå de högsta positionerna om de vill och satsar? Nej, absolut inte. Resultaten av studien pekar tvärtom på stora förändringar som gynnar kvinnors möjligheter att bli höga chefer med verklig och operativ makt i företagsledningarna. Fyra starka trender kan avläsas i materialet:

1. *Kvinnor höjer sina ambitioner.* Lika många kvinnor som män anger att de vill stiga i graderna, 27 procent, men kvinnorna framstår som hungrigare, kvinnor tycks ha ett uppdämt karriärbehov. Fler kvinnor säger ja än nej till högre befattning, 27 procent mot 24 procent. För männen är det tvärtom: 26 procent säger ja medan 31 procent svarar nej.

Det är totalt sett fler män än kvinnor som inte vill fortsätta att stiga i graderna. Oavsett ålder, utbildningsnivå, bostadsort, inkomstnivå, storföretag eller mindre företag, hemmavarande barn eller inte: kvinnor säger nej till fortsatt karriär i betydligt mindre utsträckning än män. För högt utbildade kvinnor är skillnaden till och med statistiskt signifikant lägre; bara 18 procent av kvinnorna med universitetsutbildning säger helt nej till fortsatt karriär, mot 24 procent av männen.

Kvinnorna är sugna på nya utmaningar, de anser i högre grad än männen att de kan utföra mer än vad de gör i dag. Men kvinnor som vill ha befordran anger som skäl i större utsträckning än männen – 72 pro-

cent mot 61 procent – att de är ”karriärorienterade där jobbet och dess utvecklingsmöjligheter betyder mycket”. Och medan allt färre män med stigande ålder kryssar i att de är karriärorienterade, ökar tvärtom kvinnornas intresse med stigande ålder. Hela 78 procent av kvinnorna över 56 år som fortfarande vill stiga i graderna, anger just detta som skäl till att de vill vidare.

Däremot skjuter kvinnor gärna upp sin karriär med tio år, under den period då de flesta skaffar barn. Fler män än kvinnor mellan 36 och 45 år är därför intresserade av att göra karriär. Men fler kvinnor än män är intresserade av att stiga i graderna efter 45 år.

Intresset för framgång är också starkare i den yngre generationen – kanske inte så konstigt med tanke på hur kvinnors karriärer uppmärksammas i samhällsdebatten och i medierna under den senaste tioårsperioden. De yngre kvinnorna har också i högre grad lärt sig att undvika den karriärfälla, som det innebär att söka sig till staben i stället för till operativa enheter, från vilka de flesta av morgondagens toppchefer hämtas. Fler yngre kvinnor återfinns nu på positioner med affärs- och linjeansvar, vilket bäddar för att fler kvinnor snart kommer att få ökad operativ makt.

Som skäl för att vilja nå högre anger fler kvinnor än män att de vill ha mer makt och inflytande på sitt jobb, 73 procent av kvinnorna mot 65 procent av männen. En invändning skulle kunna vara att kvinnor sitter på lägre positioner och därmed mera naturligt efterfrågar ökad makt, eftersom de till viss del saknar det i dag. Mot detta talar att bland de kvinnliga toppcheferna, de som har en månadslön över 55 000 kronor och rimligtvis borde ha makt, ligger fortfarande andelen som anger ”Ökad makt” på över 70 procent. När kvinnor väl smakat på maktens söta tycks de vilja ha mer.

KVINNOR HAR INVESTERAT mycket i sin utbildning och sin karriär och vill ha utdelning på insatt kapital. Hela 18 procent av dem anger att de valt bort barn för att ha mera tid för karriären. Bland kvinnor under 35 år är det ännu fler, 23 procent. Bara 5 procent av männen har gjort motsvarande val. Följaktligen är det färre kvinnor än män som anger att det inte skulle spela någon större roll om deras karriär gick om intet. Visserligen tror såväl kvinnor som män att de skulle komma över det, men kvinnor skulle känna sig misslyckade i betydligt högre grad än männen (43 procent mot 30 procent). Kvinnor framstår som starka, målmedvetna och kaxiga, även om 22 procent av dem anger ”inre hinder” som det andra främsta hindret.

Hinder. Kvinnor i karriären väntar vid en glasbarriär, men vill vidare.

Foto: Corbis/Scanpix

2. *Män sänker sina karriärambitioner.* Medan kvinnor tycks ha ett upp- damt karriärbehov verkar mäns intresse för karriären falna. Visserligen är den karriärintresserade gruppen av män, 27 procent av urvalet, fortfarande lika intresserade som kvinnor att stiga i graderna, men tveksamheten bland männen är större än bland kvinnorna. Det finns flera saker som tyder på detta. För det första är gruppen kvinnor som någon gång vill göra karriär större än motsvarande grupp bland männen. Om vi adderar den andel som vill söka en högre befattning inom en snar framtid med dem som säger ”inte ännu”, är det 55 procent av kvinnorna och bara 48 procent av männen som tillhör de karriärsugna.

För det andra förstärks bilden av att män tappat karriärlusten när vi närmare studerar dem som inte vill eller är tveksamma till högre karriär. Det är exempelvis bara 23 procent av kvinnorna med månadslön på över 40 000 kronor som säger helt nej till fortsatt karriär mot 31 procent av männen, och bland toppcheferna ökar gapet mellan kvinnor och män ännu mer: bara 25 procent av kvinnorna säger då helt nej mot hela 41 procent av männen. Kvinnor och män är lika vankelmotiga till att stiga i graderna som grupp betraktat, men män i åldern 46–55 år är påfallande mer tveksamma än motsvarande kvinnor.

Männen framstår som betydligt mer nöjda med sin nuvarande plattform. Medan missnöjet med karriären pyr bland kvinnorna har mer än hälften av männen, som ett av sina tre främsta skäl till att de inte vill söka en högre befattning, angett att ”de är nöjda som det är”. Detta skäl anger bara en tredjedel av kvinnorna. Fler män än kvinnor, 40 mot 35 procent, anför även som skäl till att avstå vidare karriär att familjen och privatlivet är viktigare.

3. *Mäns utbildning/kunskap sviktar.* Medan bara 10 procent av kvinnorna anger ”bristande utbildning eller kunskap” som ett av de främsta hindren i karriären, är det hela 22 procent av männen som anger detta. Detta rimmar också ganska väl med att männen som grupp faktiskt har lägre utbildning än kvinnorna. Detta gäller inte alls bara de äldre männen. Den yngre generationen mellanchefer har rent generellt högre utbildning än den äldre. Men det gäller inte yngre män under 35 år, som har lika låg utbildning som dagens 50-åringar. Bara 54 procent av de yngre manliga mellancheferna har läst på universitet eller högskola, mot hela 73 procent av kvinnorna. Följaktligen anser också 25 procent av dessa män att bristande utbildning/kunskap är det främsta hindret för dem, jämfört med endast 5 procent av kvinnorna i samma åldersgrupp.

Den ökande konkurrensen inom näringslivet på senare år torde gynna kvinnorna. Fusioner och en tuffare världsmarknad ställer ökade krav på inte bara språkkunskaper utan även prestationer och en strategisk omvärldskunskap, som troligen underlättas av en teoretisk underbyggnad. Ju mer vi får av kunskapssamhälle, desto fler kvinnor kommer också att kunna nå de verkliga toppositionerna.

4. *Barnen spelar stor roll – även för männen.* Allt fler män påverkas i sin vardag som pappor och som chefer av att de har barn. Insikten om att det finns hinder tycks komma då de själva får barn. Hela 39 procent av männen med hemmavarande barn upplever att det finns generella hinder för att göra karriär, jämfört med ”bara” 28 procent av dem som inte har hemmavarande barn eller är barnlösa. Det är en större procentuell skillnad än för kvinnor med eller utan hemmavarande barn. Kvinnor tycks ha lärt sig förena barn och karriär, men för männen är det kanske ett nytt problem.

Männen har i regel personalansvar för fler personer än vad kvinnorna har. Som arbetsledare och med egna barn blir det uppenbarligen tydligt för dem att det finns hinder i största allmänhet för dem som vill göra karriär. Om de i detta sammanhang syftar på sin hustru eller sina underställda kvinnor eller män, låter jag vara osagt.

Barn påverkar såväl kvinnors som mäns syn på eventuella personliga hinder för en karriär. Kvinnors syn påverkas mer då gapet mellan dem som har barn och inte har barn är större för kvinnor än för män. Detta resultat var kanske väntat. Mindre väntad är den trend i studien, som pekar på att många män påverkas personligen i sin karriär av att de är pappor. Lika många kvinnor som

män, cirka 22 procent, anger nämligen i studien att barn är ett av de hinder som finns för att göra karriär. I åldrarna 36–45 år anger till och med betydligt fler män än kvinnor (av dem som angett att det finns personliga hinder för att göra karriär), 39 procent mot 29 procent, barn som hinder.

Det är fler högutbildade män i Stockholm som anger barn som främsta hinder, betydligt färre än motsvarande grupp kvinnor. Starka karriärinriktade kvinnor har säkert krävt delat ansvar för barnen. Det är emellertid svårt att tolka männens känslor kring att barnen påverkar villkoren för deras arbetsliv. Är det glada eller sura män som anger barnen som ett hinder? Fler män än kvinnor anger också att de skulle förvärsarbeta mer om maken tog ett större ansvar för barnen.

Lika litet som kvinnor är lika som grupp är emellertid männen det. Ännu tydligare blir nämligen trenden att ”barn spelar roll” när vi studerar de män som är tveksamma till att stiga i graderna eller bland dem som säger helt nej. Män i åldern 46–55 år och män med hemmabarn är nämligen mer tveksamma (22 procent) än motsvarande kvinnor (18 procent). Fler män med hemmavarande barn säger också helt nej (21 procent), än vad motsvarande kvinnor gör, även om skillnaderna är små. Det är bara 17 procent av dagens kvinnliga mellanchefer som tackar helt nej till att stiga i graderna.

SLUTSATSERNA AV studien är att det är en myt att kvinnor inte skulle vara lika intresserade som män av att stiga i graderna. Alla formella hinder tycks vara borta och vi ser stora och många öppningar och väsentliga attitydförändringar både hos kvinnor och män, vilket banar väg för kvinnornas fortsatta marsch mot näringslivstoppen. Det kräver dock att företagsledningarna aktivt börjar arbeta för att stävja grabbkulturen, hindra dolda rekryteringsprocesser och i stor utsträckning göra sig av med mansklubbens dolda spelregler, och i stället synliggöra exakt vilka kompetenser, färdigheter och personliga egenskaper som krävs för toppjobben.

I takt med att en mer meritokratisk rekryteringsprocess blir allt vanligare går det helt enkelt inte att fortsätta att negligera den formella kunskap kvinnor har och den starka vilja de visar till att göra karriär. ■

Studien är en del av projektet ”Karriärens Hinder” som Monica Rensting driver tillsammans med Magnus Henrekson på Handelshögskolan i Stockholm. Den har finansierats av Axel och Margaret Ax:son Johnsons stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Strukturerna spökar i språket och politiken

ESSÄ/ Den moderna jakobinen. Noam Chomsky är outtröttlig i sin kritik av världens tillstånd. Han har utvecklat en teori som länge dominerade språkvetenskapen. Bakom både språk och politik finner han strukturer, som reducerar det individuella till ett exempel på en högre sanning. Det gör honom till en sällsynt hårdför idealist.

Detta är historien om huvudet som kom rullande över gatan. Det huvud som tillhört Berlioz. För bara några minuter tidigare hade den kände publicisten suttit på en bänk vid boulevarden, och han hade senare tänkt gå på författarföreningens möte. Men Annouschka hade spilt solrosolja på trottoaren, och just där rutschade Berlioz till och föll med sprattlande ben. Sedan kom spårvagnen rusande på sina smala hjul. Varför dog stackars Berlioz? För att det finns "en entydig plan utarbetad för en någorlunda lång tid framåt", heter det i Michail Bulgakovs roman *Mästaren och Margarita* från 1940 – den vackraste och roligaste beskrivningen av livet i Moskva mellan revolutionen och andra världskriget. Den noggranna planen har djävulen själv satt på pränt i begynnelsen. För tillfället heter djävulen professor Volland och på boulevarden talar han som en tysk turist, trots att han behärskar alla språk – de levande, de döda och de som ännu inte finns. I denna roman är djävulen inte den onde härskaren, utan sanningens företrädare: den ende som kan välja fritt inom möjligheternas grammatik, och hans syntax är alltid riktig.

Ungefär samtidigt som djävulen kom till Moskva för att inleda en andlig revolution genom att rensa upp bland de många hycklarna, nyfikna hyresvärdarna och medelmåttiga författarna, smög sig i USA en pojke genom Philadelphias centrum. Han skyndade sig till skolan och tillbaka hem, alltid samma väg, alltid så att många vuxna skulle kunna se honom. Han var rädd för att de andra pojkarna, de illasinnade skolkamraterna och högljudda sportfantasterna, skulle plåga honom som ansågs vara ett konstigt invandrarbarn från Ryssland. Hans biografer säger att denna förödmjukelse lade grunden till ett radikalt politiskt engagemang, vars officiella början var en uppsats om spanska inbördeskriget, som den tioårige Noam Chomsky publicerade i skolans tidning. Djävulen, som Michail Bulgakov hade låtit dyka upp i Moskva, skulle genast ha gjort sig av med sådana plågoandar.

Men den lille pojken – son till William eller Zev Chomsky, filologen som hade lämnat Ukraina 1913 för att inte behöva bli soldat i tsarens armé och som senare blev lärare i hebreiska – växte till sig och gick inte bara ut Central High School i Philadelphia, utan läste också språkvetenskap, matematik och filosofi vid University of Pennsylvania och Harvard University. Redan den första boken gjorde honom världsberömd. I *Syntactic Structures* (1957) lade Noam Chomsky grunden till sin teori om att alla språk bygger på samma struktur, att den stora planen existerar och att all utveckling av språket är förutbestämd. "What we 'know', must be something deeper – a grammar – that makes an infinite variety of sentences possible." Den nya läran innebar en revolution inom humanvetenskapen, och inte bara där eftersom dess syftning var ännu större. Ty skulle det visa sig att den nya läran kunde bekräftas empiriskt, då skulle man faktiskt kunna röra vid andens eget stoft.

EN VISS DEL AV VETENSKAPEN, liksom en del av alla stora kulturella händelser, kommer alltid att tillhöra fantasin. Utan en viss utopisk överdrift tycks inga större vetenskapliga eller kulturella prestationer komma till stånd. En viss förlust av sinnet för reali-

Av
Thomas
Steinfeld
Litteraturchef på
Süddeutsche Zeitung

teter kan ha betydande konsekvenser för verkligheten själv. Men aldrig någonsin har den akademiska världen utvecklat så många och så omfattande fantasier som inom humanvetenskapen under perioden från mitten av 1950-talet till mitten av 70-talet. Dessa tjugo år var metodernas tid, och med varje ny metod förknippades ett löfte om minst ett stordåd, som snart skulle kunna uträttas om det bara funnes tillräckligt med pengar, tjänster och konferenser. Här ingick allt från emancipatorisk uppfostran till poesins grundlag och den cybernetiska världsformeln.

Men bakom löftena dolde sig panik. Ty metoderna utvecklades till följd av att humanvetenskaperna för första gången sedan sin tillkomst vid 1800-talets början kände sig hotade. De verkade sakna objektivitet, tycktes sakna samhällelig relevans och framstod helt enkelt som onyttiga. Metodologiseringen var humanvetenskapernas svar på utmaningen. Och ingen humanvetenskaplig disciplin gick då mer radikalt till väga än filologin – det gamla humanistiska universitetets numera ganska vissnade drottning. Filologin bildade inom sig själv ett nytt ämne, lingvistik eller allmän språkvetenskap, och detta nya ämne klippte omedelbart av banden till den gamla disciplinen. Framför allt fränsade den sig filologins elementära drivkrafter: kärleken till litteraturen och vördnaden inför kulturhistorien.

Noam Chomskys utkast till en ny vetenskap överträffade de flesta övriga metoderna. Den var inte bara anpassad till matematiska anspråk på formalisering, exakthet och fullständighet, utan var därtill anlagd som ett världsomfattande, slutet system. Fram till i dag försöker den med imponerande framgång att hävda sig såsom en humanvetenskap som lyckats överskrida gränserna till naturvetenskapen. Den generativa skolan inom lingvistik tycks äga vad sociologin med sina statistiska undersökningar och räknemodeller, vad den analytiska filosofin med sina sanningskriterier, vad historien med alla sina nära förbindelser med statsförvaltning och politik fortfarande och förgäves kämpar för. Den tycks inte behöva stå på humanvetenskapens bräckliga fundament och därigenom misstänkas för suddighet, godtycke och subjektivitet. Den blir inte behandlad som en bättre och i de flesta fall godartad form av galenskap.

NÄR NOAM CHOMSKY UTVECKLADE sin teori om den allmänna men gömda grunden till språket, grunden som själv alstrar sitt eget uppstigande till ytan, satte han sig upp mot det tankesätt som var förhärskande inom humanvetenskaperna i USA. Här härskade positivismen, övertygelsen att det som skall vara sant måste kunna bevisas på ett empiriskt vis, gärna med hjälp av experiment eller fältforskning. Visserligen överträffar han alla positivistiska mått av exakthet och verifiering genom att mer eller mindre framgångsrikt härma matematikens sätt att uttrycka sig. Men för själva fundamentet hos Noam Chomskys lära – "the innate structures" som sägs vara medfödda i varje människa, som påstås vara inritade i hjärnans *hardware* och som inte bara gör att alla språk i grunden är lika, utan också att varje småbarn kan identifiera en mening – saknas varje form av bevis. I stället är tanken en gammal gengångare, som har sitt ursprung inte minst i en tysk miljö: en spekulation med rötter inom den idealistiska filosofins tradition.

kvar i Europa. Sedan flyttar de till USA, där dessa stora filosofiska system under en viss tid fortsätter att ticka som små helvetesmaskiner under emigranternas långa, gråa rockar. Men så snart de lämnar de inre kretsarna, uppstår intellektuella rörelser. Till sist förlorar de sin exklusivitet och sin kraft genom att de börjar historisera sig själva.

Så har det gått för de flesta stora europeiska teorier som blev Förenta staternas intellektuella import, och framför allt för dem som krävde det yttersta av formell exakthet och objektivitet. Humanvetenskapens försök att härma naturvetenskapen eller åtminstone ingenjörsvetenskapen slutade i en oändlig rad av brutna löften. Kybernetiken finns i praktiken inte kvar och dess tidiga protagonister, till exempel Norbert Wiener eller John von Neumann, har blivit förflyttade från framtidsvetenskapens stora scen till rekvisitarummet för begagnade utopier. Artificiell intelligens, ett gemensamt projekt för kommunikationsteori, informationsteknologi och språkvetenskap, heter visserligen fortfarande så, fast alla vet att även det mest lyckade resultatet aldrig kommer att ha någonting med intelligens att göra. Strukturalismen är nerlagd, och på de dammiga golven dansar vetenskapshistoriens nihilistiska möss. Men Noam Chomskys lära har bestått under alla dessa år, om än mer och mer begränsad till den egna disciplinen, alltså lingvistik. Där har den till och med överlevt humanvetenskapens förfall från global orientering till expertvetande.

Noam Chomskys lära har aldrig varit en vetenskap för alla. Den byggde från början på en mycket krävande och alltså mycket exklusiv kunskap, och när den spred sig över den västliga världen, när epigonerna erövrade flertalet av professorstjänsterna i lingvistik, inte minst i Sverige, så skedde det med permanent stöd och under ständig uppsikt från teoribakgrunden. Än i dag liknar transformationsgrammatikens arbetssätt inom den akademiska världen en kaderorganisation, och den kämpar så som bara den enda sanningens ställföreträdare brukar kämpa. Striden står med konkurrerande metoder såsom positivismen, liksom med avviker ur de egna leden såsom den generativa semantiken. Varje gång förs konflikten som om det inte gällde att överbevisa, utan om att förintä motståndaren. Till och med organisationens fortbestånd säkras som hos en kader: vartannat eller vart tredje år undergår teorin en totalrenovering, som tvingar alla epigoner att gå på gång vända sina blickar mot centralen. Och vart tionde eller femtonde år kommer en helomvändning. Det skedde exempelvis 1981, när Noam Chomsky publicerade *Principles and Parameters* och ersatte alla grammatiska beskrivningar med ett register av beslutsmöjligheter. Det skedde i slutet av 1990-talet, när han kom med ett så kallat minimalistiskt program för att visa att de flesta grammatiska beskrivningar eller förklaringar är onödiga och överflödiga. Varje omvändelse har kostat, räknat i antalet följeslagare och publicistisk betydelse; varje gång försvagades lärans ställning inom humanvetenskapen. Men än finns läran kvar och än är det bara ett fåtal anhängare av transformationsgrammatiken som över huvud taget är beredda att lyssna till lärans kritiker.

UNDER SAMMA TID och i samma utsträckning som den lingvistiska teorins betydelse krympte, växte Noam Chomskys rykte som oppositionell tänkare. Sedan 1969, när han publicerade boken *American Power and the New Mandarin*, framträdde han som politisk aktivist, som en outtröttlig författare, talare och demonstrant för fred och samförstånd och mot kapitalismen och framför allt mot USA.

I denna första bok, som likt många kommande är en lös samling av föredrag och uppsatser, beskyller han den amerikanska "eliten" för att frivilligt ha undergått en hjärntvätt för att slippa se det djupt omoraliska i Vietnamkriget. Alltsedan dess har han inte missat ett enda världspolitiskt tillfälle att få uppträda och diskutera geopolitik. Lika enkla och föga genomtänkta som hans åsikter ibland är, lika överväldigande brukar hans framställningar vara – enbart genom omfattningen av det material han samlat ihop under sitt intensiva tidningsläsande. Inget politiskt mord i Östtimor, ingen dold amerikansk finansiering av någon shiitisk motståndsgrupp, inget möte mellan brasilianska biskopar som oroar sig för mediernas frihet, undgår hans uppmärksamhet. Alltid lägger han fram noggranna planer för en överskådlig tidsrymd – fast denna gång handlar det inte om de egna, utan om motståndarnas planer.

**Även om
kravet på
matematisk
formalisering
inom språk-
vetenskapen
strider mot
förnuftet,
har det fått
ett ökat förnuft
till följd.**

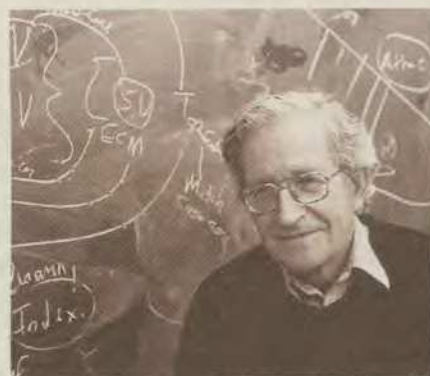
Noam Chomsky betecknar sig själv som "anarkist" och säger att han blev det redan under tonåren för att sedan aldrig ändra uppfattning. "Anarkist" betyder i det här sammanhanget inte bara motstånd mot nationalstaten och dess institutioner, mot kapitalet främst i gestalten av storföretag, mot imperialismen och mot mediernas beroende av företag och politiska partier. "Anarkist" betyder här också avsaknaden av en explicit politisk teori. Noam Chomsky är en modern jakobin. Han vägrar att diskutera enstaka motiv, intressen eller ens personer, han är ointresserad av individers kultur, historia och erfarenhet – ty allt som driver dem är redan inskrivet i institutionerna som de måste tillhöra. Det gör att meningsskillnader inte kan finnas, det finns bara sanning och lögn, rätt och fel. Därför liknar alla hans politiska böcker varandra, därför antar de formen av gigantiska kataloger av brutala misstag, därför älskar han ord som "atrocities", "murder" och "massacre". Hans uppsatser följer litanians logik, och litanian har alltid samma innehåll: skandal, skandal, skandal.

Det är sällan man läser någonting riktigt förvånansvärt i dessa artiklar. De flesta för fram politiska föreställningar, som delas av många inom den före detta vänstern och som fortfarande är väl förankrade på tidningarnas kultursidor, i akademiska institutioner eller inom de socialdemokratiska ungdomsorganisationerna. Visserligen har politikens skandalisering till följd att Noam Chomsky gärna överdriver – som när han påstår att Förenta staternas egentliga syfte är att skapa minimala enheter bestående av en människa och en tv-apparat. Eller när han reducerar de två miljoner människor som dog till följd av de röda khmerernas terror i dåvarande Kampuchea, till "executions numbered in the thousands" som åtminstone till en del utfördes för att amerikanerna försökte svälta ut landet. Eller när han, som i sin senaste bok *Media Control*, kräver kurser i intellektuellt självförsvar, så att äkta demokrater kan försvara sig mot manipulationer och hjärnkontroll.

Men det är inte överdrifterna som gör Noam Chomsky till en tvivelaktig politisk tänkare, det är själva behovet av skandaler. Ty under detta behov finns en djupstruktur: den idealistiska, ja till och med kantianska tron på en i princip välorganiserad värld, där varje avvikelse är en förvrängning som måste rättas till. Skandalernas andra sida är den eviga freden, en universell grammatik, som korrumpas och förfalskas genom politikens och kapitalets onda karaktär. Noam Chomskys enorma popularitet beror alltså inte enbart på att han skulle vara den ende amerikan som radikalt talar emot den nya världsordningen, utan snarare på att han är en nästan gammaleuropeisk fundamentalist, som råkar ha förklätt sig till amerikansk gatuprophet. Snarare än en europeisk amerikan – sådana finns många, från Judith Butler över Michael Walzer till Susan Sontag – är han en amerikansk dissident. Han är en dissident inom fångelsemurar som inte består av mur och järn, utan av ett djävulskt, mer eller mindre centralstyrt samförstånd mellan politik och kapital. Med all rätt har den israeliska filosofen Avishai Margalit därför kallat Noam Chomsky "the Devil's accountant". Och det betyder också: ett sändebud, en gengångare från en försvunnen värld, där system och sanning ännu gällde som hedersord.

PROFESSOR VOLAND, DJÄVULEN, den andliga världsrevolutionens strateg och mästare, har ännu en följeslagare: en svart katt, stor som en galt. Katten är anden, som håller samman sina båda kompanjoner. Noam Chomsky har en likadan katt gående bredvid sig eller snarare: gående i honom. Denna katt är ryktet, berömmelsen, det internationella erkännandet, reputationen. Ingen levande författare blir oftare citerad; på den eviga citatlistan ligger han på åttonde plats, efter Sigmund Freud, men före Hegel och Cicero. Han brukar dyka upp i lätttexter och på skivomslag för rockgrupper som Bad Religion och Pearl Jam. Denna berömmelse är av alldeles modernt slag: hans rykte har vuxit horisontalt, eftersom kändskapet kommit att bilda ett system i sig självt, där man kan flytta ett rykte från ett område till ett annat utan att kompetensen skulle ifrågasättas. Noam Chomsky

må vara en partisan, men han är en mycket privilegierad sådan. Ryktet skyddar honom. Och mer än om transformationsgrammatik eller om anarkism berättar detta rykte en lika enkel som rörande historia: om hur en av världens mest berömda vetenskapsmän lämnade den borgerliga tryggheten, tog på sig ett par gamla gymnastikskor – *sneakers* – och förbluffade världen med sin djärva tro.

Teoricentral.
Med jämna mellanrum reviderar Chomsky sin språk-teori.

Foto: Hulton/
All Over Press

Alla känner allas smärta hela tiden

Att gråta ut och öppet visa sin sorg är obligatoriskt i den nya terapikulturen. Och de motigheter som förr ansågs höra livet till, blir i dag föremål för specialistomsorger. Ovanor har blivit sjukdomar. Men det gör oss knappast friare eller starkare.

WOODY ALLEN REAGERADE tidigt med ironi. Redan för något kvartssekel sedan, jag tror det var i *Annie Hall* (1977), hade han en scen där huvudpersonen (han själv) var ute på dejt med en kvinna som säger: "Häromveckan hade jag mitt livs första orgasm, men när jag berättade om den för min psykoanalytiker förklarade han att det var fel sort."

Fjölårsfilmen *Anger Management* förhåller sig betydligt mer ambivalent till terapeutvåldet. När den timide affärsmannen, spelad av Adam Sandler, efter diverse missförstånd blivit dömd till att gå en kurs för att lära sig hantera sina aggressiva impulser och då konfronteras med den hetsige terapeuten (Jack Nicholson), är det visserligen meningen att vi ska skratta. Men till slut visar det sig att det är hans egen flickvän som satt dit honom: hon tycker i själva verket att han är på tok för hämmad, och har listigt räknat ut att en konfrontation med Nicholsons rollfigur ska tvinga honom till en större expressivitet.

Också den här filmen skämtar alltså med terapitänkandet, men bekräftar ändå föreställningen att känslor är något som ska läras in och hanteras på alldeles bestämda vis. Går man in på nätet, kan man dessutom konstatera att den terapeut som fungerade som sakkunnig när filmen gjordes – han heter George Anderson – på fullaste allvar bjuder ut en cd-rom: "Control your anger in privacy. No expensive seminars. Only 39.95 dollars." Dessa populärkulturella associationer infinner sig osökt när man läser *Therapy Culture* av Frank Furedi, professor i sociologi vid University of Kent i England.

DET SENASTE DECENNIET eller så har känslor kommit att spela en allt större roll, även (ja, framför allt) i offentligheten, detta också i länder som England som tidigare varit kända för en kultur

Av
MERETE MAZZARELLA

THERAPY CULTURE Cultivating Vulnerability in an Uncertain Age

Frank Furedi

Routledge, 2003 (256 s.)

THE TYRANNY OF HEALTH Doctors and the Regulation of Lifestyle

Michael Fitzpatrick

Routledge, 2001 (192 s.)

präglad av behärskning och återhållsamhet, britternas berömda "stiff upper lip". Ett exempel så gott som något är naturligtvis de intill hysteri gränsande kollektiva sorgeyttringarna efter prinsessan Dianas död sensommaren 1997. Inte minst offentliga personer förväntas i dag visa sina känslor offentligt. Medan den amerikanske senatorm Edmund Muskie 1972 fick avbryta sin kampanj för att bli demokraternas presidentkandidat därför att han grät i tv (ett så kallat "Muskie moment"), kniper både Tony Blair och George Bush i dag mediala poäng på att visa sig tårögda. Som när Blair i ett tal tackade sin egen far. Eller när Bush svor presidenteden. Och efter terroristattacken. Och hos Oprah Winfrey i tv.

Bill Clinton hade för sin del för vana att se fatiga, arbetslösa, anhöriga till olycksoffer och alla sorters olycksbarn i samhället djupt i ögonen,

trycka deras händer och säga: "I feel your pain" – "Jag känner din smärta."

Att det numera finns normer för känslouttelse – normer som inte får brytas – framgår tydligt av hur brittiska medier efter prinsessan Dianas död gick ut hårt mot både drottningen och prins Charles därför att dessa inte visade upp sin sorg för allt folket. Prins Charles fick dessutom höra att han var en försumlig, för att inte säga patologiskt dålig far därför att han vid begravningen inte kramade om sina söner. (I Sverige har ju för övrigt riksförbundet Bris nyligen kommit med en rapport, där man uttryckt sin oro över att barn på landet kan misstänkas fara illa därför att deras föräldrar inte kramar om sina barn lika ofta som föräldrar i stan.)

I de här sammanhangen, liksom i Woody Allens film, är det terapikulturen som bestämmer vilka känslor som är de rätta, och terapikulturens expansion framgår redan av det faktum att det i dagens USA finns fler terapeuter än bibliotekarier, brandmän eller brevbärare och dubbelt så många terapeuter som tandläkare eller farmaceuter.

Ett av Furedis intressantaste resonemang tar sin utgångspunkt i den fruktansvärda olyckan i byn Aberfan i Wales 1966, när en koltipp rasade över skolan. Inte mindre än 116 barn och 28 vuxna miste livet. Ingen av de överlevande krävde ersättning för psykiskt lidande. Efter två veckor tog skolgången vid igen för de överlevande barnen, eftersom man ansåg att det var viktigt att de fick annat att tänka på än sin förlust. *The Times* rapporterade att byborna på ett beundransvärt sätt klarade sig utan externa hjälpinsatser, och efter ett år uppgav en psykolog från universitetet i Wales att barnen verkade harmoniska och välanpassade.

I dag skulle en motsvarande katastrof hanteras på ett helt annat vis. Krisgrupper skulle upprät-

Den konfektionssydd sorgen. Britternas styva överläpp är ett minne blott. Folket sörjer prinsessan Diana offentligt enligt påbjuden ritual.

Foto: Reuters/Scanpix

tas, terapeuter strömma till. Man skulle ta för givet att varenda överlevande var djupt traumatiserad och märkt för livet. Varje ansats hos byborna att själva försöka hantera situationen, att söka stöd hos varandra snarare än hos utomstående och professionella, skulle föranleda huvudskakningar.

Mycket riktigt har man på senare år börjat omtolka Aberfankatastrofen genom terapikulturens glasögon: forskare har fullt sjå med att förmå de överlevande att uppfatta sig själva som traumatiserade. En av Furedis huvudpångar är att man härmed inte alls befriar dem, utan tvärtom låser fast dem: det grundläggande problemet med terapikulturen är nämligen, enligt hans mening, att den ingalunda – som den så gärna vill göra gällande – tjänar vår självutveckling, utan i stället snarare begränsar oss genom att uppmuntra oss att se oss själva som i grunden maktlösa: evigt utsatta, evigt sårbara.

Det är inte bara det att det i dag finns en helt ny dramaturgi för våra möten med katastrofer. Det är också det att alla de utmaningar och kriser som tidigare en gång för alla ansågs höra till ett normalt människoliv, allt vad besvikelser, misslyckanden och sorg heter, nu har kommit att betraktas som sjukdomstillstånd. Här har vi, enligt Furedi, förklaringen till att vi ständigt får höra att fler och fler – också barn – lider av stress och depression.

I en brittisk undersökning för några år sedan framkom att så små barn som åttaåringar känner sig stressade, både av sina relationer till omgivningen och av skolan. "Detta är verkligen bekymmersamt, för hade man frågat åttaåringar om stress för tjugo år sen hade de inte vetat vad det var frågan om", sade psykologen som gjort undersökningen. Men detta visar ju, som Furedi konstaterar, inte något annat än att den terapeutiska

terminologin numera är så utbredd, att minsta barn behärskar den.

Här har vi, kunde man från svensk horisont tillägga (och på den här punkten vill jag gärna uttrycka mig försiktigt), kanske åtminstone en delförklaring till de skyhöga sjukskrivningssiffrorna. I Storbritannien steg enligt uppgift antalet människor som uppfattade sig själva som sjuka med 40 procent mellan åren 1985 och 1996 och i åldersgruppen 16 till 19 med häpnadsväckande 155 procent. Det är knappast så att människor har någon inre drift att ses, och se sig själva, som sjuklingar, men om de systematiskt erbjuds en eller annan diagnos som sägs förklara en eventuellt bristande förmåga att hantera de problem tillvaron ställer dem inför, ligger det förstås nära till hands att allt fler börjar betrakta sig själva som vårdbehövande.

Furedi kommer inte in på läkemedelsindustrins roll i sammanhanget, men faktum är ju att det i högsta grad ligger i dess intresse att betrakta all mänsklig oro som medicinskt behandlingsbar. För fem-sex år sedan fick svenska allmänläkare reklam för ett preparat som de förväntades skriva ut till människor som oroade sig inför en stortentamen, en fastighetsaffär eller helt enkelt inför uppgiften att ställa till med släktkalas. Som om något av detta vore något att medicinera.

I DAG STÄLLS DET allt oftare en sjukdomsdiagnos på sådant som förr helt enkelt uppfattades som dåliga vanor. Således talar man numera inte bara om alkohol- och drogberoende, utan också om sex- och spelberoende. Den i och för sig berömvärda principen är att ingen ska dömas, att alla ska bemötas med empati och respekt. Men när man på det här sättet befriar individen från all skuld, innebär det också att man samtidigt befriar vederbörande från allt personligt ansvar.

AXESS RECENSERAR

Generalissimo
Jonathan Fenby

Assignment Shanghai
Jack Birns
s. 41

Ny forskning ger en ny, mångfacetterad bild av Chiang Kai-shek i den första biografen på mer än 30 år. Monica Braw förundras över en inkompetent general, som icke desto mindre har betytt oerhört mycket för det land han till sist förlorade. I en ny fotobok visas tidigare censurerade bilder från Kina före kommunismen.

Blood Brothers
Bertil Lintner
s. 42

Asiens organiserade brottslighet sägs vara ett ännu allvarigare hot mot säkerheten i världen än vad den gamla kommunismen någonsin var. Tomas Larsson ställer sig tvivlande och pekar på de problem som uppstår då man definierar kriminalitet som ett säkerhetspolitiskt problem. En risk är att värden som demokrati, mänskliga rättigheter och rättssäkerhet sätts på undantag.

Isaac Newton
James Gleick
s. 43

Visst var Newton ett geni, men framför allt var han rätt man på rätt plats vid rätt tillfälle. Han gav den moderna vetenskapen dess form när det som bäst behövdes. Anders Sandberg läser en ny biografi som undviker de givna fällorna.

Le luxe éternel
Gilles Lipovetsky
& Elyette Roux

Le prix de la vérité
Marcel Hénaff
s. 45

Redan på stenåldern strävade människor efter lyx, tror man, men i dagens samhälle har lyxen en delvis annan funktion, om man får tro de franska tänkare som angriper ämnet ur olika perspektiv i nya böcker. Lisa Irenius funderar kring värde och ovärderligt i en tid då allt fler törstar alltmer efter erkännande.

The History of
Scepticism From
Savonarola to Bayle
Richard Popkin
s. 46

Denna bok, menar Henrik Lagerlund, hör till dem som förändrar vår historiesyn. Med nytt ljus över det moderna tänkandets framväxt spelar munken Savonarola en framträdande roll.

Hur ska då den här utvecklingen förstås? Till någon del har den väl att göra med könskampen. Den nya normen för känslomässiga uttryck kan ju sägas vara kvinnlig i vedertagen bemärkelse, medan den traditionella mansrollen vid det här laget har blivit grundligt misstänkliggjord. Det har också att göra med sekulariseringen: varken lidande eller vad man förr brukade kalla karaktärsstyrka tillmätts i dag någon andlig eller ens moralisk mening.

Kyrkan har på många håll förhållit sig anpassligt till sekulariseringen, eller som en före detta engelsk ärkebiskop en smula uppgivet har formulerat det: "Kristus Frälsaren har blivit Kristus Terapeuten."

Ytterligare en förklaring – och kanske den viktigaste – är att politiken (det vi ännu på 1900-talet förstod med politik) förefaller ha spelat ut sin roll. Politiken representerar inte längre någon lidelsefull kamp mellan olika visioner och idéer, till exempel mellan tron på den fria marknaden och tron på radikal revolutionär förändring, utan den har, som Furedi uttrycker det, gått i förtidspension och blivit management. I stället för att satsa på ekonomisk hjälp eller rejäla sociala omdaningar satsar man på terapi.

Regeringen Blair har förklarat att jämställdhet inte nödvändigtvis är en fråga om löner, utan även om självkänsla. Hemlösa kvinnor i England har erbjudits aromaterapi. Unga föräldrar i karriären erbjuds inte kortare arbetstid eller hjälp med barnpassning, utan kurser i stresshantering. I januari i år rapporterade *The New York Times* att president Bush fattat beslut om att satsa en och en halv miljard dollar på en kampanj som ska heta Healthy Marriages, Sunda Äktenskap, och som är avsedd att få i första hand mindre bemedlade amerikaner att dels gifta sig, dels förbli gifta.

Nej då, det är ingalunda tänkt att dessa fattiga ska få pengar. Det är tänkt att de ska få kurser, i kommunikation och i konflikthantering. Det är tänkt att de ska lära sig att tala med varandra om sex och barnuppföstran. Och om pengar. Om de pengar de inte har, närmare bestämt. Underförstått är givetvis att sunda äktenskap är av det heterosexuella slaget. Kampanjen är tänkt att inför valet i november stärka presidentens stöd i de konservativa kretsar, som är upprörda över att vissa delstater inte bara tillåter registrerade partnerskap mellan homosexuella, utan också regelrätta äktenskap. Det står fullständigt klart att inte så mycket som en cent av kampanjpengarna kommer att gå till något gay-par.

I DAG UPPMANAS SKOLORNA att lära barnen få kontakt med sina känslor och benämna dem, men man kan med Furedi fråga sig om det inte i grund och botten är mer än lovligt beskäftigt, rentav integritetskränkande, att åta sig att lära andra människor hur de ska benämna sina känslor. Och när brottslingar döms till terapi, kan man fråga sig om inte terapi är mer integritetskränkande än ett hederligt gammaldags fängelsestraff.

Terapikulturen handlar alltså också i hög grad om manipulation, om att utöva makt med silkesvantar, det vill säga utan att det märks att det är fråga om maktutövning och framför allt utan att vara öppet auktoritär. Terapikulturen är makt med bekymrad snarare än hotfull uppsyn. Den skaffar sig insyn i människors liv genom att ifrågasätta deras förmåga att ta vara på sig själva, eller ta vara på sig själva med hjälp av sina närmaste.

De informella nätverken vill terapikulturen

ersätta med experter, vilket gör att de informella nätverken försvagas. Det är också betecknande, menar Furedi, att terapikulturen misstänkliggör de intima relationerna. Under terapikulturens inflytande har hemmen kommit att te sig farligare än gatan, ty i hemmen hotar numera ständigt kvinnomisshandel, incest och pedofili. Om inte annat så är varje familj numera utsatt för misstanken att den är dysfunktionell.

En bok som mycket övertygande bekräftar Furedi på just den här punkten är den brittiske allmänläkaren Michael Fitzpatrick's *The Tyranny of Health*. Fitzpatrick oroas av, och protesterar med våltalig ironi mot, att läkare (inte minst just brittiska allmänläkare) i dag förväntas utöva en så omfattande kontroll över sina patienters liv, att

**Terapikulturen
handlar alltså
också i hög grad
om manipulation,
om att utöva
makt med
silkesvantar.**

de förväntas predika motionens välsignelser och rökningens vådor – som om det fortfarande funnes någon enda människa i västerlandet som inte vet att rökning är skadlig! – och ha synpunkter på människors sätt att uppföstra sina barn och utöva sitt sexualliv. Ja, det har till och med framförts önskemål om att allmänläkare rutinmässigt ska fråga samtliga kvinnliga patienter om de varit utsatta för misshandel.

Samtidigt som människor blir allt friskare, uppmannas de i dag att ständigt oroa sig för sin hälsa. Och denna hälsa uppfattas nu inte längre som ett medel, en förutsättning för ett verksamt och meningsfullt liv, utan den har i stället blivit ett självändamål, en mening i sig. Den politiska uppgivenheten har gjort den egna kroppen till det enda område i världen som individen fortfarande kan påverka. Medellivslängden har stigit och stigit, men i stället för att nu fråga sig hur man kan lägga liv till åren tycks man fortfarande till varje pris vilja lägga år till livet.

Det yttersta resultatet av allt detta är – det är Furedi och Fitzpatrick eniga om – en långt gående passivisering. Risker är inte längre något vi oförvåget tar, utan något vi motvilligt utsätter oss för: terrorism, börskrascher, cancerframkallande substanser, ekologiska katastrofer.

En förklaring till att politiken har spelat ut sin roll – om den nu verkligen har det – får antas vara att vi i globaliseringens tecken uppfattar att problemen är så överväldigande, att våra politiska handlingar ändå inte skulle kunna lösa dem. Också de skyhöga talen för sexuella trakasserier och mobbning på arbetsplatserna har, enligt Furedi, med terapikulturen att göra. Vi tror helt enkelt inte längre på fackligt arbete eller på kollektiv mobilisering överhuvudtaget, utan vi söker rent individuella lösningar, och den närmast till hands liggande individuella lösningen i dag är att tänka på sig själv som offer. Att man är ett offer – för mobbning, sexuella trakasserier eller någon annan form av diskriminering – är dessutom inte längre något som behöver bevisas. Det räcker med att man säger att man känner eller upplever att man blivit kränkt. Och medan det förut, åtminstone när det gällde könsdiskriminering, var kvinnor som klagade, kan det i dag uppenbarligen lika gärna vara män.

För några år sedan fäste jag mig vid en notis i engelska *Observer* om att män börjat klaga över hur de framställdes i reklamen. En advokatbyrå hade gjort reklam för sina skilsmässotjänster med slagordet: "Alla män är svin!". Jeansmärket Lee hade kört med en reklam som visade en man liggande naken på magen medan en kvinna står bredvid, i färd med att köra in en stilettklack i hans skinka. En läskedrycksreklam hade visat en kvin-

na som säger: "Nu har jag gjort mig av med en massa överflödigt fett!", varpå hennes väninna svarar: "Så du har äntligen haft vett att göra slut?".

VAD SKA MAN Egentligen säga om detta? Å ena sidan kan man naturligtvis tycka att det är sorgligt att den enklaste vägen till jämlikhet förefaller vara att kränka båda könen i tur och ordning. Å andra sidan kan man kanske tycka att det är synd att också män har börjat se sig som offer.

Det måste visserligen understrykas att det verkligen inte är svårt att formulera invändningar mot Furedis bok. Den är på många sätt illa skriven. I stället för att stegvis bygga upp ett resonemang, formulerar den sin tes redan i början och tvingar den sedan hårdhänt på läsaren genom att upprepa och upprepa den i ett allt gällare röstläge. Den tycks över huvud taget inte vilja veta av invändningar eller ens nyanseringar.

Där Furedi menar att makthavarna föredrar att vi uppfattar oss själva som sjuka, menar ju Fitzpatrick att vi till varje pris måste se till att vara friska. Båda har väl i och för sig rätt – ja, man kan säga att deras resonemang är två sidor av ett och samma mynt – men båda kunde ändå med fördel ha fördjupat sina resonemang.

En del av exemplet är klart överdrivna eller på annat sätt orimliga. När Furedi ironiserar över alla nya diagnoser som numera står till buds, gör han sig också lustig över diagnosen dyslexi. Han tar med all rätt avstånd från den förenkling, som ligger i tendensen att söka alla förklaringar till våld i de emotionella förhållanden som rådde under våldsmännens barndom – oavsett om våldsmännen nu råkar vara talibaner eller amerikanska gangstrar. Men av bara farten slänger han ut barnet med badvattnet och avfärdar också den trots allt ganska rimliga tanken att våld kan föda våld.

Ändå är det svårt att komma ifrån att han – och Fitzpatrick – förefaller ha rätt i att den rådande tidsandan, just genom sin envetna betoning på individens rätt till självförverkligande, på ett paradoxalt sätt snarare är ägnad att få oss att krympa än att växa. En svensk författare som är en bättre skribent, och som osökt kan läsas som givande dialogpartner till Furedi, är Göran Rosenberg. I sin uppmärksammade essäbok *Plikten, profiten och kosten att vara människa* formulerar han tanken att vi borde bejaka ett helt annat beroende än det som består i att vara klienter, nämligen det som består i att vara en medborgare, samhällsmedborgare beroende av andra samhällsmedborgare. Vi borde inse att rättigheter ständigt förutsätter skyldigheter, att vi rentav borde lära oss att bejaka det urgamla begreppet plikt.

Man kan fråga sig om det finns något begrepp som terapikulturen så eftertryckligt har lyckats göra upp med som just plikten. Den affisch med muminpappan i hängmattan och texten "Plikt-känsla är bara hämningar", som jag kommer ihåg från min studietid på 1960-talet, och som då ännu kändes en smula utmanande, skulle i dag bara vara trivial. Men Rosenberg hänvisar till Cicero: "Plikter uppstår ur människans förmåga att föreställa sig ett liv före och efter detta, och därmed förmågan att inte bara handla för att bevara sig själv (vilket är förmågan hos varje djur) utan också förmågan att handla för att bevara något som sträcker sig utöver och bortom det egna livets gränser (vilket är en unikt mänsklig förmåga)". Pliktkänslan, kunde man säga, förlänger i grund och botten våra liv mer än preventiva medicinska åtgärder.

Generalen som förlorade Kina

GENERALISSIMO

Chiang Kai-shek and the China He Lost

Jonathan Fenby

Free Press, 2003 (592 s.)

ASSIGNMENT SHANGHAI

Photographs on the Eve of Revolution

Jack Birns

University of California Press, 2003 (144 s.)

DEN 24 OKTOBER 2003 dog Madame Chiang Kai-shek, Meiling Soong, 106 år gammal. Hon var en av huvudpersonerna i Kinas dramatiska historia under större delen av 1900-talet. Hade det inte varit för hennes kampanjer, skulle USA kanske aldrig ha känt att det fanns något Kina "att förlora", som det hette på den tiden.

Redan på 1800-talet inleddes Kinas sönderfall. Utländska stormakter tilltvingade sig rättigheter där, och uppror, inte minst det stora Taiping-upproret 1850-1864 med 20 miljoner döda, undergrävde Manchudynastiens maktställning. Boxarupproret år 1900, som riktades mot utländska makters inflytande, slogs ner av utländska trupper. För detta fick kejsarmakten betala dyrt, både ekonomiskt och politiskt.

När den treåriga Pu Yi besteg tronen 1909, hade kraven på förändringar spritt sig i vida kretsar. Intellekтуella ropade på modernisering av hela samhället. En av dem var Sun Yat-sen, som lanserade mottot "Nationalism, demokrati och folkets levebröd". Han grundade Kuomintang (KMT; Nationalistpartiet). Det blev en av de tre huvudaktörerna under kommande decennier. De två andra var kommunistpartiet och Japan.

Den borgerliga revolutionen 1911, när Pu Yi avsattes, innebar endast att general Yuan Shikai, som hade egna kejsarambitioner, tog över en stat han inte hade förutsättningar att regera, men han dog av blodförgiftning redan 1916. I städer som Shanghai frodades vid denna tid hemliga sällskap, studiecirkel, brottsyndikat, politiska och militaristiska grupper bland oändligt rika och oändligt fattiga. De sistnämnda kom i en ständig ström från den ofta svältande landsbygden, där krigsherrar härjade.

DET VAR I SHANGHAI SOM Chiang Kai-shek gjorde sina första lärospår i konsten att göra revolution. Han hade som många andra unga kineser tillbringat någon tid i Japan, där han fått militärbildning. Nu brann han för sitt land. Med sina militära erfarenheter bildade han, liksom många andra, en trupp som attackerade representanter både för den centrala och den lokala makten. Hans anhängare var inte

enbart idealistiska, en del kom från brottsyndikaten, som behärskade stora delar av den myllrande storstaden.

Sun Yat-sen, som hade upprättat en egen regering i Guangzhou (Kanton) i söder, drömde om att ena hela landet och inbjöd Chiang Kai-shek att ansluta sig till honom. Det blev början till ett långt, inte sällan stormigt samarbete, som slutade med att Chiang kunde göra sig till ledare för KMT efter Suns död 1925, trots att inre strider ständigt pågick. Sun hyllas sedan dess av både kommunister och nationalisterna som det moderna Kinas fader.

Under de decennier som följde, stäcktes alla förhoppningar om enighet. Inbördeskrig rasade mellan olika krigsherrar. Inom KMT rådde bitter fiendskap mellan olika fraktioner. Olika politiska uppfattningar lockade anhängare, inte minst kommunismen. 1932 inleddes de japanska erövringarna. Japan ville ha *Lebensraum*. Manchuriet i norra Kina blev målet, vilket ledde till att ett oerhört grymt krig drabbade stora delar av Kina. Det varade ända tills Japan till slut förlorade i andra världskriget 1945.

Under kriget med Japan sjöd den grundläggande konflikten mellan Kinas kommunistparti och KMT bara på sparlåga, men efter kriget koka-de den ofrånkomligen upp igen. Stunden för den slutgiltiga kampen om makten i Kina var kommen. När så kommunisternas seger föreföll oundviklig 1949, flydde Chiang Kai-shek med sina trupper, den kinesiska statskassan och de kejserliga skatterna till ön Taiwan, tidigare en japansk koloni, där han upprättade Republiken Kina.

Ingen kort resumé kan nöjaktigt beskriva detta halvsekel i Kinas historia. Japanska arméns framfart har ofta framhållits, inte minst massakern i Nanking, då kanske så många som 300 000 människor mördades under obeskrivligt grymma former. I Manchuriet och annorstädes hade Grupp 731 anläggningar där japanerna tillverkade biologiska och kemiska vapen. Dessa testades på fäng-

ar och användes mot civilbefolkningen. Hundratusentals giftbehållare lämnades kvar efter kriget och de förorsakar än i dag stor skada.

Därtill kommer att kineserna utövade ett närmast onämnbart våld mot varandra. Chiang Kai-sheks trupper var inget undantag. Den amerikanske fotografen Jack Birns, utsänd av sin tids främsta tidskrift, *Life*, tog bilder av vilka en del publiceras först nu i boken *Assignment Shanghai*. Tidskriftens ägare, Henry Luce, var en av dem som charmats av Madame Chiang Kai-shek. Att visa skakande bilder av hennes Kina, vare sig det gällde avhuggna huvuden eller uteliggare i Shanghai, tillät inte Luce.

JONATHAN FENBY, FÖRFATTARE och tidigare chefredaktör på *The Observer* i London och *South China Morning Post* i Hongkong, försöker i *Generalissimo* samla en bild både av Kina och Chiang. Det går naturligtvis inte i en handvändning; hans bok på nära 600 sidor väjer dock varken för de stora dragen eller de små detaljerna. Redan de inledande kartorna ger läsaren en försmak, liksom listan över "Dramatis Personae" som upptar 51 namn, inklusive ett antal maffiabossar. Fenby framhåller att detta är den första biografien över Chiang på trettio år, och att den grundar sig på ny forskning från bland annat Kina, Taiwan, Hongkong, USA, Storbritannien och Australien.

Forskningen kring Kinas 1900-talshistoria är sannerligen omfattande och har tidvis varit synnerligen politiserad. Chiang Kai-shek har nu varit död i snart 30 år och det bör därför vara möjligt att göra en mindre affekterad bedömning av hans gärning.

Han kom från ett inte helt fattigt hem – hans far var saltförsäljare – i den lilla byn Xikou i Zhejiang-provinsen. Xikou blev under nationalisttiden en ständig tillflyktsort för Chiang. Han byggde sig en stor anläggning där och drog sig ofta tillbaka dit när han kände sig förfördelad. Sedan lät han sig nådigt bjudas tillbaka till varhelst centrum råkade befinna sig för ögonblicket. För sådan var hans ledarstil: han var en maktbalansens mästare. Många gånger var han nära att förlora, men han lyckades alltid komma igen. Han skydde inga medel. Finanserna, en minst sagt krävande post, sköttes under lång tid av T. V. Soong, bror till Meiling och dessutom också till Sun Yat-sens änka Ailing.

Men de mänskliga kostnaderna fick det kinesiska folket bära. Soldaterna fick många gånger gå ut i strid utan att ens ha gevär. De civila var rön för vinden. En hel stad kunde med berätt mod brännas ner om det ansågs militärt nödvändigt. Samtidigt härjades landet upprepade gånger av svält. Miljontals människor dog.

Fenby framhåller vilken dålig general generalissimon var. Redan när Chiang deltog i grundandet av den berömda Whampoa-akademien i Guangzhou på 1920-talet (där en annan ledare var Zhou Enlai), satsades det mera på ideologisk utbildning än rent militär. Han hade föga begrepp om militär strategi, och vad värre var, han lämnade inte sina generaler ifred. Chiang

Situation Shanghai. Jack Birns bilder av uteliggare och missförhållanden i det prerevolutionära Kina censurerades i tidskriften *Life*.

Foto: Jack Birns/Time/All Over Press

kom ständigt med nya order från sin trygga reträttspunkt på distans, utan att ens veta hur läget vid fronten var just då.

Han var auktoritär och oförmögen att delegera. Han löste konflikter antingen genom att resa till Xikou och sura eller med vredesutbrott, som kunde sluta med att personen det riktades mot avrättades på fläcken. Utan tvekan kunde han deklarerat: "Jag är staten."

Chiang uppträdde gärna i nypressad uniform, och han krävde av sina generaler att de skulle ha renrakade huvuden och vara solbrända, så att de gav intryck av att just ha återvänt från slagfältet. Andra gånger var han elegant i malvafärgad kostym och matchande strumpor, men alltid rak som en eldgaffel i ryggen.

CHIANG KAI-SHEK LEVDE MED målet att en gång bli herre över hela Kina, också när han måste göra reträtt till Chungking i Sichuan. Hoppet och initiativen tog aldrig slut, hur politiskt inkorrekt de än var. Hans mest betydelsefulla stöd kom från USA. President Roosevelt sände honom två rådgivare, som i sin tur inte alls kunde dra jämt sinsemellan, flygesset Claire Chennault och general Joseph Stilwell. Deras uppfattningar om hur kriget skulle föras divergerade starkt och överensstämde dessutom inte med Chiangs. Inte heller diplomater eller andra amerikanska sändebud lyckades komma överens med honom. Trots att det amerikanska stödet mot slutet sinade, vilket ledde till en bitter debatt i USA om vem det egentligen var som "förlorade" Kina, var det tack vare USA som Chiang Kai-shek accepterades som en internationell statsman och hans Kina, det vill säga Taiwan, fick representera hela Kina i FN under organisationens första decennier.

Hade Chiang Kai-shek då inget annat mål än makten? Med fermitet lanserade han och Meiling en "New Life Movement". Nu skulle det kinesiska folket uppmuntras att vara konfucianskt moraliska och utöva spartansk renlevnad, vilket inkluderade rökförbud. Speciellt Meiling reste omkring och förkunnade den nya läran, men återvände om kvällarna till sitt gamla lyxliv. För Chiang var en bärande idé den nationalism som skulle göra Kina respekterat igen, inte längre ett offer för stormakternas nycker.

När inbördeskriget mot kommunisterna lett till att KMT förlorat praktiskt taget hela Kina, flydde Chiang i december 1949 till Taiwan. Där inrättade han en diktatorisk regim, som förtryckte den infödda befolkningen. Hans från fastlandet välkända hemliga polis var i full verksamhet mot alla oliktankande. Efter sin död 1975 vilar han i ett mausoleum.

Omdömena om Chiang har varit vitt skiftande. I sin hemby kallades han "envis, svartsjuk, taktlös, ilsknen och egoistisk". V. A. Stepanov, en av de sovjetiska rådgivare han emellanåt hade, skrev: "... till hans mest iögonenfallande egenskaper hör hans längtan efter ära och makt och hans hunger efter att bli Kinas hjälte".

De amerikanska rådgivarna var inte mildare. "Vinegar Joe" Stilwell kunde inte fördrå honom och kallade honom Peanut. Han stod inte heller ut med den rådande korruptionen och skrev en gång i samband med en kris att om den "bara var tillräcklig för att bli av med Peanut utan att fullständigt förinta fartyget vore det värt det".

Men president Roosevelt kallade Chiang "en man omöjlig att besegra [...] med stora visioner och stort mod". En tidig levnadstecknare, Pichon Loh, prisade hans "allvar, uppmärksamhet, inre lugn och målmedvetenhet", medan Sven Hedin sade att Chiang gav intryck av att vara "en per-

son med stor auktoritet, beslutsamhet och fast karaktär".

Det är ingen risk att någon av Fenbys läsare ska få uppfattningen att Chiang var en varm, medkännande och klok ledare. Trots det är Fenbys slutomdöme inte negativt. Han anser att den förkastelsedom som fälldes över Chiang efter 1949 inte tar hänsyn till vad han kallar Chiangs vitala roll när det gäller Kinas modernisering. Under nationalistregimen gjordes ansatser till att etablera en modern stats institutioner, den utländska territorierätten upphävdes, industri och finansmarknad byggdes upp, kommunikationer förbättrades, konst och litteratur levde upp, trots förföljelser. Här jämför Fenby med det som vidtog under kommunisterna. Han anser också att allt detta knappast skulle ha åstadkommit av partiet KMT förutan Chiang. Det är naturligtvis bara spekulationer, även om man i dag ofta hör sägas att den dynamiska utvecklingen i Shanghai under senare år tog vid där den hejdades 1949.

Chiangs tid hör inte enbart historien till. Hans slutgiltiga nederlag när det gäller att bli herre över hela Kina kommer förmodligen om några år, då Republiken Kinas befolkning får folkomrösta om huruvida de vill att deras land ska heta Taiwan, och därmed bli en egen stat utan någon ambition att erövrta Kina. Med sitt omfattande material, som grundar sig på mångsidig och delvis nyttiggänglig forskning, lär Fenbys mycket läsvärda bok säkert bli ett standardverk.

MONICA BRAW

Asiatiska skurkar med vänner i staten

BLOOD BROTHERS
The Criminal Underworld of Asia

Bertil Lintner

Macmillan, 2003 (470 s.)

BERTIL LINTNER ÄR UTAN tvivel den svenske journalist som kan Asien bäst, och hans nya bok om organiserad brottslighet i regionen är som väntat ett gediget journalistiskt hantverk. *Blood Brothers* bygger på närmare fem års forskning, och på 470 sidor levererar Lintner en oerhört faktatät beskrivning av Asiens mest inflytelserika kriminella organisationer och de ledande personligheterna i sammanhanget.

Här får vi möta kinesiska triader, japanska yakuza, thailändska chao pho, indonesiska preman och många andra kriminella typer från regionen. Deras ledargestalter tillhör den enorma underjordiska ekonomins maktbärare och som sådana har de ofta utvecklat nära, ibland symbiotiska band till de asiatiska staternas officiella representanter, i synnerhet polis, militär och säkerhets- och underrättelsetjänster.

Boken är indelad i åtta kapitel. Det inledande skildrar med utgångspunkt i ett porträtt av Shanghai under dess förrevolutionära storhetstid framväxten av organiserad brottslighet i Kina. De följande kapitlen behandlar den före detta portugisiska kolonin Macao, Japans yakuza, Rysslands mafiya, det sydöasiatiska fastlandet (Kambodja, Thailand och Burma), Indonesien, Australien och Stilla havets mininationer och, avslutningsvis, USA.

Vad som däremot saknas är ett avslutande kapi-

tel som knyter samman dessa skildringar från olika länder och resonerar kring vilka lärdomar som kan dras. Bokens 15-sidiga introduktion fyller inte denna funktion, utan är mer av en snabbpresentation av organiserad brottslighet på olika håll i Asien. Lintner lämnar, enligt mitt tycke, i alltför hög grad läsaren ensam att dra sina egna slutsatser.

Ett problem i sammanhanget är att de kriminella undervärldar som hamnat under Lintners lupp är så pass olikartade att vi har att göra med väsentligen väsensskilda fenomen, som endast, och knappast det, har det gemensamt att de kan kallas och har kallats "brottsliga".

Klart står dock att samarbete snarare än konflikt mellan statsmakt och organiserad brottslighet är ett centralt tema. Tack vare att Lintner på ett föredömligt sätt blandar historiska perspektiv med samtida reportage, tydliggörs samrörets historiska rötter, som bland annat står att finna i 1800-talets legaliserade opiumhandel och i 1900-talets nationalistiska och socialistiska revolutioner.

Och till skillnad från i Eric Hobsbawms klassiska studie *Bandits* från 1969, finns här inte minsta antydning till att romantisera de kriminella gängen och deras ledare.

Lintner beskriver till exempel hur 1900-talets stora kinesiska ledare – Sun Yat Sen, Chiang Kai-shek och Mao Zedong – sökte stöd hos Kinas triader och "secret societies" för att fullfölja sina politiska ambitioner. I det tumult som följde efter kejsarens fall var den organiserade brottsligheten en av de få institutioner, som "lyckades överleva den gamla ordningens kollaps", och den kunde därför växa sig stark i den nya ordan. Både nationalisterna och kommunisterna idealiserade triaderna och de hemliga samfundet som föregångare i det kinesiska folkets frihetskamp, dels mot manchuerna (qingdynastin), dels mot den japanska ockupationen. Mao Zedong noterade redan 1926 att triaderna hade stor potential som revolutionär kraft, allt som behövdes var politiskt ledarskap.

KAPITLET OM "piratrepubliken" Indonesien illustrerar hur auktoritära ledare kan använda sig av kriminella gäng i politiskt repressiva syften, ibland med spektakulära resultat. President Suharto anlätade ofta den kriminellt belastade, para-militära ungdomsorganisationen Pemuda Pancasila för att attackera politiska motståndare. Gruppen spelade en ledande roll i slaktandet av hundratals "verkliga eller inbillade kommunister" efter Suhartos maktövertagande 1965.

Suhartos fall åtföljdes av en liknande våldsspiral, om än i något mindre skala, i Östtimor, som ockuperats av Indonesien 1975. Efter folkomröstningen 1999, i vilken en majoritet östtimorianer röstade för självständighet, gick pro-indonesiska miliser bärsärkagång. Huvudstaden Dili totalförstördes och ett stort antal människor dödades, innan en FN-styrka ledd av Australien satte stopp för massakrerna. I stor utsträckning bestod milisgrupperna, som attackerade Indonesiens "fiender" i Östtimor, av småkriminella gangstrar, som utrustades och avlönades av den indonesiska militären.

Lintner betraktar den organiserade brottsligheten i Asien som ett synnerligen allvarligt hot mot den internationella säkerheten. Bokens avslutande mening slår fast att "China's blood brothers are part of the new world disorder, and pose a more profound threat to global security and stability than the bad old communists – Russian and Chinese – ever did". Det är en överdrift, men tankegången ligger i linje med politiska priori-

Värre än kommunister? Pirater i Syd kinesiska sjön hotar säkerheten, lokalt och globalt.

Foto: Jack Birns/Time/All Over Press

teringar i Washington DC och andra viktiga huvudstäder före den 11 september.

Sedan 1990-talets mitt har internationella nätverk av organiserad brottslighet i allt högre grad kommit att definieras som ett säkerhetspolitiskt problem, snarare än ett polisiärt. President Bill Clinton upphöjde 1995 den organiserade brottsligheten till ett hot mot den internationella säkerheten, och några år senare presenterade hans administration en "U.S. International Crime Control Strategy".

HURUVIDA DET ÄR EN KLOK manöver att omdefiniera hotets natur och dignitet på detta vis, är i högsta grad diskutabelt. Men Lintner problematiserar inte detta, och han spekulerar heller inte över dess eventuella konsekvenser i Asien, där enskilda länder som Thailand, och även den regionala samarbetsorganisationen ASEAN, har följt Clinton i spåren och deklarerat att organiserad brottslighet är ett säkerhetspolitiskt problem.

När man definierar hotet som allmänpolitiskt, innebär det att man rättfärdigar extrema åtgärder mot organiserad brottslighet. Detta kan i sin tur leda till att andra centrala värden, som demokrati, mänskliga rättigheter och rättssäkerhet, sätts på undantag. Så tycks ha skett i Thailand under fjolåret. Under perioden februari-mars mördades över 2 000 människor i Thailand, sedan premiärminister Thaksin Shinawatra förklarade krig mot den omfattande narkotikahandeln.

Regeringen hävdar att de allra flesta dödsfallen mördades av knarklangare, men Amnesty International och många andra bedömare misstänker att thailändska säkerhetsstyrkor ligger bakom mordvägen. De mest cyniska analytikererna undrade om inte "kriget mot droger" hade den effekten att de säkerhetsstyrkor, som sedan länge själva varit aktivt delaktiga i narkotikahandeln, plötsligt fick grönt ljus att eliminera opålitliga hantlangare och ouniformerade rivaler.

Denna episod finns inte med i Lintners bok, men något liknande inträffade även i Indonesien under tidigt 1980-tal, då Suhartoregimen organiserade en våg av avrättningar av småkriminella typer, så kallade gali-gali, som av tradition haft mycket nära band både till polisen och till regeringspartiet Golkar. Men Suharto ansåg att sta-

ten höll på att tappa kontrollen över kriminaliteten. Sedan de oregerliga gali-gali röjts ur vägen, gav Suharto nationellt monopol på den organiserade småbrottsligheten till de politiskt mer lätt-disciplinerade medlemmarna i Pemuda Pancasila.

Precis vad det innebär att "säkerhetifiera" organiserad brottslighet i Asien är därför svårt att förstå med tanke på att just säkerhetsstyrkorna tenderar att vara intimt involverade i den organiserade brottsligheten. Brottslingar imiterar staten och staten imiterar brottslingar. Vad som är vad är inte helt lätt att säga. "Fienden" är på så vis synnerligen svårdefinierad.

LINTNER ÄR SPARSAM MED detaljerade råd om hur vi bäst möter hotet från de asiatiska blodsbroderarna och deras vänner i staten. Han pekar i och för sig på många fall av västerländsk okunighet och godtrogenhet i mötet med asiatisk brottslighet, men han ger i övrigt ingen uttrycklig vägledning för hur västerländska politiker (klarsynta efter att ha läst *Blood Brothers*) kan och bör agera i framtiden.

Boken lyfter dock fram ett positivt exempel på hur gangstervälde kan förvandlas till rättssamhälle. Taiwan har, enligt Lintner, omvandlats "från en triad-kontrollerad nation till ett civilt samhälle med robusta demokratiska institutioner." Men frågan är om den metamorfosen i huvudsak beror på att de kriminella elementen har funnit nya roller i ett jämförelsevis rikt och välmående land, eller på att de i likhet med "White Wolf" och andra ledande taiwanesiska gangsterbossar helt enkelt emigrerat till nya jaktmarker i andra delar av Asien.

Organiserad brottslighet som sådan har hamnat i skymundan efter den 11 september, och Lintners bok riskerar givetvis att göra detsamma. I stället är det terrorismen, med islamistiska förtecken, som dominerar den säkerhetspolitiska dagordningen.

Men det säkerhetspolitiska intresset för den organiserade brottsligheten lär inte försvinna. Det är bara alltför lätt att måla upp framtida skräckscenarier som bygger på samarbete mellan jihadisterna och blodsbroder.

TOMAS LARSSON

Mannen med verktygslådan

ISAAC NEWTON

James Gleick

Fourth Estate, 2003 (288 s.)

VI LEVER ALLA i Newtons värld. Det är nämligen ett misstag att tro att Newton är passé i Einsteins värld av kvantmekanik, relativitet och kaosteori. Det sätt på vilket man i dag bedriver även de mest exotiska former av modern fysik är nästan identiskt med vad Newton lade grunden för: en kombination av experiment och matematisk modellering för att beskriva en natur uttryckbar i termer av matematiska lagar.

Newton är ständigt närvarande i vår kultur, i allt från konst i tunnelbanan till reklam. Ändå förblir han dold, såväl av det historiska avståndet och sin egen hemlighetsfullhet som av olika sätt att tolka honom och hans betydelse. Han har skildrats som den tankspridda professorn, det storslagna geniet som blottlägger sanningen, den kalla rationalisten som bryter sönder regnbågen, den vresiga alkemisten och den kärlekstörstande lille pojken som gjorde en klassresa för att imponera på mamma.

En sådan gestalt lockar naturligtvis till biografier och berättelser och för den intresserade finns ett rikt utbud med stor variation att välja bland. Här finns till exempel akademisk hårdvaluta som Richard S. Westfalls *Never at Rest* från 1980 och psykologiserande "avslöjanden" som Michael Whites *Isaac Newton: The Last Sorcerer* från 1997. På senare tid har också flera romaner dykt upp där Newton figurerar, från Philip Kerrs deckare *Dark Matter* (2002), i vilken Newton agerar Sherlock Holmes, till Neal Stephensons *Quicksilver* (2003), där Newtons roll i den vetenskapliga revolutionen utgör en av de många röda trådarna.

Det som utmärker James Gleicks nyutkomna *Isaac Newton* är kanhända att denna biografi vågar blicka bortom personen och se landskapet runt omkring honom.

ETT SÄTT ATT SE PÅ Newton är som klassresenär. Han kom från Lincolns shires landsbygd, visserligen från en hemmansägande familj, men miljön var inte desto mindre fattig. I det inledande kapitlet skildrar Gleick målande hur sällsynt papper var, för att inte tala om böcker, samtidigt som en ny informationsålder obestriddligen började ta form. Gleick kontrasterar pastor Richard Burtons förundran över alla nya böcker och försöket att samla det växande mänskliga vetandet i den encyklopediska *The Anatomy of Melancholy*, med hur den trulige skolpojken Newton försöker spara på dyrbart papper.

Från en problemfylld tidig uppväxt – fadern var död, modern var omgift och unge Isaac skickades iväg för att gå i skola – gick en slingrande väg till högre utbildning i Cambridge. Väl där höll han sig stilla i bakgrunden, uppslukad av egna tankar och frågor. Men han försatt aldrig ett tillfälle till socialt klättrande. Det kan tolkas som ambition, list eller helt enkelt en vilja att komma så långt bort från sitt ursprung som möjligt: från lektor till professor, från föga betydande professor till parlamentsledamot, från parlamentsledamot till hypereffektiv myntverkschef. Kontrasten mellan Newtons fattiga barndom och rikedomerna under

de sista åren är slående. Hans geni gav honom de kontakter och möjligheter att imponera som han behövde för att avancera, men hans verkliga mål tycks aldrig ha varit karriären eller inkomsterna. Sådant eftersökte han bara för trygghetens – och sparsamhetens – skull. Livet igenom var han både världsfrånvärd och affärsmässigt skarp.

Det är svårt att separera forskaren Newton från den puritanska teologen med samma namn. Den puritanska noggrannhet som fick honom att nedteckna och katalogisera sina synder i minsta detalj, återkommer också i hans experimenterande. Ingenting får lämnas åt slumpen. Lättja är en synd, och såväl forskningsresultat som frälsning hänger helt och hållet på hårt arbete.

Det måste, menar han, finnas regler och dessa måste beskrivas i sin enklaste form. Man får inte ge sig förrän man verkligen vet eller har en strikt definition. Detta puritanska dictum är avstampet för både arbetsmoral och vetenskapligt program.

Hans noggrannhet och tendens att alltid undersöka allting från grunden ledde honom till att ifrågasätta den anglikanska kyrkans treenighetslära och legitimitet. Men som den praktiskt försiktiga personen han var behöll han sitt avfall till det arianska kätteriet för sig själv; att avslöjas skulle ha kostat honom allt.

Detta dubbelliv, som bestod i att syssla med kätterska idéer i hemlighet, är utmärkande för Newton och orsaken till alla oklarheter kring hans figur. Han höll sina långvariga alkemiska studier – lika noggranna och envisa som hans vetenskapliga och teologiska studier – hemliga för i stort sett alla. Hans efterkommande valde att ignorera dem för att inte skada hans rykte, och de förblev i stort sett okända tills John Maynard Keynes under det sena 1930-talet lyckades samla in några av hans alkemiska manuskript och offentliggöra dem. Men hemlighetsfullheten inskränkte sig inte till kätterier. Newton var märkbart försiktig med att publicera även fullt acceptabla idéer, trots enträgna böner från vänner och ledamöter av Royal Society. Man kan tolka det som att han var nöjd med att ha löst de problem som intresserat honom och inte eftersträvat världsligt erkännande. Men samtidigt hade han ett tydligt drag av ärelstnad. En troligare förklaring är därför hans ovilja mot att bli ifrågasatt.

REDAN NEWTONS FÖRSTA artikel i *Philosophical Transactions*, där han framlade sin teori om färgens natur, ledde till häftig debatt.

Newton drog sig snabbt ur och var sedan för evigt bitter fiende med sin meningsmotståndare, Robert Hooke. Oviljan att möta kritik kan ses som mycket mänsklig, men misstänksamheten hade närmast patologiska dimensioner. Det enda sätt han vänner hade att locka honom att avslöja sina hemligheter, var att antyda att andra forskare flåsade honom i nacken. Då kastade sig Newton på pulpeten för att visa att han var först.

Det är en roande skildring Gleick gör av det moderna vetenskapliga samfundets födelse hos Royal Society. De publikationsformer, debatter och intriger som utvecklades här, kvarstår med förvånande små förändringar i dag. Den snabba och hetsiga debatten om ljusets natur var en första demonstration av hur teori, experiment och replikerbarhet kunde samverka, liksom en förlaga för det moderna, akademiska grälet.

Newton dök upp i en brytningstid där en ny form av vetenskap höll på att växa fram. Den var ännu odefinierad och sökte sin form, och det var Newton som formade den. Han var naturligtvis inte ensam i denna process, men som banbrytare och symbolisk gestalt blev hans avtryck större än samtida kollegers. Systemskiftet innebar ett definierande av ett helt nytt fält, den kvantitativa naturvetenskapen. Från retorik, filosofi och knapologi till noggrant kontrollerade experiment, slutsatser baserade på reproducerbara resultat och, inte minst, kvantitativa beräkningar.

OMSLAGET PÅ BIOGRAFIN alluderar på Newtons berömda kommentar om att han kände sig som en liten pojke som samlade vackra småstenar på stranden medan hela havet låg oupptäckt framför honom. Samtidigt var just hans jakt på småstenar nödvändig för att man skulle kunna erövra även havet. Som alla naturvetare vet består tricket i att formulera ett problem på rätt sätt. När frågan väl är ställd tillräckligt klart, är det ofta uppenbart vilka verktyg och metoder som ska användas för att nå svaret.

Newton vetenskapliga bedrift var att uppfina generella metoder, som differentialkalkylen och de mekaniska lagarna, som gjorde det lätt för honom att finna de "vackra småstenarna", allt från algebraiska lagar till tidvattnets rörelser. Newtons metoder gav vetenskapen flera enormt kraftfulla verktyg att lösa problem med, och hans framgång med flera till synes olösliga problem gav efterföljarna mod att streta vidare. Newtons metod innebar en form av metaproduktionsmedel, ett sätt att industrialisera vetenskapen. Plötsligt var hela stranden full av skattsökare.

Utvecklingen var så dramatisk att många har velat dramatisera den ytterligare i olika hjälteskildringar. År 1666, då han på grund av pesten stannade hemma i Woolsthorpe, har ofta beskrivits som *annus mirabilis*, det år då han uppfann differentialkalkylen, gravitationslagen och rörelsela-garna. Även Newton betonade gärna detta, eftersom det gav honom prioritet i striderna med Hooke och Leibniz. Gleick faller inte i den fällan – och stödjer inte heller myten om det fallande äpplet, kanhända även den en av Newtons historieförbättringar – utan skildrar hur han utvecklade de goda idéerna under de följande åren. Geni är som bekant en procent inspiration och nittionio procent transpiration.

Men genier är också de som ger konsten regler, och det är här Newton uppvisar geni av första rangen. I Gleicks skildring står det klart att de flesta av Newtons upptäckter var gjorda, eller var på väg att göras, av andra: färgläran, gravitationsteorin, differentialkalkylen. Att Newton kom på dem på egen hand, till stor del oberoende, är ett tecken på magnifik intelligens, men det betyder inte att han var nödvändig. Utan honom hade de troligen ändå så sakteliga, via många villospar, blivit en del av vetenskapen.

Vad Newton gjorde var att lansera dessa begrepp inom ett gemensamt ramverk och det skedde på ett sådant plötsligt sätt, att han nästan framtvängde ett paradigmskifte. Det finns en stadga i Newtons system, en magnifik retorisk kraft i de analytiska bevisen för hur naturen måste uppföra sig, och i det faktum att alla naturfenomen verkar kunna härledas från ett fåtal principer. Genom att

skapa begrepp definierade han de koncept andra kunde bygga teorier av.

Hade Newton levt hundra år tidigare eller senare, hade han knappast haft samma stora betydelse. Hans genomslag kommer sig av att han publicerade sina resultat under en kritisk period, när institutioner, metoder och mål ännu var odefinierade och i behov av en form. Vid denna tid läggs grunden för många av våra samhällsinstitutioner, merkantilismen övergår i kapitalism och industrialisering. Och Newtons vision påverkade allt från ekonomi till politik, hela världsbilden.

Många av de institutioner som grundades då har utvecklats långt från sitt ursprung, men när vi i dag problematiserar allt från den akademiska miljön till parlamentarismen blir frågan om hur och varför de uppstod alltmer relevant. Detta kanske förklarar den nya floran av newtoniana.

Bilden av den rene Newton, det nästan gudomliga geni som förklarar naturen med matematisk precision, var till stor del en egentillverkad myt, putsad av olika anhängare. I Patricia Faras *Newton: The Making of Genius* (2002) skildras hur Newtonbilden har utvecklats och använts i allehanda syften. De få gånger han uttalar sig om sina tankar och känslor förefaller det mest ha varit i publicistiskt syfte, och det är uppenbart att han då friserar och tillrättalägger för att göra sin sak mer övertygande. Och denna förbättrade bild förmedlades i sin tur genom beundrare och andra, som valde ut aspekter som passade deras idéer och intressen. Newton blev ett normativt ideal för hur forskning skall bedrivas – eller en motbild av iskall rationalism för romantiker att bekämpa. Den betydligt mer komplexa och nyanserade gestalt vi i dag känner, framträdde först kring mitten av 1900-talet, och då bara i begränsad omfattning. Schablonbilderna lever i hög grad ännu.

Det är ironiskt att det "newtonska paradigmet" lätt karikerat har kommit att stå för en analytisk, reduktionistisk och kvantitativ empirisk vetenskap, som avfärdar stora delar av naturfenomenen på grund av deras oordning och omätbarhet. Newton själv var knappast newtonsk i den meningen. Tvärtom verkar han ha fascinerats av komplexa system och processer, fenomen som först långt senare blivit möjliga att studera. På samma sätt var Newton knappast den rigida rationalist han utmålats som, utan tvärtom den siste av trollkarlar, som Keynes talar om: "Newton was not the first of the age of reason. He was the last of the magicians". Newton var rotad i världen före den vetenskapliga revolutionen, och han lämnade den aldrig, liksom Einstein fortsatte att vara den sista stora klassiska fysikern, trots att han anförde relativitetens revolution.

En biografi blir lätt en uppräknings av intressanta anekdoter eller ett försök att teckna ett porträtt med ett mer eller mindre uttalat syfte. Gleicks Newtonbok är i stället en process, en övergång från en era, en sorts akademiska och ett samhälle till en annan era, en annan kunskap och ett annat samhälle. Newton är centralfiguren, men i likhet med många huvudpersoner i romaner är han inte den klarast tecknade.

Gleick lyckas vara både koncise och heltäckande. Att inte förtiga Newtons mindre charmerande sidor och samtidigt visa hans briljans är en bedrift, liksom att skildra den naturvetenskapliga gärningen utan alltför tunga förklaringar. Biografen är en balanserad kombination av populär introduktion och avstamp för djupare studier. Gleick lockar in läsaren i spelet att förstå Newton och hans epok, ett spel utan något slut i sikte, men med många belöningar åt alla deltagare.

ANDERS SANDBERG

Himmelsk harmoni.

Newtons vision präglade en ny världsbild.

Foto: Corbis/Scanpix

Konsumtion för bättre självkänsla

LE LUXE ÉTERNEL

De l'âge du sacré au temps des marques

Gilles Lipovetsky & Elyette Roux

Gallimard, 2003 (200 s.)

LE PRIX DE LA VÉRITÉ

Le don, l'argent, la philosophie

Marcel Hénaff

Éditions du Seuil, 2002 (558 s.)

DET ÄR LÄTT ATT KÖPA sådant som man egentligen inte har råd med. Därtill behövs sällan ens ett lån. Allt fler företag erbjuder ju nu "förmånlig räntefri avbetalning". Och även de mer luxuösa varorna har plockats ned från sina oåtkomliga hyllor och blivit en del av standardsortimentet. Lyxindustrin satsar stort på att göra "det otillgängliga tillgängligt".

År 2000 uppskattades lyxmarknadens globala omsättning till 90 miljarder euro, bilbranschen undantagen. Bara Mercedes och BMW omsatte 47,7 respektive 33,5 miljarder euro år 2001. Det är förstås främst de rika delarna av världen som får njuta av dessa dyrbarheter. Men här njuter å andra sidan desto fler. En undersökning av institutet Risc visar att en av två européer har köpt ett lyxvarumärke under de senaste tolv månaderna.

"Demokratisering av lyx är vår tids stora idé", säger den tyske filosofen Peter Sloterdijk i en konversation med den franske filosofen Alain Finkielkraut, återgiven i boken *Les battements du monde* (2003). Denna "demokratisering av lyx" har nu pågått i över ett sekel. Ur en amerikansk synvinkel är det 1900-talets verkliga innehåll, hävdar Sloterdijk. I Frankrike har intresset för fenomenet "lyx" varit föremål för ökat intresse de senaste åren. Flera nya böcker på temat har publicerats. År 2001 kom två böcker som sökte avslöja "lyxens insida": Gisèle Prévost berättade om sina tio år som anställd hos Chanel i *Voyage au pays du luxe* ("Resa till lyxens rike") och Stéphane Marchand skildrade modehusens skrupelfrihet i *Les guerres du luxe* ("Lyxkrigen"). År 2002 ägnade den ansedda tidskriften *La revue des deux mondes* sitt stora sommarnummer åt lyx. I följande kom så en ny bok av sociologen Gilles Lipovetsky, där denne hävdar att vi står inför en avgörande förändring i konsumtionsmönstren. Lipovetskys intresse för frågan är i sig ett tecken, han hör nämligen till den samling franska samhällskritiker som har "stora samtida fenomen" som studieobjekt. Tidigare har han bland annat skrivit om individualism och kvinnans frigörelse. Nu är han tillsammans med Elyette Roux aktuell med en bok om *Le luxe éternel* ("Den ständiga lyxen").

REDAN STENÅLDERSMÄNNISKAN strävade efter lyx, menar Lipovetsky. Men i begynnelsen bestod lyx inte i dyrbara produkter, utan i viljan att slösa. Han refererar till ett verk av Bronislaw Malinowski, *Argonauts of the western Pacific* (1922), där den kände etnografen berättar om företeelsen kula i Melanesien: Invånarna på Trobriandöarna hade för vana att resa till långväga platser, enbart för att ge bort presenter till de okända människor som bodde där. Baktankar om handelsutbytet?

Lyx. Det kostar att ligga på toppen, men vad göra när det råder så stor brist på personligt erkännande?

Foto: Rainer Martini/IBL Bildbyrå

Inte alls, gåvorna överlämnades helt utan krav och knussel. Detta var, enligt Lipovetsky, en "primitiv form av lyx". Den karaktäriserades av ett frikostigt sinne snarare än en ackumulering av dyrbara ting.

Långt senare medförde uppkomsten av den moderna staten och klassamhället en avgörande vändning i lyxens historia. Lyx blev en symbol för individens sociala tillhörighet. För aristokratin var den oundgänglig, från slutet av medeltiden och renässansen. Teoretiker som Max Weber och Norbert Elias har understrukit hur aristokraternas sociala position var beroende av prakt och pompa. "Ju mer marken gungade under deras fötter, desto mer hängav de sig åt lyx – helt oaktat att detta ledde till en förvittring av deras ekonomiska styrka", skriver Peter Englund i sin avhandling om den svenska 1600-talsadeln, *Det hotade huset* (1989).

Då 1980-talets yuppies stoltserade med blänkande skrytbilar och skinnmöbler var bakgrunden en annan, men budskapet till omgivningen snarlikt: Titta så rik jag är!

Nu drivs konsumenterna av en annan kraft, hävdar Lipovetsky: De vill bevisa något för sig själva i första hand. De signaler som samtidigt sänds till omvärlden förmedlar personlig image snarare än social tillhörighet eller finansiella tillgångar. Önskan att skilja sig från mängden är starkare än den att ingå i en gemenskap. Och önskan att själv bländas av sina prylar är starkare än den att blända andra. Detta är Lipovetskys tes i korthet: Lyxen blir ett slags privatfest, och samtidigt sönderfaller den som social institution.

VAD ÄR DÅ LYX? Ja, det är just det. Då var och en bestämmer själv kan lyx vara lite vad som helst. Lipovetsky skriver att den kan förknippas med så olika fenomen som "fritid, livskvalitet, kärlek, inre harmoni, ansvar, frihet, fred, välgörenhet, kunskap, natur."

Men även om ordet "lyx" ofta används ganska slarvigt, är frågan om företeelsen verkligen genomgår en uppluckring. Lyx är, enligt Norstedts stora svenska ordbok, "(överdrivet) påkos-

rad elegans och bekvämlighet". Och den som söker efter "luxury" via Internetsökmotorn Google finner inte mycket annat än svindyra hotell, kryssningar, accessoarer, kosmetika.

Också Lipovetsky utgår trots allt från att lyx är något som kan mätas i pengar, rentav i så konkreta saker som produkter av vissa varumärken. Den andra essän i boken är skriven av varumärkesforskaren Elyette Roux, vilken bär titeln "Temps du luxe, temps des marques", ("Lyxens tid, varumärkenas tid"). Tillsammans konstaterar Lipovetsky och Roux att exklusiva varumärken har fått betydligt större reklambudgetar de senaste åren.

Det är märkligt att de inte problematiserar den motsägelse som gömmer sig i detta resonemang: Hur kan lyxens uppsving på samma gång vara ett resultat av massiva reklampåtryckningar och av fria, personliga val? Hur går det att kombinera massproduktion och individualitet?

Det går förstås inte. Men det är möjligt att många lyxkonsumenter tror sig göra högst personliga val, i rent egoistiskt syfte. Att de faktiskt tycker sig värdesätta sin egen, speciella person genom dyra produkter. Det vore i så fall en oroande sammanblandning av det värdefulla, lyxprodukten, och det ovärderliga, självkänslan.

Ibland hörs olycksbådande röster som siar om en framtid där allt kan köpas för pengar. Den franske filosofen och antropologen Marcel Hénaff hör inte till dem, men i sitt senaste verk för han ett intressant resonemang om just det ovärderliga, det som inte kan prissättas och är *hors-de-prix*, utom pris.

Boken *Le Prix de la Vérité* ("Sanningens pris") är en omfattande studie som har vunnit kritikerens lovord och franska akademins filosofipris. Hénaff utgår från Sokrates, Platon och Aristoteles, som alla ansåg att filosofi och pengar är en olycklig kombination. De betraktade med avsmak hur sofisterna tog betalt för sin undervisning.

"Kunskap och pengar har inget gemensamt mått", ansåg Aristoteles. Därför kan en filosof inte få lön i pengar, hans lön bör i stället bestå i gåvor.

Hénaff konstaterar att den första frågan, huru-

vida en filosof kan belönas med pengar, har fått sitt svar en gång för alla. Bokens titel, "Sanningens pris", är inte aktuell längre, medger han, åtminstone inte i bokstavlig tolkning, för ingen skulle i dag påstå sig prissätta "den filosofiska sanningen", eller en dikt eller roman. Det är filosofens och författarens arbetsinsats som kan, och bör, värderas i pengar. Ekonomiskt oberoende intellektuella är en nödvändighet för en fri och offentlig demokratisk debatt.

Den andra delen i Aristoteles argument leder dock Hénaff in i ett långt resonemang. Varför hävdar Aristoteles att en gåva kan ersätta en skuld i de fall då priset anses obestämbar? Vad innebär egentligen denna enkla gest – att ge – människor emellan?

GIVANDE OCH FÖRSÄLJNING kan tyckas stå i motsatsförhållande till varandra. I själva verket syftar gåvoutbytet inte till att ifrågasätta handelsutbytet, än mindre till att ersätta detta, hävdar Hénaff. En gåva skiljer sig fundamentalt från en ekonomisk transaktion. I likhet med Lipovetsky återger han Malinowskis studie av invånarna på Trobriandöarna och deras långa gåvoresor. Men Hénaff uppehåller sig inte vid stenåldersfolkets frikostighet. Det som intresserar honom är främst de sociala band gåvorna skapar. Han understryker att kula absolut inte handlar om ett överlämnande av materiella ting, utan om ett ömsesidigt erkännande mellan människor. En gåva är just detta, något ovärderligt: respekt, erkännande och hedrande av en annan person.

I dagens samhällen garanterar lagen alla individer offentligt erkännande. Men vad garanterar att enskilda personer visar varandra respekt? Varken medborgerlig tillhörighet eller ömsesidigt ekonomiskt beroende driver mig att personligen ge en medmänniska erkännande. Detta är en grundläggande begränsning för politiken och marknaden, anser Hénaff.

Lipovetskys resonemang kring det värdefulla och Hénaffs resonemang kring det ovärderliga leder slutligen till samma konstaterande: Det finns i dag en stark törst efter personligt erkännande. Trots att, eller just därför att, den enskilda individen har en framskjuten position i samhället, verkar erkännande ha blivit en bristvara. Ingen har något färdigt svar på hur underskottet bäst åtgärdas. Men ju mer som handlar om pengar i samhället, desto viktigare förefaller det – för självkänslans skull – att särskilja det som förblir ovärderligt och som omöjligt kan förses med ett pris.

LISA IRENIUS

Modernt tänkande i helt ny dager

THE HISTORY OF SCEPTICISM
FROM SAVONAROLA TO BAYLE

Richard Popkin

Cambridge University Press, 2003 (415 s.)

DET FINNS ETT LITET FÅTAL böcker i idé- eller filosofihistoria, som helt förändrar vår bild av historien och som gör att forskningen på området inte går att bedriva på samma sätt som tidigare. Ett exempel på en sådan bok är Arthur Lovejoys *The Great Chain of Being* från 1936, som mer eller mindre skapade ämnet idéhistoria. En annan är

O tack är världens lön. Dominikanermunken Savonarola bränns på bål i Florens 1498 efter att ha dragit sitt viktiga strå till det moderna tänkandets stack.
Foto: Bridgeman/IBL Bildbyrå

Richard Popkins *The History of Scepticism*. Den publicerades först 1960 med titeln *The History of Scepticism from Erasmus to Descartes* och sedan i en reviderad upplaga 1979 med titeln *The History of Scepticism from Erasmus to Spinoza*. Nu har den reviderats ytterligare en gång och fått titeln *The History of Scepticism from Savonarola to Bayle*.

Popkin lyckades med sin bok avsevärt fördjupa, för att inte säga helt förändra bilden av det moderna tänkandets framväxt. Förr drogs vi med den så här i efterhand absurda föreställningen att René Descartes var den som ensam revolutionerade tänkandet och skapade en modern utgångspunkt för filosofin. Popkin lyfte emellertid fram en hel rad renässanstänkare, som dittills varit helt okända för de flesta, och visade hur de föregriper Descartes diskussion av skepticismen.

Han menade att det var genom återupptäckten av den antika skepticismen under renässansen, och i synnerhet av Sextus Emperikus texter, som den kunskapsteoretiska skepticismen blev den moderna filosofins främsta problem. Det var framför allt tänkare i reformationens anda som utnyttjade Sextus för att kritisera den katolska teologin och dess dominerande ställning. I och med att personer som Erasmus och Montaigne fördjupade Sextus argument, skapades en skeptisk kris som dåtidens filosofer var tvungna att bemöta. Det är, enligt Popkin, detta som Descartes försöker göra i *Meditationerna*.

DEN NYA UTGÅVAN är grundligt reviderad i enlighet med ny forskning på området, men framför allt är den också avsevärt utökad. Det nya material som Popkin har infogat gör att boken nu spänner från 1400-talet till 1700-talet. Den ger i detta format en helt annan tyngd åt tesen att den kunskapsteoretiska skepticismen är den tidiga, moderna filosofins problem framför andra.

Allt som allt är denna utgåva utökad med hela sju nya kapitlen. Det första kapitlet är också grundligt omarbetat. Här lyfter Popkin fram dominikanermunken Girolamo Savonarolas betydelse

för det nyvaknande intresset för Sextus. Savonarola levde i slutet av 1400-talet och var mycket kontroversiell. Han brändes slutligen på bål för sin kritik av påven och kyrkan. Under den period då hans dispyt med påven var som intensivast lät han samla flera manuskript av Sextus texter, som han hade för avsikt att översätta och använda sig av i sin kritik av kyrkans dogmatism. Detta hann han dock inte, men via sin elev Gianfrancesco Pico della Mirandola, brorson till den berömde Giovanni Pico della Mirandola, betydde Savonarola ändå mycket för introducerandet av Sextus i västerländsk filosofi.

De nya kapitlen i slutet av boken behandlar skepticism i förhållande till religion och kunskap hos tänkare som Henry More, Blaise Pascal, Thomas Hobbes, Nicolas Malebranche, G. W. Leibniz, John Locke, Simon Foucher, Pierre-Daniel Huet och Pierre Bayle. Denna omfattande utökning innebär att boken nu inkluderar studier av alla de främsta, tidiga moderna filosoferna. Popkin inkluderar däremot inte upplysningen och kända skeptiker som David Hume. Det är förståeligt att han stannar där han gör, och han har med denna studie visat hur modern filosofi ledde fram till vad som måste betecknas som den kunskapsteoretiska och religionsinriktade skepticisms höjdpunkt under upplysningen.

BOKEN HAR PÅ DETTA SÄTT blivit ännu mer imponerande än den redan var. Trots det kan man inte låta bli att vara just en smula skeptisk. Inte är väl ändå alla dessa filosofer skeptiker? Redan när den andra upplagan kom 1979 blev Popkin kritiserad för att han karaktäriserat Spinoza som en sådan. Hur kan en person som skrivit om etik med Euklides *Elementa* som förebild för sin framställning vara något annat än en dogmatiker? De skeptiska argument Popkin hittar hos Spinoza är riktade mot religionen och de används främst för att ifrågasätta Bibelns auktoritet. I övrigt är naturligtvis denne rationalist en hängiven antiskeptiker.

Med avseende på den nya utgåvan är det befogat att ställa samma fråga om Popkins framställning av Pierre Bayle. Popkin beskriver honom som en extremskeptiker, som hävdar att ingenting är absolut säkert, men det är mycket vanligare att beskriva honom som en dogmatisk ateist. Popkin visar dock att det finns ställen i Bayles skrifter där denne företer skeptiska argument även mot ateismen. Han tar med andra ord fasta på Voltaires uttalande att Bayle lagt grunden för upplysningen.

Det kanske mest intressanta med Popkins nyreviderade bok är att han rör sig bakåt i tiden från Erasmus till Savonarola. En fråga man dock måste ställa sig är varför han inte går ännu längre tillbaka i tiden. Han skriver själv, om än bara i en fotnot, att det existerar översättningar av Sextus redan vid mitten av 1300-talet, vilket innebär att det redan då måste ha funnits en medvetenhet om de skeptiska problem Popkin är intresserad av. Varför gör han då en så stor sak av Savonarolas intresse för Sextus?

Ett svar är naturligtvis att medeltidens tänkande inte är ett av Popkins specialområden. Ett annat är att tanken att den skeptiska problematiken var aktuell redan på 1300-talet hotar en av grundförutsättningarna i Popkins egen historieskrivning, nämligen att modern filosofi uppstod på 1500- och 1600-talet. En central del av modern filosofi är just dess upptagenhet av den kunskapsteoretiska skepticismen. Men om nu denna problemställning fick fäste i västerländskt tänkande redan på 1300-talet, kanske modernt tänkande växte fram redan då och inte 300 år senare.

Var och hur modernt tänkande egentligen uppstod är en vetenskaplig fråga, som ännu inte har besvarats fullständigt och vad man än anser om detta, står det klart att Popkin kanske mer än någon annan har bidragit till vår förståelse av de moderna problemen. Det står också klart att skepticism fortfarande i början på 2000-talet utgör en vital del av vår kultur. Kanske får vi rentav uppleva ett återvändande av den klassiska skepticismen. Frågan är dock om den kan hjälpa oss att bekämpa den dogmatism som alltmer sprider sig i samhället. Popkin både hoppas och tror det.

HENRIK LAGERLUND

I KORTHET

ELIAS CANETTI

Party im Blitz.

Die englischen Jahre

I SINA MEMOARER *Den räddade tungan, Facklan i örat* och *Ögonspelet* skildrade Elias Canetti sitt liv fram till år 1937, fram till exilen i England. Mellan 1990–1992 började han nedteckna sina minnen från England, och dessa fragment har nu getts ut postumt under titeln *Party im Blitz. Die englischen Jahre* (247 s, Hanser). När han kom dit var han känd för ett litet fåtal genom sin debutroman *Förbländningen*, men han hade då bestämt sig för att uteslutande ägna sig åt sitt livsverk *Massa och makt*, som blev färdigt först 1960.

I den engelska intellektuella världen var han en celebritet utan att någon egentligen visste varför. Canetti var en egocentrisk tänkare både till metod och karaktär; han försökte förstå massan och makten utan att relatera till det samtida tänkandet. Uppenbarligen tog han illa vid sig av det till artighet förklädda ointresset på de engelska litterära sammankomsterna.

Canetti såg sig själv som en man som höll sig på avstånd från all makt, ett slags maktvegan skulle vi kanske säga i dag, men en form av maktutövning avstod han sannerligen inte ifrån: det hårda fördömandet. Ett av hans hatobjekt var poeten och kritikern T.S. Eliot, som Canetti gör till en huvudgestalt i den förfallsprocess, som han menar präglade England efter kriget, ett annat var författarinnan och filosofen Iris Murdoch, som han hade en erotisk affär med, men som han betecknar som en "illegitim författare".

I sina personkaraktäristiker påminner Canetti inte så litet om sin ungdoms förebild, satirikern Karl Kraus. Denne dömd människor efter deras språkliga stil, med utgångspunkt i en diffus föreställning om det tyska språkets väsen. Canetti dömer dem efter deras karaktär, som han koncipierar tidlöst och ahistoriskt, och som därför ibland blir förvillande lik stil. Avsaknaden av historiskt sammanhang, varje karaktärs förmildrande omständighet om man så vill, gör att Canetti

inte övertygar som åklagare. Liksom han i *Massa och makt* analyserar 1900-talet som en arkaisk dynamik mellan massor och despoter, skildrar han i dessa skisser England under och efter kriget som ett karaktärernas ahistoriska drama. RED.

JEAN-CHRISTOPHE RUFIN

Globalia

FRANSMANNEN Jean-Christophe Rufin rör sig vikt mellan essä- och romanform. Han fick Goncourtpriset år 2001 för sin roman *Rouge Brésil*, men är känd också för essäböcker som till exempel *L'aventure humaine* från 1994. Hans nya verk *Globalia* är närmast en genreblandning, en essäroman med ambitionen att kritiskt diskutera samhällsutvecklingen.

Här ges en dystert bild av den värld som väntar oss, en närmast parodisk skräckversion av den globala demokratin. Globalia är en homogen världsstat, skapad av en affärsman som tröttnat på alla handelshinder i form av nationsgränser och kulturskillnader. Kvar finns bara ett slags "standardiserade kulturtillhörigheter", som tillskrivs individerna mest för syns skull.

Inte utan ironi skildras en värld helt utan ideal och utopier. Historien har verkligen tagit slut på riktigt. Man har infört ett system för tideräkning där åren går från noll till 60 och sedan börjar om från noll igen, som klockans sekunder och minuter. Globalias invånare är alla urgamla, men kallas för "personer med stor framtid". Målet är ett samhälle helt utan dödlighet – och utan nativitet.

Globalia är konstruerat som "den perfekta demokratin", men är uppenbart odemokratiskt. Där råder "total yttrandefrihet". Samtidigt är det omöjligt att publicera originella och avvikande idéer. Devisen "Liberté, Sécurité, Prosperité" (frihet, säkerhet, välfärd) utgör tillsammans med fiktiva hot från "terrorister och maffiagrupper" regimens skäl för totalitära maktbefogenheter.

Somliga har liknat *Globalia* vid 1984 och *Du sköna nya värld*, vilket förmodligen är ofrånkomligt. Dock är denna historia om en ung rebell som trotsar systemet en smula för programmatisk och förutsägbar. Men många idéer är intressanta och många inslag av samtidssatir är lyckade. RED.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

SUBHASH AGRAWAL

Ordförande för Business Foundations samt redaktör för *India Focus*, ett nyhetsbrev om politiska risker för beslutsfattare inom näringslivet.

MONICA BRAW

Fil.dr i japansk historia, författare och tidigare utrikeskorrespondent i Östasien.

SVEND DAHL

Frilansskribent. Tidigare redaktör för tidskriften *Svensk linje*.

HÅKAN FORSELL

Fil.dr i historia vid Stockholms universitet.

INGMARIE FROMAN

Journalist och författare, tidigare korrespondent i Paris och Bryssel för Sveriges Radio.

THOMAS GÜR

Författare, skriftställare och rådgivare för företag och organisationer. Han är även programledare för samhällsmagasinet "Global Axess" i TV8.

LISA IRENIUS

Frilansskribent, bosatt i Italien.

HENRIK LAGERLUND

Fil.dr i filosofi vid Uppsala universitet.

TOMAS LARSSON

Doktorand i statsvetenskap vid Cornell University. Han arbetade som journalist baserad i Thailand under 1990-talet.

MERETE MAZZARELLA

Professor i litteraturhistoria vid Helsingfors universitet.

PANKAJ MISHRA

Författare. Han medverkar regelbundet i *The New York Review of Books*, *The New Statesman* och *The Times Literary Supplement*, samt i ett flertal indiska tidningar.

MONICA RENSTIG

Civilekonom och journalist. Hon driver Women's Business Research Institute och arbetar som karriärrådgivare för kvinnor. Hon har bland annat gett ut *Kvinnor i karriären – så ser det ut* (2003).

ANDERS SANDBERG

Fil.dr i beräkningsneurologi.

NATHAN SHACHAR

Journalist och författare.

THOMAS STEINFELD

Phil.Dr och litteraturchef på *Süddeutsche Zeitung*.

STEN WIDMALM

Forskare på statsvetenskapliga institutionen vid Uppsala universitet.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 30 MARS 2004

Stigande välstånd.

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 325 kr (Norden 425 kr).

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ **Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...**
Helår 9 nr för 325 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor